

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN
YORUM YÖNTEMİNDE MECAZ**

**Yüksek Lisans Tezi
Suna KARŞIYAKALI**

Çorum - 2019

**ELMALILI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN
YORUM YÖNTEMİNDE MECAZ**

Suna KARŞIYAKALI

**Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Şahabettin ERGÜVEN**

Çorum – 2019

KABUL VE ONAY

Suna KARSIVAKALI tarafından hazırlanan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazıcı'nın Yorum Yönteminde Mecaz başlıklı bu çalışma, ...06.09.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin CİVELEK

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)

Dr. Öğretim Üyesi Şahabettin ERGÜVEN

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Dr. Öğretim Üyesi Özden KANTER AKBAŞ

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı beyan ederim. (06.09.2019)

Suna KARŞIYAKALI.

ÖZET

KARŞIYAKALI, Suna. *Elmalılı Muhammed Hamdi YAZIR'ın Yorum Yönteminde Mecaz*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

Biz bu çalışmada, Arap dilbilimi ve kaynakları açısından mecazın önemini, kazandığı anlam örgüsünü, türlerini, kurallarını, örneklerini ve bunlara ilişkin dil bilimcilerin görüşlerini akademik olarak araştırıp incelemeyi hedefledik.

Bu çalışmada ayrıca mecaz kaideleri açısından Yazır'ın yorum yönteminin tahlil edilmesi amaçlanmıştır. Tez, mecaza dair genel konuları kapsamakta; örneklem ise, Hamdi Yazır'ın yorum yöntemi ile sınırlı bulunmaktadır. Çalışmada tümdengelim yöntemi kullanılmıştır.

Mecaz, kendine özgü kaidelerle Arapça cümle yapılarında kolaylık, akıcılık ve güzellik sağlayan bunun yanı sıra dilin gelişmesi ve zenginleşmesine katkıda bulunan mevzuların başında gelir.

Çalışmamızda öncelikle Arapça'nın temel alanlarından biri olan Belâgat ilmi değerlendirilmiştir. Daha sonra bu ilmin konusu ve önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca Belağat ilmine dair kaleme alınan eserler zikredilmiştir. Konunun pekiştirilmesi için Kur'ân âyetlerinden ve Arap şiirinden cümle kullanımlarına örnekler verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Mecaz, Belâgat, Yazır, Arapça.

ABSTRACT

KARŞIYAKALI, Suna. *Metaphor in the method of interpretation of Muhammed Hamdi YAZIR*, (Master Thesis), Çorum, 2019.

We purpose in this study to examine the importance of Metaphor in terms of Arab linguistics and sources, the meaning they get, their types, rules, sample and views of linguists related to the topic from the point of academic.

This study also aims to analyze in of the method of Muhammed Yazır from the point of metaphor principles. While the Thesis contains general about methafor, the Sample is limited to of the method of interpretation of Muhammed Hamdi Yazır. The methods utilized the present study are as follows: explanation and deduction.

Metaphor is in the leading positon of the topics such as providin fluency, and beauty for in Arabic sentences and besides it also help, in development and enrichment of the language.

In the study, which deals with the subject of methafor, the “rethoric” science, which is one of the main fields of Arabic, was focused on. In addition, the works written on science of “rhetoric” was mentionad. To reinforce the use of sentences from the verses of Quran and Arabic poetry.

Key Words: Methafor, Rhetoric, Yazır, Arabic.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans sürecinde, ilgi ve desteğini hep yanımda hissettiğim çok kıymetli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğretim üyesi Şahabettin ERGÜVEN Beyefendiye ve değerli hocam Dr. Öğretim üyesi İclal ARSLAN Hanımefendiye, teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek Lisans ve tez sürecinde tüm sıkıntılara rağmen devam etmemde emeği geçenlere, anneme, babama, bütün aile efrâdına ve arkadaşım Büşra DOĞAN'a çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
TEŞEKKÜR	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ	viii
GİRİŞ	1
1-ÇALIŞMANIN KONUSU ÖNEMİ VE AMACI	2
2- ÇALIŞMANIN KAPSAM ve SINIRLILIKLARI	3
3- ÇALIŞMADA YÖNTEM	4
4- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ	5

BİRİNCİ BÖLÜM MECAZ ve KAYNAK İNCELEMESİ

1.1. TANIMLAR VE KURAMSAL BİLGİLER	6
1.1.1 Mecaz.....	7
1.1.2. Hakikat.....	9
1.1.3. Mecaz ve Türleri	9
1.1.3.1. Aklî Mecaz.....	10
1.1.3.2. Lügavî Mecaz	10
1.1.3.2.1 Mecâz-ı Mürsel ve Alâkaları	11
1.1.3.2.1.1. Âliyyet Alâkası	11
1.1.3.2.1.2. Külliyyet Alâkası	12
1.1.3.2.1.3. Cüziyyet Alâkası.....	12
1.1.3.2.1.4. Müsebbebiyet Alâkası.....	13
1.1.3.2.1.5. Sebebiyyet Alâkası	13
1.1.3.2.1.6. Hâliyyet Alâkası.....	14
1.1.3.2.1.7. Mahalliyyet Alâkası.....	14
1.1.3.2.2. İstiâre	15
1.2. HAKİKAT VE MECAZA ÖRNEKLER	16

1.2.1. Şiirde Mecaz	16
1.2.2. Atasözlerinde Mecaz.....	19
1.3. MECAZ KONUSUNDA YAZILMIŞ ESERLER.....	19
1.4. MECAZ HAKKINDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ	20
1.4.1. Mecazı Reddeden Âlimler ve Gerekçeleri.....	21
1.4.2. Mecazı Kabul Eden Âlimler ve Gerekçeleri.....	23
1.4.3. Kur'ân'da Mecazın Varlığı Konusunda Mu'tezile Mezhebinin Görüşleri... 25	
1.4.4. Kur'ân'da Mecazın Varlığı Konusunda Eşâriyye Mezhebinin Görüşleri..... 26	
1.4.5. Kur'ân'da Mecazın Varlığı Konusunda Mezhep İmamlarının Görüşleri..... 26	
1.5. DİLİN ZENGİNLEŞMESİNDE MECAZIN ROLÜ.....	27
1.5.1. Mecaz ve Eş Anlamlı Lafızlar	29
1.5.2. Mecaz ve Zıt Anlamlı Lafızlar.....	29
1.6. ÂLİMLERİN MECAZ KONUSUNDAKİ İHTİLAFLARI.....	30

İKİNCİ BÖLÜ YAZIR ve MECAZA YAKLAŞIMI

2.1. MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ	31
2.1.1 Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı	31
2.1.2. Muhammed Hamdi Yazır'ın Eserleri	32
2.2. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ.....	33
2.2.1. Tefsir Kelimesinin Lügat ve İstılah Anlamları	34
2.2.2. Tefsirin Yazılma Sebebi	35
2.2.3. Tefsirin Yöntemi.....	35
2.2.4 Tefsirin Önemi.....	37
2.2.5. Tefsirin İlmî Değeri	38
2.2.6. Tefsirin Temel Kaynakları.....	41
2.3. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE MECAZ.....	42
2.3.1. Yazır'ın Mecaz Kriterleri.....	42
2.3.2. Yazır'ın Tefsirde Mecazı Tespit Yönetimi.....	44
2.3.3. Yazır'ın Mecaza Yaklaşımı	45
2.4. YAZIR TEFSİRİNDE MECAZ ÖRNEKLERİ.....	46
2.4.1. Yazır'ın Mecazı Tespitinde Âyet Örnekleri	46
2.4.2. Yazır'ın Mecazı Tespitinde Hadîs Örnekleri.....	50

2.4.3. Yazır'ın Mecazı Tespitinde Şiir Örnekleri	51
2.4.4. Yazır'ın Mecazı Tespitinde Emsal Örnekleri	52
2.5. YAZIR TEFSİRİNDE MECAZ TÜRLERİ.....	56
2.5.1. İstiâre	56
2.5.2. Mecâz-ı Mürsel	59
2.5.2.1. Mecâz-ı Mürselin Cüziyyet Alâkası	59
2.5.2.2. Mecâz-ı Mürselin Sebebiyyet Alâkası	59
2.5.2.3. Mecâz-ı Mürselin Külliyyet Alâkası.....	60
2.6. YAZIR'IN MECAZ KONUSUNDA ÂLİMLERLE İHTİLAFLARI.....	61
2.6.1. Yazır'ın Zemahşerî, Beydâvî ve Ebussuûd'dan Farklı Olan Mecaz Analizi	61
2.6.2. Yazır'ın Mecaz Konusunda Taberî ve İbn Sîrîn'e Karşı Çıkan Mecaz Analizi	62
2.6.3. Yazır'ın Mecaz Konusunda Zemahşeri ve Müberred'e İtirazları	63
2.7. YAZIR VE SÎBEVEYHÎ'NİN MECAZ YORUMLARININ KRİTİĞİ	65
2.8. YAZIR'IN MECAZ ANALİZLERİNİN DÜZEYİ.....	66
2.8.1. Yazır'ın Özgün Mecaz Anlayışı	66
2.8.2. Yazır'ın Yetkin Mecaz Analizi	67
2.8.3. Yazır'ın Yeterli Olmayan Mecaz Analizi	67
2.8.4. Yazır'ın Tefsirde Yeterli Olmayan Mecaz Yorumu.....	68
2.9. YAZIR'IN EN ÇOK ANALİZ ETTİĞİ MECAZ TÜRLERİ.....	69
2.9.1. İstiâre	69
2.9.2. Mecâz-ı Mürselin Cüziyyet Alâkası	70
2.10. YAZIR TEFSİRİNDE MECAZ ANALİZLERİ.....	71
2.10.1. Allah Dostu İfadesi Mecazdır Zira Yaratan Dosta İhtiyaç Duymaz.....	72
2.10.2. Allah (c.c.) Oğul ve Sevgili Edinmez	72
2.10.3. Allah (c.c.) ile Savaşmak Mecazdır	73
2.10.4. Namazın küçük bir Rükünü Olan Secde ile Namaz Kastedilmesi Mecazı... 80	
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	81
KAYNAKÇA	85

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser.
a.s.	: Aleyhisselam.
b.	: Bin, ibni, İbn.
c.	: Cilt.
c.c.	: Celle celâlühü.
çev.	: Çeviren.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi.
İSAM	: İslâmi Araştırmalar Merkezi.
ö.	: Ölüm tarihi.
nşr	: Neşreden.
s.	: sayfa.
S.	: Sayı.
Şrh	: Şerh eden.
thk	: Tahkik eden.
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
t.y.	: Tarihsiz / tarih yok.
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumları.
y.y.	: Yayın yeri yok.
y.e.y.	: Yayın evi yok.

ÖN SÖZ

Dil, canlılar arasında yalnız insana özgü değerli bir iletişim aracıdır. Fiziksel özelliklerimiz farklı olsa da duygularımızı hep dili kullanarak aktarırız. Şiirler yazar, şarkılar söyler; sevgimizi, özlemimizi, acımızı dil ile ifade ederiz. Hislerimiz harf olur, yazıya aktarırız. Mektup yazar, naz ederiz. Dualarla niyaz ederiz. Notalara döker saz ederiz. Bir söz ile kışları yaz ederiz. Atalarımız ne güzel söylemiş: “Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır.” diye. Tatlı dile duyulan özlem hiç bitmemiş. Örnekleri öyle çoktur ki insanlık var olduğu sürece bu özlem devam edecektir. Edebiyatımızın ölümsüz şairi Yunus Emre, ne güzel söylemiş:¹

“Söz ola kese savaşı,
Söz ola kestire başı,
Söz ola ağulu aşı,
Bal ile yağ ede bir söz.
Kişi bile söz demini
Demeye sözün kemini
Bu dünya cehennemini
Sekiz uçmak² ede bir söz.”

Dil öyle etkilidir ki bir söz, bir yazı; ruhumuza yaşatır baharı yazı. Örneğin Nasreddin Hoca'nın yüzyıllar önce söylediği fıkralar bugün hâlâ yüzümüzde gülücükler açtırır. Dil öyle etkili bir araçtır ki nice kilitli kapılar, birkaç tatlı sözle ardına kadar açılır. Gönül kapılarını ardına kadar açan ilahi buyruk, Kur'ân-ı Kerîm'in dili Arapça'dır. Bu sebepten doğal olarak İslâm'a kaynaklık eden pek çok eser Arapça kaleme alınmıştır.

“Arapça, ancak Kur'ân-ı Kerîm'in bir unsuru olmakla saltanat kazanmış, Kur'ân-ı Kerîm bu lisan ile geldiği için Arapça şerefli ve yüce bir ilim dalı olmayı elde etmiştir. Kur'ân'ın hükümleri, Peygamber sözleri, belâgatın incelikleri ancak Arapça'yı bilmekle anlaşılır. Belâgat ve fesâhatta Arapça'nın zirvesi Kur'ân'dır. Bilginler Arapça'yı bir Kur'ân ilmi saymaktadır.

Günümüzde dil öğrenmek, farklı dilleri konuşmak bir ayrıcalıktır. Birleşmiş Milletler'in en çok konuşulan ilk altı dil listesinde Arapça da yer almaktadır. Malumdur

¹ Doğan Kaya, *Yunus Emre ve Seçme Beyitler* (Sivas, Vilayet Kitabevi, 2009), 37.

² Uçmak: Cennet anlamına gelen öz Türkçe bir kelimedir.

ki Arapça kelime hazinesi zengin bir dildir. Bir dili konuşanların veya öğrenmek isteyenlerin o dilin inceliklerini bilmesi gerekir. Arapça'yı iyi bir şekilde öğrenmek isteyenlerin Belağat ilmini de öğrenmeleri gerekmektedir. Belâgat ilminin önemli konularından bir tanesi de kuşkusuz “mecaz”dır. Çünkü mecaz ifadeyi akıcı ve anlamlı kılar, dili zenginleştirir ve güzelleştirir. Tez konusu olarak mecazı seçtik, çünkü bu konuda Türkçe yazılmış akademik çalışmaların istenilen düzeyde olmadığını gördük ve bu alanda bir araştırmanın gereğini hissettik.

Çalışma boyunca yardımlarını esirgemeyen ve değerli vaktini ayırıp tavsiyelerde bulunan değerli hocam Şahabettin Ergüven Bey'e çok teşekkür ederim.

Arap dilbilimi kaynakları açısından incelemeye çalıştığımız “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yorum Yönteminde Mecaz” konulu çalışmanın amacına ulaşmasını, bu alana ilgi duyan araştırmacı ve ilim taliplerine faydalı olmasını temenni ederiz. Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Suna KARŞIYAKALI

Çorum - 2019

GİRİŞ

İnsanoğlu kendini ifade ederken dilin tüm güzelliklerini ortaya koymaktadır. Destanlar, romanlar, atasözleri, toplumun değerlerini gelecek nesillere dil ile aktarmaktadır. Bununla beraber dilin güzelliklerini aktarırken mecaz önemli bir unsurdur. Hamdi Yazır da, eserinde dilin tüm güzelliklerini ortaya koymakta ve mecaza nadir de olsa yer vermektedir. Müellif eserinde ünlü âlimlerden söz etmekte ve zaman zaman onlara itiraz etmektedir. Arap belâgatının önemli âlimlerinden birisi olan Müberred, Zemahşerî ve Taberî gibi âlimler ile Yazır'ın mecaz hakkındaki ihtilafları tefsiri zenginleştirmektedir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ismi anılınca en meşhur eseri kabul edilen “*Hak Dini Kur'an Dili*” tefsiri akla gelir. Bu eserde onun yorum yöntemini görmek mümkündür. Çünkü tefsir eserleri müfessirlerin yorumlarını ihtiva etmektedir. Özellikle Yazır tefsirini tercih ettik çünkü klasik tefsirleride içerdiğinden bu eser daha engin bir bakış açısı sunmaktadır. Tez başlığı olarak “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yorum Yönteminde Mecaz”ı seçtik oysa Hamdi Yazır'ın sadece bir tek tefsir eseri yok. Bilakis farklı eserleri de var. Ancak diğer eserleri hukuk veya felsefe dersleri için ya da farklı konularda yazılmış yahut dönemin siyasi ve sosyal sorunlarına cevap olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca alanımız “Arap Dili ve Belâgatı” olduğundan teze “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Yorum Yönteminde Mecaz” ismini vererek Belâgat konularından biri olan “mecazı” ön plana almayı hedefledik.

1-ÇALIŞMANIN KONUSU ÖNEMİ VE AMACI

“Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Yorum Yönteminde Mecaz”, tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Arap dilinde mecaz konusunun akademik bir çalışma ile ortaya konulması ve bu konunun dilbilimsel açıdan incelenmesi amaçlanmaktadır. Mecaz konusunda yapılan çalışmaların azlığı bizi bu konuya yönlendirmiştir.

Hem dünyada en çok konuşulan diller arasında bulunan hem de ilâhî bir kitabın dili olan Arapça’nın önemli konularından birisi de belâğattır. Mecaz ise bir Belâgat konusudur. Mecazı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın tefsirinde inceleyerek İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri öğrencileri ile konuya ilgi duyan herkese bir nebze de olsa yardımcı olmayı ümit etmekteyiz.

Bu çalışmanın bilimsel araştırmalara ve mecazın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı ümidindeyiz. Mecaz konusunu “*Hak Dini Kur'an Dili*” tefsirinde araştırmak ayrı bir öneme haizdir; zira alanının en değerli tefsir klasiklerini bir araya getirmek gayesiyle kaleme alınan bu eser mevcut Türkçe tefsirlerin en iyilerinden kabul edilmektedir. Üstelik Elmalılı denince ilk akla gelen onun bu şaheseridir; çünkü bu eser kutsal kitabımız hakkındadır.

Ayrıca, resmî makamların böyle bir tefsirin yazılması için Hamdi Yazır’ı seçmiş olması onun hayatını araştırmayı da gerekli kılmaktadır. Zirâ müellifin çocukluğundan beri ilme olan sevgisi, eğitim hayatı, okullarda ve devlet kademelerinde aldığı görevler onun bilgi birikimini, akademik kariyerini ve yetkinliğini incelemeyi gerektirmektedir.

Bu araştırmada:

- Mecazın dile olan katkılarının ortaya çıkarılması,
- Mecaz hakkında bilginlerin farklı görüş ve gerekçelerinin tespiti ve kıyâsı,
- *Hak Dini Kur'ân Dili* tefsirinin mecaz açısından incelenmesi,
- Elmalılı’nın tefsirde özgün mecaz anlayışı,
- Müellifin tefsirinde yer alan teknik mecaz analizlerinin düzeyi ve tutarlılığının araştırılması amaçlanmaktadır.

2- ÇALIŞMANIN KAPSAM VE SINIRLILIKLARI

Çalışmamız Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın tefsirinde mecaz konusunu kapsamakta, belagat ve mecaz konusu ile sınırlı bulunmaktadır. Bununla birlikte konuyla ilgili Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinden, şiir ve emsalden de örneklere yer verilmiştir.

Ayrıca bu çalışma mecaz konusunda yapılan tanımları karşılaştırmayı, âlimlerin konuyla alakalı farklı düşüncelerini incelemeyi ve bu alanda kaleme alınan eserleri kapsamaktadır.

“*Hak Dini Kur'ân Dili*” tefsirini yazma fikri Elmalılı'ya ait değildir. Bilakis bu eser resmî bir vazifelendirme ile kaleme alınmıştır. Bu durum müellifi sınırlandırmakla beraber kaynaklara, kütüphanelere ve yazma eserlere ulaşmak hususunda sağlamıştır.

“Hamdi Yazır'ın Yorum Yönteminde Mecaz” konusu araştırılırken zaman zaman mecaz konusunda ihtilafli görüşlere yer verilmiş ve bu görüşler arasında kıyaslamalar yapılmıştır. Yalnız kaynaklardaki bilgilerin nakledilmesiyle yetinilmemiş konu hakkında açıklamalar ve teknik analizlere de yer verilmiştir.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır ve “*Hak Dini Kur'an Dili*” eseri üzerine çok sayıda akademik araştırma yapılmıştır. Fakat bizim tezimiz bu eser üzerine “mecaz” konusunda yapılan ilk çalışmalardan sayılabilir. Çünkü İsam'ın Tez Katoloğu ve Yüksek Öğretim Kurumlarının Ulusal Tez Katoloğu'nda bu isimde bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

3- ÇALIŞMADA YÖNTEM

Çalışmamızda tündengelim yöntemi uygulanmış; veri toplama ve analiz teknikleriyle konular incelenmiştir. Konuyla alakalı ilk dönem ve günümüzde yapılan çalışmalar taranmış; toplanan veriler kritik ve analiz edilerek karşılaştırma yoluyla değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Öncelikle konu hakkında genel bilgiler verilmiştir. Çünkü konuyla ilgili yeterli bilgisi olmayanların da bu çalışmadan faydalanması amaçlanmaktadır.

Çalışmamız iki bölümden meydana gelmektedir:

Birinci bölümde, mecaz hakkında genel bilgiler verilmektedir. Ana başlıklar şöyledir:

- Tanımlar ve Kuramsal Bilgiler, (Mecazın Tarih Serüveni).
- Mecaz hakkında yazılmış eserler.
- Hakikat ve mecaz.
- Mecaz ve türleri.
- Mecaz hakkında âlimlerin görüşleri.

İkinci bölümde ise “ Hak Dini Kur’ân Dili Tefsirinde Mecaz” konusu işlenmiş, eser ve müellifi tanıtılmış ayrıca Yazır’ın mecaza yordduğu ayetlere örnekler verilmiştir. Âyet-i kerîmeler, Arap şiirleri ve atasözlerinden verdiği örnekler incelenmiştir. Müellife bu eseri yazma teklifinin edilmesine sebep olan ilim seviyesi ve hayatı da araştırılmıştır.

Ana konular şöyledir:

- Hak Dini Kur’ân Dili Tefsiri.
- Tefsirin Yazımında Temel Alınan Kaynaklar.
- Yazır’ın Tefsirde Mecaza Yaklaşımı.

Sonuç bölümündeyseniz araştırmamızda ulaşılan bilgiler, Yazır tefsirinde mecaz konusu bağlamında istatistiksel veriler olarak sunulmuştur.

4- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Tez konumuz olan “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Yorum Yönteminde Mecaz” ile alâkalı olan kaynaklar araştırılıp çalışmamızda yer alabilecek bilgiler fişlenmiştir. Belâgat ve mecaz konusunda yazılan eserler incelenmiş ve önemli bilgiler not edilmiştir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın “*Hak Dini Kur’ân Dili*” eserinin Akçağ Yayınları tarafından yapılan baskısına kaynak olarak başvurulmuştur.

Çalışma konumuzu oluşturan “mecaz”ı araştırırken klasik ve modern Arap Dili ve Edebiyatı eserlerinden fişlemeler yapılmıştır. İlk dönem âlimlerinin kitapları kaynak olarak alınmıştır. Abdulkâhir el-Cürcânî’nin “*Esrâru’l-Belâga*” eserinden mecaz konusunda yararlanılmıştır.

Tezimizde mecaz konusunu tanımlarken Halil bin Ahmed’in “*Kitâbü’l-Ayn*” ve Fîrûzâbâdî’nin “*Kâmûsu’l-Muhît*” adlı eserleri kaynak olarak alınmıştır. Atasözü ve deyimlerde geçen mecaza örnekler verirken Ahmed bin Muhammed en-Nîsâbûrî el-Meydânî’nin “*el-Emsâl*” isimli eserinden, mecaz hakkında; Müberred Ebu’l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdil Ekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sûmâlî’nin “*el-Kâmil Fi’l-Luga ve’l-Edeb ve’n-Nahv ve’t-Tefsîr*” eserinden yararlanılmıştır.

Ayrıca Elmalılı tefsirinde mecaz hakkında Yazır ve âlimler arasında yer alan ihtilaflar için Ebu’l-Kâsım Mahmud İbni Ömer ez-Zemahşeri el-Harezmi’nin *Tefsîru’l-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl* eserine başvurulmuş, bu eserde konular incelenmiş ve karşılaştırma yapılmıştır. Bununla beraber âyetlerde mecaz olup olmadığı konusunda âlimler ile Yazır’ın görüş ayrılıklarını karşılaştırmak ve konunun siyak ve sibak bütünlüğünü görmek için pek çok âlimin eserine başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MECAZ VE KAYNAK İNCELEMESİ

1.1. TANIMLAR VE KURAMSAL BİLGİLER

Bu bölümde Belâgat ilminde önemli bir yere sahip olan “hakikat” ve “mecaz”ı ele alacağız. Hakikat ve mecaz kelimelerinin lügat ve ıstılah anlamları, mecazın türleri, mecaz konusunda yazılmış eserler, âlimlerin mecaz hakkındaki görüşleri, Kur’ân-ı Kerim, Arap şiiri ve atasözlerinde mecaz konuları üzerinde duracağız.

Dil, insanlar arasında doğal bir anlaşma aracı, kendisine özgü kuralları içinde büyüyen bir canlı ve temelleri tarihin derinliklerinde belirlenmiş bir anlaşma sistemi ve sesler ile örülen sosyal bir sistemdir.³

Aynı sosyal çevrede büyüyen iki kardeş arasında dili konuşma açısından fark vardır. Çünkü dil kişinin psikomotor gelişimine ve karakterine bağlıdır ve insan konuşurken bunları yansıtır.⁴

Dil, insanoğlunun aynasıdır. Dil sayesinde insan duygu, düşünce ve meramını anlatır. Kalbi güzel insanlar hep tatlı dilli olur. Konuştuğu zaman insanın kalbini kırmaz, hatta dinleyenin gönlündeki yaralara merhem olur. Dil kalbin anahtarıdır. Kötü kalpli kimseler konuşunca kırıp döker, etrafındakileri. Şair ne kadar da güzel söylemiş:

Çiçeklerle hoş geçin

Balı incitme gönül.

Bir küçük meyve için

Dalı incitme gönül.

Mevla verince azma

Geri alınca kızma

Tüten ocağı bozma

Külü incitme gönül

Dokunur gayretine

³ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, (İstanbul, Bayrak Basım, 2008), 3.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle dil- Ana Çizgileriyle Dil Bilim*, (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 53.

Karışma hikmetine
Sahibi hürmetine
Kulu incitme gönül.
Sevmekten geri kalma
Yapan ol yıkan olma
Sevene diken olma
Gülü incitme gönül.⁵

1.1.1 Mecaz

“Mecaz” kelimesi; جَاَزَ kökünden türetilmiş mimli mastar yahut ism-i mekândır. Tasrifî şu şekildedir: جَاَزَ يَجُوزُ جَوْزًا وَجَوَازًا وَمَجَازًا. Sözlükte bir yeri yürüyerek geçmek, intikal etmek, mesafe kat etmek ve geçilen yer anlamlarına gelmektedir.⁶

Âlimler arasında “hakikat” ve “mecaz” üzerine ilk çalışmaların, Kelam bilginlerince Kur’ân-ı Kerim’de mecazın varlığı konusunda yapıldığı görülmektedir. Bilginlere göre mecazla ilgili ilk terimi ortaya koyan ve bu konuda yorum yapan dil âlimi Sîbeveyhî (ö. 180/796)’dir. Sîbeveyhî mecazî üsluplar için aşağıdaki ifadeleri kullanmış ve mecazın vazifesini açıklamıştır.

"sözde genişlik / الإِتْسَاعُ فِي الْكَلَامِ "

"kısaltma, özetleme / الإِيجَازُ وَالْإِخْتِصَارُ "

Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (ö. 207/822), “*Meâni'l-Kur’ân*” adlı önemli eserinde mecaz üslubundaki ifadeler için “dilde genişlik ve kısaltma / الإِتْسَاعُ فِي اللَّغَةِ وَالْإِيجَازُ” terimlerini kullandığı gibi değişik alakalar üzerine oluşan aklî, mecâzî ifadeleri, istifhâm üslûbunu ve bazı mecâzî anlamları doğru olarak yorumlamıştır. “*Mecâzü'l-Kur’ân*” isimli eserinde mecâz kavramlarını ilk kullanan âlimin Ebû Ubeyde Mâ’mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824) olduğunu kabul eden kaynaklar, Müsennâ’nın çağdaşları Kutrub ve Ferrâ’nın da günümüze ulaşamayan “*Mecâzü'l-Kur’ân*” isimli eserlerinden⁷ söz etmektedir. Hakikat

⁵ Bestami Yazgan, *Gülü İncitme Gönül*, (İstanbul, Nar Yayınları, 2019), 9b 77.

⁶ Halîl b. Ahmed el- Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk: Abdülhamid Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1: 273; Mecdüddin Muhammed b.Yâkub el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Halil Me'mun Şeyha. (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009), 247.

⁷ Fakat bu alanda günümüze ulaşan ilk eserin Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824)'ya ait olduğu kabul edilmektedir.

ve mecaz kelimeleri sözlük ve terim anlamları bakımından birbirinin zıttı durumundadır. Mecaz tanımının sınırlarını oluşturan temel unsurlar Hatîb el-Kazvînî ile tamamlanmıştır.⁸ Kazvînî (ö. 739/1338)'nin tanımına göre “mecaz anlam ile hakiki anlam arasında bir alâka bulunan ve gerçek anlamın kastedilmesine bir engel bulunan kelimeye mecaz” denilmektedir.⁹

Âlimler mecazı farklı şekillerde tanımlamışlardır. Belâgat âlimlerinden el-Cürçânî (ö. 393/1001) lafzı hakikat ve mecaz olmak üzere iki şekilde ele almıştır. “Lafız konulduğu anlamda kullanılıyorsa hakikat, eğer lafza konulduğu anlamın dışında başka manalar isnad ediliyorsa mecazdır.” Cürçânî bu konuyu; “aslan” / “أَسَدٌ” kelimesiyle örneklendirmiştir. Aslan, bilindiği üzere kedigillerden, erkekleri yeleli olan yırtıcı etobur bir hayvandır. Bu kelime ile ilk kastedilen anlam budur ve bu aslan kelimesinin hakikat anlamıdır. Eğer bir adamı kastederek “Bir aslan gördüm / رَأَيْتُ أَسَدًا” denirse burada aslan kelimesi mecaz anlamında kullanılmış olur. Cümleden adamın aslan gibi güçlü ve korkusuz olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰

Ünlü tefsir bilgini Ferrâ (ö. 207/822) da, “sözde genişlik / الإِتْسَاعُ فِي الْكَلَامِ” ifadesini kullanarak Sîbeveyhî'ye benzer bir yaklaşımla mecazı incelemektedir.¹¹ Örneğin, Bakara sûresinin 16. ayetinde geçen رَيْحٌ kelimesinin mecazî anlamda kullanıldığını söylemekte ve رَيْحٌ kelimesiyle ilgili Arapların kullanımlarından örnekler vermektedir.

“Ticaretleri kâr etmedi, doğru yolu da bulamadılar”.¹² / فَمَا رَيْحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

⁸ Celâleddin Muhammed ibni Ömer el-Hatib el-Kazvînî, *el-Îzâh fî Ulûmi'l-Belâğa* (Lübnan: Dâru'l-İhyâi'l-Ulûm, 1998), 250- 251: Kazvînî, bu eserinde; Hakikat ve Mecaz konusunu işlemiştir ayrıca sayfa 5'te ise şu açıklamalara yer vermiştir: Kazvînî, Sekkâkî'nin “*Miftâhu'l-Ulûm*” kitabının Belâgatla ilgili olan üçüncü bölümüne bir ihtisar yazıp buna “*Telhîsu'l-Miftâh*” ismini vermiştir. Kazvînî “*Telhisu'l-Miftâh*” adlı eserine ilk şerhini bizzat kendisi yazmıştır ve eserine “*el-Îzah fî Ulûmi'l-Belâğa*” adını vermiştir. Kazvînî, Arap Belâgatının ilkelerini yazmıştır.

⁹ İsmail Durmuş, “Mecaz”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.28 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 217- 220.

¹⁰ Cürçânî, hakikat ve mecaz konusunu ayrıntılarıyla ve Arap dilindeki incelikleriyle açıklamış, fakat onun “mecaz” kelimesi yerine İstiâre” kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Zira İstiâre mecazın bir türüdür. Biz bu kitabı orjinal haliyle Arapça olarak inceleme fırsatını الْمَكْتَبَةُ الشَّامِلَةُ isimli uygulama ile bulduk. Bu eserin orjinal baskısı ile uyumlu olduğunu bu program beyan etmektedir. Detaylı bilgi için: Ebu Bekr Abdulkâhîr b. Abdurrahman b. Muhammed el-Fârisî el-Cürçânî, thk. Abdülhamid Hindâvî, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001), 247-248, erişim 15 Temmuz 2019, <http://www.shamela.ws>

¹¹ Selim Türcan, “Mecaz Teriminin Gelişim Sürecinde el-Ferrâ'nın Yeri” *İslâmî İlimler Dergisi* 8, 1 (Bahar 2013): 47-72.

¹² Bakara 2/16.

Araplar bu anlamda şu ifadeleri kullanmaktadır: ¹³

Senin alışverişin zarar etti / خَسِرَ بَيْعَكَ

Senin alışverişin kâr etti / رِيحَ بَيْعِكَ

Senin ticaretin kâr etti / رِيحَتْ تِجَارَتِكَ

1.1.2. Hakikat

“Hakîkat” kelimesi, حَقٌّ kökünden türemiş olup “sabit, doğru ve gerçek” anlamında kullanılan isimdir. ¹⁴ Tasrifî şu şekildedir: حَقٌّ يَجُوقُ يَجُوقُ حَقًّا. Sözlükte batılın zıddı anlamında kullanılmaktadır. ¹⁵ “Eşyanın hakîkati zıddıyla bilinir.” sözünden hareketle mecazî daha iyi anlayabilmek için hakikati incelemeye gerek duyduk. ¹⁶

Hakikati ilk tanımlayan, hakikat ile mecaz kelimelerini birlikte ilk kullanan bilgin İbni Cinnî (ö. 392/1002) sayılmaktadır. İbni Cinnî, mana genişlemesi, anlam derinleşmesi, benzetme ve abartı özellikleriyle mecazî anlatıma yönelim olduğunu, karinesiz mecaz bulunmayacağını, mecazın varlığına en kuvvetli delilin tekit üslublarının yoğun biçimde kullanılışı olduğunu, çünkü tekit üslubuna mecazî anlama yorma ihtimalini engellemek için başvurulduğunu bildirmektedir. İbn Cinnî, derince düşünüldüğü zaman "Zeyd oturdu / جَلَسَ زَيْدٌ" şeklindeki sıradan sözlerin dahi mecazî anlamda olduğunu, genel anılıp özel bir oturma biçiminin kastedildiğini ifade etmektedir. ¹⁷

1.1.3. Mecaz ve Türleri

Âlimler mecazın türleri konusunda farklı görüşlere sahiplerdir. Fakat genel olarak aklî ve lügavî mecaz olarak ikili ayırım yapılmaktadır, diyebiliriz.

¹³ Yahya bin Ziyad el-Ferrâ, *age.*, 1: 107.

¹⁴ İbni Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. el-Afrikî el-Mısrî, *Lisânü'l-Arab*, thk. Ahmed, Abdullah Ali Muhammed Hasebullah. (Kâhire: Daru'l-Meârif, ts. “Hakikat), 2: 940.

¹⁵ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, 1; 339. Fîrûzâbâdî, *age*, 307.

¹⁶ Bu konuyla alakalı kaleme alınmış başka bir eser için bknz: Ali Bulut, “*Belâgat: Meâni, Beyan, Bedî*” (İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015), 219.

¹⁷ İsmail Durmuş, *age.*, 28: 217- 220.

1.1.3.1. Aklî Mecaz

Bir eylemin ilgisiz olana nakledilip isnat edilmesi ile oluşan mecaza "aklî (isnadî) mecaz" adı verilir. Gerçek eylem sahibine yapılan isnadın ismi ise "aklî hakikat"tır. Bu mecaza, özne ve yüklem bağlantısına dayandığı ve akıl ile bilindiği için "aklî mecaz" ismi verilir. Aynı zamanda "nisbî, terkebî, isnadî, hükme ve mürekkep mecaz isimleri de verilmektedir. İsnadın mecâzi veya hakiki sayılması sözü söyleyenin inancı ile uyum içerisindedir. Mesela "Doktor hastaya şifa verdi. / شَفَى الطَّبِيبُ الْمَرِيضَ" cümlesini doktorun buna sebep olduğuna şifayı verenin gerçekte Allah olduğuna inanan birisi söylerse aklî mecaz, böyle düşünmeyip şifayı doktorun verdiğiğine inanan birisi söyler ise hakikat olur. "Bizleri yalnız zaman helâk etmektedir"¹⁸ / وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ ayetindeki isnad; onu söyleyen inkâr edenlerden bir kimse ise hakikat, böyle düşünmeyen biri söylemekte ise aklî mecazdır.¹⁹

1.1.3.2. Lügavî Mecaz

Bir kelime veya tamlamanın sözlük anlamını nakletmekle oluşan mecaza "lügavî mecaz" denir. "Mecaz" dendiği zaman akla ilk gelen "lügavi mecaz"dır, müfret / tekil ve mürekkep / çoğul şeklinde ikiye ayrılır. Lafzın gerçek manasından başka anlama nakledilmesi olan "müfred mecaz", mecâz-ı mürsel ve istiâre türlerine ayrılır. Alakası benzeşmek (müşâbehet) olan mecaz, istiâre; alâkası farklı (serbest) olan müfret mecaz ise mecâz-ı mürsel ismini alır. Abdülkâhir el-Cürcanî, mecâz-ı mürsel terimini ilk ortaya koyan Belâgat âliminin Sekkâkî olduğunu bildirmektedir. Ondan önce yaşayan bilginler mecâz-ı mürselin çeşitli alakalarını beyan etmiştir. Mecâz-ı mürsel konusunda otuzdan fazla alâka sayılmıştır. Mecâz-ı mürselin alâkalarının sayısı ihtilaflıdır. Kazvînî sekiz, Ebû Hamid el-Gazzâlî on dört, Suyûtî yirmi, Bedrüddin ez-Zerkeşî ise otuz bir tane alâka tespit etmiştir.²⁰

Bilginler lügavi mecazı istiâre ve mecâz-ı mürsel şeklinde iki kısma ayırmıştır. Mecâzı mürselin alâkalarını şöyle açıklayabiliriz.

¹⁸ Casiye 5/24.

¹⁹ İsmail Durmuş, "Mecaz," *age.*, 28: 217-220.

²⁰ Durmuş, *age.*, 28: 217- 220.

1.1.3.2.1 Mecâz-ı Mürsel ve Alâkaları

Mecâz-ı Mürsel: Kullanıldığı mana ile ilk konulmuş olduğu mana arasında teşbih dışında bir alâkanın bulunduğu mecazdır.²¹

Ayetten örnek verebiliriz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَى بِالْأُنثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتَّبِعْ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بِعَدْوٍ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ²²

“Ey iman edenler! Öldürülen kimseler konusunda size kısas farz kılındı. Hüre özgür, köleye köle, bayana bayan, fakat eğer ölenin kardeşi bir şey karşılığında bağışlarsa; o zaman bilinene uyulması ve diyeti ödemesi gereklidir. Bu Rabb’inizin bir hafifletme ve rahmetidir. Her kim bundan sonra tekrar saldırırsa acı bir azap vardır.”

Âyette geçen “قَتْلَى” kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. “Öldürülenler” manasına gelen bu kelime ile “bundan sonra öldürülecek olanlar” kastedilmiştir. Bu ayette geleceği ifade etmek / “i’tibâr-ı mâ yekûn” alakası vardır. Mecaz-ı mürselin alâkalarının önemlilerini şöyle örneklendirebiliriz.

1.1.3.2.1.1. Âliyyet Alâkası

Fiilin kendisiyle gerçekleştirildiği aleti anıp fiili kastetmek şeklinde yapılan alâkaya “âliyyet alâkası” denir. Örneğin:

وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ²³

“Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip et”!

Âyetinde “lisan / لِسَانَ” kelimesi anılıp lisanın bir eylemi olan “övmek/ الثَّنَاءُ” kelimesi kastedilmektedir.²⁴ Mecâz-ı mürselin âliyyet alakası vardır.

²¹ Kazvînî, el-İzah fi Ulûmu'l-Belâga, 285; Esat Sabırlı, İbn Teymiyye ve Selefî Yorumları Bağlamında Kur'an'da Mecaza Bakışı. (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2013), 51.

²² Bakara 2/178.

²³ Şuarâ 26/84.

²⁴ El-Ferrâ, Yahya b.Ziyad b. Abdillâh, Meâni'l-Kur'an (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3: 176; Esat Sabırlı, age., 50.

1.1.3.2.1.2. Külliyyet Alâkası

Bir şeyin tamamının anılıp bir kısmının kastedilmesiyle kurulan alâka türüdür.²⁵

يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

“Ölüm korkusu ve yıldırım sesleriyle parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Halbuki Allah, kâfirleri kuşatmıştır.”²⁶ Âyetinde “parmakları / أَصَابِعُهُمْ” kelimesi ile kastedilen parmak uçlarıdır. Parmak uçları kastedilmesine rağmen parmakların bütününe zikredilmesi ayette anlatılan kişilerin ölüm korkularının şiddetini vurgulamaktır.²⁷ Asıl kastedilen parmak uçlarıdır. Cüz (bir parçası) yerine küll (bir şeyin bütünü) zikredilmesi alâkadır. Karine ise parmakların bütününe kulaklara sokulamayacağıdır.

Okyanusun suyuyla abdest aldım. / تَوَضَّأْتُ بِمَاءِ الْمُحِيطِ /

Okyanusun bütün suyu değil bir kısmıyla abdest alınır. Bütün ifade edilip parça kastedilmiştir. Bütün zikredilip parça kastedilmektedir ve “mecâz-ı mürselin” külliyyet alâkası vardır.

1.1.3.2.1.3. Cüziyyet Alâkası

Zikri cüz irade-i küldür. Parçanın zikredilip bütününe kastedilmesiyle kurulan alâkadır.²⁸

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ

“(Kim bir müslümanı hata ile öldürürse) bir müslüman köleyi âzâd etmesi gerekir.”²⁹ Kölenin bir uzvu, “boyun / رَقَبَةٍ” zikredilmiş, fakat kölenin tüm bedeni kastedilmiştir.

Üniversite hocası konferans verdi. / أَلْقَى الْأُسْتَاذُ كَلِمَةً. /

Parça “bir kelime / كَلِمَةً” zikredilmiş ama küll (konferans/ ders) kastedilmiştir.

²⁵ Esat Sabırlı, *age.*, 47.

²⁶ Bakara 2/19.

²⁷ ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh, *el-Burhân Fî Ulûm'il-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 382.

²⁸ Esat Sabırlı, *age.*, 47.

²⁹ Nisâ 4/92.

1.1.3.2.1.4. Müsebbbiyyet Alâkası

Müsebbebin, başka bir ifadeyle sonucun anılıp sebebin kastedilmesi şeklinde ortaya çıkan alâkadır.³⁰

هُوَ الَّذِي يُرِيكُم آيَاتِهِ وَيُنزِلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ

“O ayetlerini size bildiren ve sizin için gökten rızıklar indirendir. Sadece Allah’a yönelenler öğüt alır”³¹

Âyetinde Allah, semadan kulları için rızık indirdiğini bildirmiş, bununla yağmuru kastetmiştir.³²

Bütün rızıkların, meyve ve sebzelerin sebebi yağmur olduğu için müsebbep/rızık ifade edilmiş, fakat sebep/yağmur kastedilmiştir.

1.1.3.2.1.5. Sebebiyyet Alâkası

Eylemin kendisi ile gerçeğe dönüştüğü sebebi ya da vasıtayı anıp müsebbebi, neticeyi kastetmek şeklinde ortaya çıkan alâkadır.³³ Buna Mütenebbî'nin (ö. 303/915) şu beytini örnek verebiliriz:

لَهُ أَيَادٍ إِلَيَّ سَابِغَةٌ أَعَدُّ مِنْهَا وَلَا أُعَدِّدُ هَا.

“Onun bana vermiş olduğu pek çok nimet vardır.

Ben de o nimetlerden biri sayılıyorum.

Ama o(nun bana verdiği) nimetleri sayamam.”

Şiirde geçen “أَيَادٍ” kelimesi ile nimetler kast edilmektedir. Eller, nimetin ulaştırılmasının

sebebi, vesilesi ve aracı olması münâsebetiyle أَيَادٍ kelimesinin hakikat mânası olan “eller” ile mecaz mânası olan “nimetler” arasındaki alâkanın ismi sebebiyyettir.³⁴

“Yağmuru otlattık.(Hayvanları yağmurun bitirdiği merada otlattık”. / رَعَيْنَا الْغَيْثَ

³⁰ Esat Sabırlı, *age.*, 46.

³¹ Ğafir 40/13.

³² Ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer, *Tefsîru'l-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil Fi Vücûhi't-Te'vil*, thk., Halîl Me'mûn Şeyhâ (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 2009), 3b, 952; Sabırlı, *age.*, 46.

³³ Esat Sabırlı, *age.*, 46.

³⁴ Ali el-Cârim, Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâziha* (Dimeşk: Dâru'n-Nûmân, t.y.), 201-202; Sabırlı, *age.*, 46.

Aslında cümlenin ifade ettiği anlam, yağmurun bitirdiği, büyüttüğü otu otlattık şeklindedir. Yağmur, otun bitmesindeki sebeptir. Dolayısıyla burada sebep olan yağmur zikredilmiş, müsebbeb olan bitki ve ot kastedilmiştir.

1.1.3.2.1.6. Hâlliyyet Alâkası

Bir mahallin veya mekânın içerisinde bulunan şeyi zikredip mahallin, yerin kendisini kastetmektir.³⁵ Örneğin:

“İyiler muhakkak nimet içerisindedirler.”³⁶ / إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ

âyetindeki “نَعِيمٍ / nimet” kelimesinde mecaz vardır. Çünkü insanın nimetin bizzat içine girmesi düşünülemez. Buna göre ise hâll / nimetler anılmış mahal/cennet kastedilmiştir.³⁷

1.1.3.2.1.7. Mahalliyyet Alâkası

Mekânın, yerin zikredilip içinde bulunanların kastedilmesi şeklinde ortaya çıkan alâka türüdür.³⁸ Buna, Yusuf Sûresi'nin 82. âyetini örnek verebiliriz:

وَأَسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا

“İçinde bulunduğumuz kente ve beraber geldiğimiz kervana sor”.³⁹

Ayette الْقَرْيَةَ ve الْعَيْرَ kelimelerinde mahalliyyet alâkası bulunmaktadır. Çünkü sorunun aslında köye veya kervana değil, orada bulunanlara sorulması istenmektedir.

Örneğin: Meclis bir karar aldı. / قَرَّرَ الْمَجْلِسُ قَرَارًا

Aslında mecliste bulunanlar karar almıştır. Mekân zikredilip karar kastedilmiştir. Bilginler lügavi mecazı, mecâz-ı mürsel ve istiâre olmak üzere ikiye ayırmıştır.

³⁵ Esat Sabırlı, *age.*, 48.

³⁶ İnfitar 82/13.

³⁷ Cârım, *age.*, 203; Esat Sabırlı, *age.*, 48.

³⁸ Esat Sabırlı, *age.*, 48.

³⁹ Yusuf 12/ 82.

1.1.3.2.2. İstiâre

İstiâre, ikinci baptan ecvefi yâi olan عَارَ fiilinin istif'âl / اِسْتِفْعَال babından mastarıdır.

İstiâre / اِسْتِعَارَةٌ sözlükte “bir şeyi ödünç olarak istemek, bir şeyi ödünç ve kendisinden istifade etmek üzere almak” anlamlarına gelmektedir.⁴⁰

İstiâre, lafzın gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. Gerçek anlamı ile mecaz anlamı arasında var olan benzerlik alâkası sebebiyle kelimenin geçici olarak başka bir anlamda kullanılmak üzere alınmasıdır.⁴¹

Mecazın diğer türü olan mecâz-ı mürselde olduğu gibi istiârede de hakikat ve mecaz anlam arasındaki ilgiyi gösteren bir alâka ve karinenin bulunması gerekmektedir.

Meselâ:

خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Allah, onların kalpleri ve kulakları üzerine mühür vurmuştur. Gözlerinde de bir örtü vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.”⁴²

Âyette inanmayanların kalplerinin, kulaklarının ve gözlerinin iman hakikatlerine kapalı olduğu için mühürlü bir kaba benzetilmesi istiâre sanatı içermektedir.

Fahrettin er-Râzî, Sekkâkî ve ondan sonra gelen bilginler istiâreyi mecaz türlerinden saymışlardır. İstiâre kelimesini terim olarak ilk kez Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/ 771) kullanmıştır. O, mecazı anlatırken İmruül-Kays'ın şiirinde avcı bineği olan atın yaban hayvanlarını yakalamadaki hızlarını tasvir etmek için kullandığı “yaban hayvanlarının kemendi / قَيْدُ الْأَوَابِدِ” sözünü örnek vermiştir.”

Ebu'l-Hasan el-Cürcânî istiâreyi gerçek anlamı değil mecaz anlamı ifade eden bir tür olarak tanımlamaktadır.⁴³ Eylemin alâkasız faili veya mef'ulü onların hakiki mânâda kullanılmadığını belirleyen illetlerdir. Örneğin:

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ.

⁴⁰ İbn Manzur, *age.*, 36: 3197; Esat Sabırlı, *age.*, 51.

⁴¹ Cürcânî, *Esrâr'ül-Belâga*, 30.

⁴² Bakara 2/7.

⁴³ Ebu'l-Hasan El-Cürcânî, *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbi ve Husumihi*, nşr., M. Ebu'l-Fazl İbrahim ve Ali el- Bircavi (Kahire: y.e.y, 1370/1951), 41. المكتبة الشاملة / el- Mektebetü's-Şâmile, erişim 15 Temmuz 2019, <http://www.alwarraq.com>

“Onlar hidayete karşılık delaleti satın aldılar, ticareti kâr etmedi, hidayeti de bulamadılar.”⁴⁴ âyetinde “satın aldılar/ اشْتَرَوْا fiili, اِسْتَبَدَّلُوا / değiştirdiler” manasında olup istiaredir. İstiarenin güzelliği benzetmenin hissettirilmemesi ölçüsünde artar, bu açıdan Kur’an-ı Kerim istiare örnekleri açısından zengindir.”⁴⁵

1.2. HAKİKAT VE MECAZA ÖRNEKLER

Mecaz terimini ve türlerini açıkladıktan sonra hakikat ve mecaza örnekler vermenin konunun pekiştirilmesi açısından yararlı olacağı kanâatindeyiz.

1. Gözlerinin rengi siyahtır. لَوْنُ عَيْنَيْكَ أَسْوَدٌ.

2. Düşmanın gözlerinden birini yakaladık. قَبَضْنَا عَلَى عَيْنٍ مِنْ عُيُونِ الْأَعْدَاءِ.

“Göz / عَيْنٌ” sözcüğü, birinci cümlede hakiki anlamda; ikinci cümlede ise mecâzî anlamda kullanılmıştır.

1. Bahçedeki gülü severim. أُحِبُّ وَرْدَةً فِي الْحَدِيقَةِ.

2. Çiçek taşıyan bir gül gördüm. رَأَيْتُ وَرْدَةً تَحْمِلُ زَهْرَةً.

“Gül / وَرْدَةٌ” sözcüğü birinci cümlede hakiki anlamda; ikinci cümlede ise mecaz anlamda kullanılmıştır.

1.2.1. Şiirde Mecaz

Şiirler mecaz içeren manzum eserlerdir. İmruu'l-Kays'tan bir şiir örneği inceleyebiliriz.

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بِقِسْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلٍ⁴⁶

Durun (siz ikiniz)!

Sevgili ve ona ait ed-Dahûl ile Havmel arasında olan

Sıktu'l-Livâ'da yer alan evinin hatırası için ağlayalım.⁴⁷

⁴⁴ Bakara 2/ 16.

⁴⁵ Durmuş, ve Pala, *age.*, 23: 315-318.

⁴⁶ İmruu'l-Kays, *Dîvânü İmriu'l-Kays*, thk: Ebu'l Fadl İbrahîm (yy. Dâru'l-Meârif, 1984), 4b, 1: 8.

⁴⁷ Mehmet Polat. “Yûnus Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Sâlim ve Mükesser Çoğullar”, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018), 28.

Bu şiirde şâir ikil söyleyip tekil kastedtiği için mecaz vardır ve mecaz türü ise mecâz-ı mürseldir.

Ebû Bişr Amr b. Osman el-Kanber es-Sîbeveyhî'nin (ö. 194/809) istişhâd ettiği şiiri⁴⁸ inceleyebiliriz.

أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَحَالَهُ كَسَاعٍ إِلَّا الْهَيْجَا بَغَيْرِ سِلَاحٍ⁴⁹

Kardeşine sınıksı sarıl, değerini bil!

Kardeşi olmayan kimse, savaşa silahsız giden gibidir.

إِذَا هَبَّتْ رِيَا حُ أَبِي عَقِيلٍ دَعَوْنَا عِنْدَ هَيْبَتِهَا الْوَلِيدَا.

أَشَمَّ الْأَنْفِ أَصِيدَ عَبْدَ شَمِيًّا أَعَانَ عَلَيَّ مُرُوءَتَهُ لَبِيدَا.

Ebu Akîl'in rüzgârları estiği vakitte,
Sesleniriz biz de estiğinde Velid'e
Abdüşşems'in en cesur ve cömertine
Mertliğiyle yardım etti diye Lebid'e.⁵⁰

Aslında rüzgâr insana ait değildir. Şiirde geçen "Ebû Akîl'in rüzgârları / رِيَا حُ أَبِي

عَقِيلٍ" ifadesinde mecaz vardır. Yine Lebid b. Rebîa'dan başka bir şiirde:

إِنَّ تَقْوَى رَبِّنَا خَيْرٌ نَفْلٍ وَبِإِذْنِ اللَّهِ رَبِّي وَعَجَلٌ.

En büyük erdem ve fazilet Rabb'imizden sakınmaktır,
Öne çıkmam da geride kalmam da onun izni ile.⁵¹

Şiirde yer alan "hayır ve şer Rab'dendir" inancını şair, "geride kalmak ve öne çıkmak / رَبِّي وَعَجَلٌ" biçiminde güzel bir mecâzi anlatımla ifade etmektedir.

Arap şiirinde:

وَجَلَّ السُّيُولُ عَنِ الطُّلُولِ كَاتَمَهَا زُبُرٌ تُجِدُ مُتَوَنِّهَا أَقْلَامَهَا.

⁴⁸ Şiir istişhad etmek: Bir konuyu açıklarken; konunun daha iyi anlaşılması için şiirden örnek vermektir.

⁴⁹ İbni Hişam, Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ (Dimeşk: Mektebetü Dâru'l-Fecr, 2001), 423.

⁵⁰ İbn Hacer el-Askalani, *el-İsabe Fi Temyizi's-Sahabe*, (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2012), 1: 205. (Bu beyti Lebid b. Rebîa'nın kızı söylemiştir, çünkü Lebid b. Rebîa şiiri bırakmıştır.)

⁵¹ İbni Hacer, *age.*, 1: 205.

“Kalıntılarını ortaya çıkardı, akıp giden seller
Bir kitabın silinmiş hatlarını yinelermiş gibi eller.”⁵²

Bu beyti duyan el-Ferazdak secdeye kapanmıştır. Etrafindakiler nedenini sorunca, “sizler tilavet secdesini bilirsiniz, ben ise şiir secdesini bilirim” diyerek şiiri çok beğendiğini ifade etmiştir.⁵³

El-Ferezdak, Emevîler döneminde yaşamış ünlü bir Arap şairdir. Onun hayran kaldığı Câhiliye dönemi şairi Lebid bin Rebia'nın beyti mecaza güzel bir örnektir. Şair belki de bir yağmurla geride kalan anılarını hatırlamış ki insana verilen düşünmek, hayal kurmak ve gönül ufuklarında gezmek nimetini bu kadar güzel ifade etmiştir. Arap şairlerinden Lebid Bin Rebia'nın şiirinden bir örnek verebiliriz.

رَأَيْتُ التُّقَى وَالْحَمْدَ خَيْرَ تِجَارَةٍ رِبَاحًا إِذَا مَا الْمَرْءُ أَصْبَحَ نَاقِلًا.

“Kişinin yaşlandıktan sonra ki en kazançlı ticareti,
Allah'a hamdı ve takvayı gördüm”.⁵⁴

Lebid b. Rebîa'nın bu şiirinde yer alan “kazançlı ticaret” / “رِبَاحًا” kelimesi mecazdır ve aslında yaşlının hâl ve hareketi kastedilmektedir. Mecaz türü istiâredir, çünkü benzetme yönüyle mecaz yapılmıştır.

Türk şiirinde de mecaz çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Aşağıdaki mısraları Türk şiirinde yer alan mecaza örnek gösterebiliriz.

Çiçeklerle hoş geçin, balı incitme gönül.

Bir küçük meyve için, dalı incitme gönül.⁵⁵

Bu şiir mecaz konusuna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Örneğin: “bir küçük meyve için, dalı incitme” derken “dal” mecazdır. “İnsanların kalbini kırma, onlarla güzel geçin.” denilmektedir. “dal” ile “kalp” kastedilmektedir. Benzerlik yönü kırılگانlıktır. Dal çabuk kırılır, insan kalbi gibi narindir. Benzerlik yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir.

⁵² İbni Hacer, *age.*, 1: 205.

⁵³ İbni Hacer, *age.*, 1: 205.

⁵⁴ Tammas, Hamdu, *Divanu Lebîd b. Rebîa* (y.y. Daru'l-Ma'rife, t.y.), 48; el-Husni, *Divanu'l-Arap Mevsuatı Lebîd b. Rebîa*, s. 98; Ebubekir Matpan, *Muhadram Şairlerden Lebid b. Rebîa ve Muallaka'sında Öne Çıkan Konular*, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018), 32.

⁵⁵ Bestami Yazgan, *Gülü İncitme Gönül* (İstanbul, Nar Yayınları, 2019), 9b, 77.

1.2.2. Atasözlerinde Mecaz

Arap atasözleri de mecaz açısından zengindir. Örneğin:

“Sağlıklı olduğum sürece zengin görürüm kendimi. / أَرَانِي غَنِيًّا مَا كُنْتُ سَوِيًّا.

Zenginlik maddi olarak kişinin mal ve parasıyla ifade edilmektedir. Fakat bu atasözünde sağlığın önemi vurgulanmakta ve “zengin kişi / غَنِيًّا” kelimesi mecâzi anlam taşımaktadır. İnsanın zor anını anlatan şu atasözü de böyledir:

لَا يَجِدُ فِي السَّمَاءِ مَصْعَدًا وَلَا فِي الْأَرْضِ مَقْعَدًا.

“Ne semaya çıkacak bir merdiven ne de yeryüzünde oturacak bir yer buluyor.

Burada korktuğu şeylerden emin olmak ve uzaklaşmak isteyen bir kimsenin gidecek hiç bir yerinin olmayışı ve çaresizliği dile getiriliyor.”⁵⁶ Merdivenle semaya çıkmak mecâzi bir ifadedir.

Başka bir atasözünde:

“Olgunluğun tacı alçakgönüllülüktür”⁵⁷ / “تَاجُ الْمُرُوَّةِ التَّوَّاضِعُ”

Bu atasözünde “tac” / “تَاجُ” kelimesi mecazdır. Benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiaredir.

1.3. MECAZ KONUSUNDA YAZILMIŞ ESERLER

Mecaz konusunda âlimler farklı görüşlere sahiptir ve bu görüşlerini eserleriyle ortaya koymuşlardır, ancak bu eserlerin bazıları günümüze ulaşmamıştır. Mecaz konusunda yazılan bütün eserleri burada zikretmemiz olanaksız, fakat bazı eserleri ve yazarlarını ifade edebiliriz. Örneğin:

Sîbeveyhî, “*el-Kitâb*” isimli eserinde Kur'ân ayetlerinden çok örnek vermiştir, fakat mecaz konusunda müstakil bir eseri bilinmemektedir. İbn Cinnî (ö. 392/1002) “*el-Hasâis*”te iki başlığı hakikat ve mecaza ayırmıştır. Ma'mer b. Müsenna (ö.209/824) nın “*Mecâzü'l-Kur'ân*” adlı kitabı bu sahada günümüze ulaşan ilk çalışma kabul etmektedir. Eser mecazı da içermekle beraber önemli bir filolojik tefsirdir. İbn Kuteybe

⁵⁶ Mahmud İsmail es-Sînî, *Mu'cemu'l-Emsâli'l-Arabiyyeti*, (Beirut: Mektebetü Lübnan, 1992), 1; Enes Gür, *Yûsuf Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Mansûbât*, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018), 20.

⁵⁷ el- Mejdâni, *age.*, 1: 267.

(ö. 276/889), “*Te’vilü Müşkili’l- Kur’ân*” isimli eseriyle mecazı önemle işlemiş ve kitabında “*Babü’l-Mecaz*”, “*Babü’l-İstiâre*”, “*Babü’l-Kinâye ve’t-Ta’riz*” başlıklarıyla Belâgat alanından bazı konuları açıklamıştır. Mu'tezile mezhebinden olan ilim adamı ve Arap Dili ve Belagat’ı alanında önemli bir âlim olan Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) “*Delâilü’l-Îcaz* ve “*Esrâru’l-Belâga*” adlı eserlerinde mecaz konularını inceler ve âyetlerden örnekler vermektedir. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Cürcanî’nin adı geçen bu kitaplarını özetleyip “*Nihayetü’l-Îcâz Fi Dirayeti’l-Îcâz*” isimli bir kitap yazmıştır. İbnü'n-Nakib el-Makdîsî (ö. 507/1113), “*Mukaddimetü Tefsiri İbni'n-Nakib Fi İlmi'l-Beyan ve'l-Meâni ve'l-Bedi*” ve “*Îcâzi'l-Kur’ân*” adı ile tefsirine mukaddime olarak yazdığı eserinde mecaz konularını detayları ile işlemiştir.⁵⁸

Ayrıca bu konuda yabancı yazarların eserleri de bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak:

• Konrad Miller’in, “*Etude Surla Metaphore*” (Paris I 939); Moses Sister. Me Taphem und Vergleiche im Koran” (Berlin 1939);

Mecaz konusunda modern yazarları da zikredebiliriz.

• Abdülcelil Muhammed Bedriî, “*el-Mecaz ve Esraruhu Fi’t-Dersi’l-Lugavi*” (Beyrut 1406/1986);

Konuyla ilgili akademik çalışmalar arasında:

- Ali Kızılırmak, “*Kur’ân’da Hakikat ve Mecaz*” (Ankara Üniversitesi, 1996),
- Faruk Bozgöz, “*Kur’ân-ı Kerim ve Mecaz Kavramı*” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi 2000).
- Yahya Atak, “*Kur’ân-ı Kerim ‘de Mecâz-ı Mürseller*” (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997).⁵⁹

Bu alanda yapılan pek çok akademik çalışmalar bulunmaktadır, fakat biz bu kadarını anmakla yetindik.

1.4. MECAZ HAKKINDA ÂLİMLERİN GÖRÜŞLERİ

Arap Dili bilginleri arasında en çok tartışılan konuların başında mecaz konusu gelmektedir. Mecaz konusunda âlimlerin görüşlerine örnekler verebiliriz. Arap

⁵⁸ Abdülhamit Birışık, “*Mecâzu’l-Kur’ân*”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 223-225.

⁵⁹ Birışık, *age.*, 28: 223-225.

dilcilerinin ilki sayılan Sîbeveyhî mecaz konusunda husus bir başlık yazmadığı “*el-Kitab*” adlı eserinde mecaza dair işaretlerde bulunur. Örneğin:

Sîbeveyhî, müstakim-kizb yapısı ile mecaza işaret etmektedir ve günlük kullanımda yer alan ifadelerden örnekler vermektedir.

“Adam dağı sırtına aldı. / . أَلرَّجُلُ حَمَلَ الْجَبَلِ .

“Kadın nehirden su içti. / . أَلْمَرْأَةُ شَرِبَتْ مِنَ النَّهْرِ .

Yukarıdaki cümlede olduğu gibi sıradan cümlelerin mecaz içerdiğini savunmaktadır. Hakikatte dağ sırta alınıp taşınacak bir nesne değildir. Nehrin bütün suyunu içmek de olanaksızdır. Fakat bu cümleler yalan olamaz. Sibeveyhî “kizb” terimini kullanmaktadır. Kizb sözlükte "yalan" manasında olsa da bu örnekleri yapısal ve semantik açılarından geçerli kabul eden dil bilginince “kizb” terimi "mecaz" manasındadır. Bazı bilginler Sîbeveyhî'nin, mecazı "anlam genişlemesi" ve "hazif" olarak gördüğünü ve Müberred'in bu bilgilere hiperbol / mübâlağâ maddesini eklediğini açıklamaktadır.⁶⁰

1.4.1. Mecazı Reddeden Âlimler ve Gerekçeleri

Âlimler arasında mecazın varlığına karşı çıkanlar bu görüşleri için bazı gerekçelendirmelerde bulunmuşlardır. Bunlardan bazılarını zikredebiliriz:

Zahirî mezhebinden Davud ez-Zahirî ve oğlu Ebu Bekir ez-Zahirî, Şâfi mezhebinden İbnü'I-Kâs, Mu'tezile mezhebinden Ebu Müslim el-İsfahâni ve Maliki mezhebinden İbn Huveymzindad gibi ilk dönem bilginleri Kur'ân'da mecazın varlığını reddetmişlerdir. Onlar “mecazı yalanın kardeşi” saymışlardır. Söz söyleyen kimse derdini hakikatlerle anlatmaktan aciz kaldığı zaman mecaza sığınır, bu ise Allah'a yakışmaz.⁶¹

Kur'ân'da mecazın varlığına dair tartışmalar günümüze kadar süregelmiştir. Muhyiddin İbnü'I-Arabî ve Takıyyüddin ibni Teymiyye, Kur'ân'da Allah'ın zatı ve sıfatları gerekse diğer konularla ilgili mecaz olduğu iddia edilen lafızların mecaz olmadığını savunur. Celaleddin el-Kâsımî, İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed Emin eş-Şinkîti de mecaza karşı buna benzer görüşleri savunmaktadırlar. Yazdığı eserlerde bu konuyu da inceleyen İbnü'I-Arabî'ye göre bir kelimenin hakiki anlamını kabul etmek

⁶⁰ Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid el-Muberrred, *el-Kamil fi'l-Luga*, şrh: Şeyh İbrahim ed-Delcemüni (Mısır: y.e.y., 1347), 1: 219; Gündüzöz Soner, “Klasik ve Modern Arap Literatürü Açısından İslam Düşüncesinde Hakikat ve Mecaz Tartışmaları”, *İslâmi İlimler Dergisi*, S.1 (2013): 36.

⁶¹ Zerkeşi, *age.*, 2: 377.

uygun olmazsa mecâzî anlamda kullanılabilir. Kitâb-ı Mübîn'de mecazın varlığını reddedenler benzer gerekçeler ile kinayeleri de reddetmişlerdir.⁶² Âlimlerin bir kısmı Kur'an'da mecazı reddetmiş, fakat dilde mecazların varlığını kabul etmiştir.

Dilde mecazın varlığını kabul eden İbnü'l-Arabî'ye göre Kur'an'da Allah'a nisbet edilen; “el” – “يَدٌ” / “kabza” – “قَبْضَةٌ” / “yüz” – “وَجْهٌ” gibi isimler ile “yerleşti, oturdu – “إِسْتَوَى” / “yaklaştı” – “دَنَا” / “geldi - جَاءَ” / “sarktı, yaklaştı – “تَدَلَّى” gibi ifadeler hakikat anlamında kullanılmıştır. Bu kelimeler mecaza hamledilerek Kur'an'da mecazın varlığı kabul edilirse, Allah'ın kulları ile gerçek mânâda iletişim kurmadığı, dolayısıyla “mecaz” ve “istiâre” ile kendisini tanıttığı anlamına gelir. Kur'an'da yer alan ifadeler benzer mânâlar ile Arapların edebiyat yazıları ve günlük konuşmaları arasında da vardır. Örneğin Necm süresi 8. ayette yer alan:

“Sonra ona yaklaştı ve de sarktı.”⁶³ ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى.

Âyette geçen bu ifadede yakınlık anlamında kullanılan “krala yakın olmak” ifadesinde de mecaz vardır. “Araplar, “manevî yakınlık” kastedilen bu ifadeyi "itibar yüksekliği" anlamında hakiki manada kullanırlar.”⁶⁴ diyen İbni Arabî Kur'an-ı Kerim'de mecazın varlığını reddetmektedir.

İbn Kayyim'in mecaza karşı gerekçeleri, hocası İbn Teymiyye ile önemli oranda benzerlik arz etmektedir. Zira İbn Teymiyye'nin mecazı reddetmek için yazmış olduğu eserine tamamen mecâzî anlam ifade eden “*es-Savâiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla / Cehmiyye ve Muattıla Gruplarına Gönderilen Yıldırımlar*” adını vermesi, her ne kadar inkâr etse de kendisinin de mecazın dilde kullanımına kayıtsız kalamadığını gösteren önemli bir ipucudur.⁶⁵

Mecazı reddeden âlimlerden biri de Muhammed Emin eş-Şinkîti (ö. 1974)'dir. Allah'ın sıfatlarını anlatan ayetlerin mecaza te'vil edilmesine karşı çıkan Şinkîti'nin temel amacı, sıfatların iptaline çıkan kapıyı baştan kapatmaktır. Sıfat ayetlerini teşbihe düşme kaygısıyla mecaza hamledenlerin bu tutumu Şinkîti'ye göre doğru değildir. Çünkü “Allah'ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerin hakiki manada alınması, Allah'ı mahlûkata benzer sıfatlarla nitelemeye sebep olur.” diyen kişinin bilgisizliği vardır. Aksine bu ayetlerin

⁶² Birışık, *age.*, 28: 223- 225.

⁶³ Necm 53/8.

⁶⁴ Birışık, *age.*, 28: 223-225.

⁶⁵ Sabırlı, *age.*, 59.

zahiri, Allah'ı mahlûkata benzemekten tenzîh eden sıfatlarla vasfetmek gerektiğini göstermektedir.⁶⁶

Dilde mecazın varlığı noktasında kesin bir ittifakın bulunmadığını söyleyen Şînkîti "Mecazı kabul edenlerin mecaz saydıkları her kullanım aslında mecaz değil, "أَسْلُوبٌ مِنْ" "Arapçadaki üslûp çeşitlerinden birisidir." diyerek mecaza karşı çıkmaktadır.

Şînkîti mecaz için "Âyetlerde geçen sıfatlar konusunda eğer mecazı reddederseniz mânâsı ne olur?" diye sorup kendisi soruyu şöyle cevaplamaktadır:

Sıfatlar farklıdır ve ihtilâflıdır. Hâlık Celle ve Âlâ'nın sıfatları ise kendisine yakışandır. Mahlukâtın sıfatları ise onlara münasip olanlardır. Her biri kendi konumundadır. Allah Celle ve Âlâ'nın sıfatlarının keyfiyetini ancak kendisi bilebilir. Bunun delili:

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا

"O, önlerinde ve arkalarında olanı (dünya ve ahiretteki durumlarını) bilir. Onların, kulların bilgisi ise Rahmân'ı kuşatamaz."⁶⁷ ayetidir. Bu ayeti delil getiren Şînkîti Kur'ân'da mecazın varlığını reddetmektedir.⁶⁸

1.4.2. Mecazı Kabul Eden Âlimler ve Gerekçeleri

Kitab-ı Kerîm, Arapça'nın kuralları ve ifade şekillerine uygun olarak nazil olduğundan mecaz, temsil, istiâre, teşbih, kinaye ve hazif gibi dil olguları ile edebi sanatların Kur'ân'da bulunması doğaldır. Bu gerekçelerle dilciler ve İslam bilginlerinin çoğu, Kur'ân'da mecazın varlığını kabul etmişlerdir.⁶⁹

Ramazanda imsak vaktinden söz eden :⁷⁰

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصَّيَامَ إِلَى الْيَلِّ.

"Sabah (fecrin) aydınlığının beyaz ipliği siyah iplikten ayırt edene dek yiyiniz, içiniz, sonra akşam olana dek orucu tutunuz. "Âyetinde yer alan "beyaz ve siyah ip / الْخَيْطُ

الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ" kelimelerini hakikat manaları ile anlayarak yastığının altına

⁶⁶ Eş-Şînkîti Muhammed Emin b. Muhammed el-Muhtar el-Cekenî, *Men'u Cevâzi'l-Mecaz fi'l-Munezzeli't-Teabbüd ve'l-Îcâz* (Riyad: y.e.y., 1983), 10: 61-62.

⁶⁷ Taha 20/110.

⁶⁸ eş-Şînkîti, *age.*, 10: 6.

⁶⁹ Birışık, *age.*, 28: 223-225.

⁷⁰ Bakara 2/187.

beyaz ve siyah ipler koyan böylelikle vakti belirlemeye çalışan bazı insanlar olmuştur. Fakat âyette geçen "beyaz ve siyah ip / *الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ*" ifâdelerinin mecaz olarak "gecenin karanlığı ve gündüzün aydınlığı" manasına geldiği anlaşılmıştır.⁷¹ Kur'ân'da mecazın varlığını kabul eden âlimler bunu âyetlerle de örneklendirmektedir.

Câhız, aşağıda verilen kıyametle ilgili ayette azap kavramını, ziyâfet kavramı ile ifade edildiği için mecaz anlama yormaktadır.⁷²

"Bu onların Kıyamet günü olan ziyafetleridir."⁷³ / *هَذَا نُزْلُهُمْ يَوْمَ الدِّينِ*

İbn Cinnî dili oluşturan kelimelerin anlamları üzerinde düşünüldüğünde bu kelimelerin büyük çoğunluğunun mecâzî anlam taşıdığı görüleceğini belirtmektedir. Buna göre aşağıdaki cümlelerde yer alan fiiller bile mecâzî anlama gelir.

-Zeyd kalktı. *قَامَ زَيْدٌ* -Amr oturdu. *جَلَسَ عَمْرُو*

-Yaz geldi. *جَاءَ الصَّيْفُ* -Kış bitti. *انْتَهَى الشِّتَاءُ*

"Zeyd kalktı / *قَامَ زَيْدٌ*" cümlesi, bütün kalkma fiillerinin Zeyd tarafından yapıldığını değil, yalnızca birini Zeyd'in gerçekleştirdiğini bildirdiği için mecazdır. Mecaz türü mecâz-ı mürseldir. Cümlede küll zikredip cüz kastettiği için mecaz-ı mürselin külliyet alâkası vardır. Fakat bu gibi fiiller dilde çok kullanıldıkları için hakikat grubuna dâhil olmuşlardır".⁷⁴

Eserlerinde, Kur'ân-ı Kerîm ve dil edebiyatını esas alan dilciler mecazı kısımlara ayırmışlardır. Mecaz açısından zengin olan Kur'ân "mecaz, istiâre, mecaz-ı mürsel gibi başlıklar altında incelenmiş, tefsir ve filolojik tahliller yapılmıştır. Şerif er-Radî "*Telhisü'l-Beyan fi ('an) Mecâzâtî'l-Kur'an*" ve İzzeddin b. Abdüsselam'ın "*el-İşare ile 'l-Îcaz fi Ba'zı Enva'i'l Mecaz*" ve diğer dilcilerin eserlerinde örneğin, Zerkeşî "*el-Burhan*" ve Süyûtî "*el-İtkân*" isimli eserinde mecazı kısımlarına uygun bir şekilde ve belli bir sistemle açıklamıştır.⁷⁵

Kur'ân'da mecazın varlığını kabul eden bilginlerden birisi de tefsirinde belâğî ifadeleri büyük bir maharetle izah eden Zemahşerî (ö. 538/1143)'dir.

⁷¹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, "*Hak Dini Kur'ân Dili*" (Ankara, Akçağ Yayınları, 1995), 1: 530.

⁷² Ebu Osman Amr b. Bahr Câhız, *el-Beyan ve't-Tebyin* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1968), 2: 153.

⁷³ Vakıa 56/56.

⁷⁴ İbni Cinnî Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*. thk: Muhammed Ali el-Neccâr. (Beyrut: Âlmü'l-Kütüb, 2010). 602-603.

⁷⁵ Birışık, *age.*, 38: 223-225.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ.

“Onlar hidayete karşılıkdelaleti satın aldılar. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr etmedi ve doğru yolu da bulamadılar.”⁷⁶

Zemahşerî bu âyet hakkında “Zarar ticaret sahibine ait olduğu halde nasıl olur da ticaretin kendisine isnat edilir?” şeklinde hayalî bir soru sorup bunu şöyle cevaplandırır. “Burada “isnad-ı mecâzî” vardır. “İsnad-ı mecâzî”, filin failden başka, sürekli iç içe bulunduğu bir şeye isnat edilmesi demektir.”⁷⁷

Zemahşerî, “*Esâsü'l-Belâğa*” isimli eserinde de sık sık ayetlerin edebî özelliklerine değinmektedir. Mesela “دَمَعٌ” maddesini işlerken bu kökün mecaz kullanımlarına dair zikrettiği şahitler arasında aşağıdaki ayet de yer almaktadır.

بَلْ نَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ وَلَكُمُ الْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ.

“Hayır, biz Hakkı batılın üzerine atarız da beynini parçalar. Bir de bakarsın yok olup gitmiştir.”⁷⁸ Zemahşerî, böylelikle ayetteki “فَيَدْمَغُهُ” ifadesini mecaz olarak yorumladığını ifade etmektedir.⁷⁹

1.4.3. Kur’ân’da Mecazın Varlığı Konusunda Mu’tezile Mezhebinin Görüşleri

Mu’tezile mezhebinin Kalam âlimleri ayetlerde bulunan ve Allah için yaratılmışa benzer sıfatları nisbet eden ifadeleri mecaza yorarak Allah’ı bu türlü sıfatlardan tenzih etmeyi amaçlamışlardır.⁸⁰ Çünkü Mu’tezile mezhebi farklı inançlara sahip coğrafyalarda ve inançların sorgulandığı kalamî tartışmaların yapıldığı ortamlarda gelişmiştir.

Kur’ân’da mecaz konusunda ilk olarak yaşanan tartışma ve fikir ayrılıkları Kalam sahasında ortaya çıkmıştır. Mûtezîle başta olmakla beraber Hâricî, İsmâilî, Bâtınî, Karmatî gibi fırkalar mezheplerinin temel ve delillerini Kur’an ayetlerinde var saydıkları mecazlar üstüne inşa etmişlerdir. Ehl-i Sünnet kalamcılarıyla Selefler arasında yed / يَدٌ , kabza / قَبْضَةٌ , ricl / رِجْلٌ gibi kelimelerin anlamları tartışılırken Ehl-i Sünnet mezhebi

⁷⁶ Bakara 2/16.

⁷⁷ Zemahşerî, el-Keşşâf, 50.

⁷⁸ Enbiya 21/ 18.

⁷⁹ ez-Zemahşerî Cârullah Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa* (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1989), 195-196; Sabırlı, *age.*, 56.

⁸⁰ Durmuş, “Mecaz” *age.*, 28: 217- 220.

bunlar için “mecaz” derken Selefî bilginler “hakikat” manasında olduklarını savunmuşlardır. Batınîler çoğu kez lafza gerçek ya da “mecaz” anlamını vermek bir yana lafza çok uzak manalar yüklemişlerdir. Örneğin:

ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ لِيُذِيقَهُمْ بَعْضَ الَّذِي عَمِلُوا لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ.

"İnsanların elleriyle yaptıkları yüzünden karada ve denizde fesat çıktı ki Allah onlara yaptıklarının cezasını tattırsın umulur ki vaz geçerler." mealindeki ayette⁸¹ karayla insanın dış organlarını, deniz ile kalbe işaret edildiğini savunmuşlardır.⁸² Mecaz konulu tartışmalar Kalam ilmi çerçevesinde gerçekleşmiştir.

1.4.4. Kur’ân’da Mecazın Varlığı Konusunda Eşâriye Mezhebinin Görüşleri

Lafızları sınıflandıran ve Cassas’a nisbetle daha sistemli bir üslupla inceleyen Fıkıh Usûlü bilgini, Ebu Zeyd ed-Debûsî (ö. 430) sayılmaktadır. Ebu Zeyd ed-Debûsî “*Takvimü’l-Edille*” isimli eserinde lafızları hakikat ve mecaz gibi mânâ eksenli gruplara ayırmış ve her bir gruba ayrı ayrı değinmiştir.⁸³

Eşârî âlimlerinden birisi olarak bilinen Abdulkâhir el-Cürçânî’nin lafızlar ve anlamları hakkında ortaya koyduğu “telif Teorisi”, enteresan bir biçimde Mûtezîlî âlimler arasında yer alan Kâdî Abdülcabbar (ö. 415/1025)’ın görüşlerine dayanmaktadır. Kâdî Abdülcabbar, mahal (takdim ve tehir), mânâ bütünlüğü, kelimeler arasında uyum sağlamak ve en belîğ olan sözcükleri seçmek konularında prensipler belirlemektedir. Arapça için mecazlardan oluştuğu görüşü yaygın olsa da bu yaygın fikir bazı çevreler ve bilginlerce kabul görmemektedir. Arapça’nın bünyesinde mecazı barındırdığı kabul edilmiş olsa bile Kur’an sözcükleri ve cümleleri içerisinde “mecaz” olabileceği bazı bilginlerce hoş görülmemektedir.⁸⁴

Bilginlerin “mecaz” konusundaki görüşlerini bağlı oldukları mezhep şekillendirirken yaşadıkları çağın sosyal olayları da etkilemektedir.

1.4.5. Kur’ân’da Mecazın Varlığı Konusunda Mezhep İmamlarının Görüşleri

Şafîî usûlcü Ebû’l-İshak eş-Şirâzî (ö. 476/1083):

⁸¹ Rum 30/41.

⁸² Birişik, “Mecâzu’l- Kur’ân”, *age.*, 28: 223-225.

⁸³ Osman Güman, Hanefî Fıkıh Usûlü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi Pezdevî Örneği". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17, S. 3 (2012): 103-132.

⁸⁴ Gündüzöz, *age.*, 31-46.

-“Lafız, “hakikat ile mecaz” olmak üzere ikiye ayrılır.” görüşündedir. Bunlar Arapça’da ve Kur’ân içerisinde bulunmaktadır. Bazen mecaz olmadığı söylene bile bu, hatalı bir görüştür. Mesela âyeti kerîmede:

“وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ.” / “Köye sor” buyrulmuştur. Oysa köyle konuşulamayacağı muhakkaktır.

Öyleyse bu mecâzî bir kullanımdır.⁸⁵ Görüşünü savunmaktadır. Bu ayette mecaz türü mecâz-ı mürseldir ve mecâz-ı mürselin mekaniyye alakası vardır. Zirâ bu ayette mekân zikredilip içindekiler kastedilmiştir.

Hanbelî usûlcü Kâdî Ebû Yâ’lâ (ö. 458) ise “el-Udde” adlı eserinde mecazın bazen harf ziyadesiyle bazen de bir kelimenin hafzedilmesiyle olabileceğini ve bu iki şeklin de Kur’ân’da bulunduğunu ifade ettikten sonra, kelime hazfî şeklinde gerçekleşen mecaza, “köye sor” / “وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ” ayetini örnek olarak zikretmektedir.⁸⁶

Pezdevî ve çağdaşı Şemsü’l-Eimme es-Serahsî’nin (ö. 483) “*el-Usûl*” adlı eserine baktığımızda, bu tasnîfin orada farklı isimler altında yer aldığını görmekteyiz.⁸⁷ Serahsî ile Debûsî’nin görüşlerinin ayrıldığı husus gerçek, mecaz, sarîh ve kinayenin bir kategoride değil farklı bölümlerde açıklanmasıdır.⁸⁸ Görüldüğü gibi “mecaz” hakkında mezhep imamları farklı görüşlere sahiptir.

1.5. DİLİN ZENGİNLEŞMESİNDE MECAZIN ROLÜ

Mecaz, dilin en önemli unsurlarından birisidir. Dilin zenginleşmesinde de büyük ve önemli bir role sahiptir. Bilginler, mecazı kısımlara ayırmıştır. İstiare, mecazın kısımlarından birisidir.

İstiare, akıl ve duyular arası bağlantıyı sağlayıp düşünce ve hayali kuvvetlendirerek ifadeyi etkili kıldığı için düz anlatım yerine tercih edilmektedir. Zira mecaz zihinde olan şeyi benzeyen başka bir şey ile bilhassa soyutla somut arasında yer değiştirerek düz anlatıma göre daha etkili ifade biçimleri sağlamaktadır. Mecaz, ifadeyi süslemek değil

⁸⁵ eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *el-Lüma’ fi Usûli’l-Fıkh*, nşr: Muhyiddin Dîb Mistû, Yusuf Ali Bideyvi (Beyrut: Dâru’l-Kelimi’t-Tayyib, 1995), 38-39; Sabırlı, *age.*, 61- 62.

⁸⁶ Sabırlı, *age.*, 61- 62.

⁸⁷ Güman, *age.*, 103-132.

⁸⁸ Asım Cüneyd Köksal, “Hanefî Usûlcülerinin Elfâz Taksimindeki Metodları” (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 13-14; Güman, *age.*, 103-132.

anlatımın doğal şekli olarak bütün dillerde ve günlük konuşmalarda bulunmaktadır.⁸⁹
Buna bir örnek verirse: Âşık der ki:

Seni seviyorum, çünkü sen yüzünde bir çiçek taşırsın. / أَجْبُكَ لِأَنَّكَ تَحْمِلِينَ زَهْرَةً عَلَيَّ وَجْهِكَ

Çiçek taşıyan bir gül gördüm. / رَأَيْتُ وَرَدَّةً تَحْمِلُ زَهْرَةً

Bu iki örnekte mecazla ifade güzelleştirilmiş ve sevgilinin parlak yüzü övülmüştür.

Sevgilinin güzel yüzü “çiçek / زَهْرَةً” kelimesi ile tasvir edilmiştir.

“Sevgili ağlarsa mercanlar yerlere dökülür”

Bu cümlede mecazla ifade zenginleştirilmiş ve sevgilinin gözyaşları, inci ve mercana benzetilmiştir. Mecâzî ifadeleri daha çok şarkı, şiir ve türküler ihtiva etmektedir. Türküler insanların kullandığı dili taşır. Sevgiyi, hüznü mecâzî ifadelerle de anlatır. Halk dilindeki sözler, türkülerle, şarkılarla yazıya taşınmıştır. Müzik bilginlerince repertuara kazandırılınca artık kaybolmaz, bozulmaz bir esere dönüşmüştür. Bunun gibi Arapça, Kur’an-ı Kerim’in dili olunca artık kaybolmaz, bozulmaz bir esere dönüşmüştür. Kur’an sayesinde Arapça korunmuş ve yücelmiştir. Üstelik ayette:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

“Şüphe yok ki o Kur’an-ı biz indirdik! Onun koruyucusu da muhakkak biziz.”⁹⁰
buyrulmaktadır. Bununla beraber bilginler de Arapça’yı korumak için çalışmalar yapmıştır. Çünkü Arapça kutsal bir kitabın anahtarıdır.

Dilbilimciler, Arapça’yı korumayı, yabancı milletlere Arapça’yı kolaylıkla öğretmeyi ve bunun için önce dile ait unsurları Bâdiye Araplarından toplamayı amaçlamışlardır. Böylece sözlük çalışmaları yaparak ve Arapça’ya ait dil kuralları koyarak Arapça’yı bozulmalardan korumayı hedeflemişlerdir. Bu çalışmalar esnasında halk dilinde hatalı bir biçimde var olan atasözleri ve deyimlerde derlenmiş ve düzeltilmiştir. Bütün bu sebeplerden bu çalışmaların Arapça’ya katkısı çok büyüktür.⁹¹
Doğal olarak dil çalışmaları mecazla da iç içedir.

Dilin zenginleşmesinde mecazın rolü inkâr olunamaz. Mecaz tüm dillerde ve özellikle Arapça’da çok büyük öneme hâizdir.

⁸⁹ İsmail Durmuş ve İskender Pala, “İstiâre,” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 315- 318.

⁹⁰ Hicr 15/ 9.

⁹¹ Şahabettin Ergüven, “Arap Dilinde Lahn’ın Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri,” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, S. 11 (2007/1): 155-183.

1.5.1. Mecaz ve Eş Anlamlı Lafızlar

Mecaz: Sözlükte, bir alâka ya da benzeşme sebebiyle kelimelerin gerçek anlamlarından uzaklaşıp kazanmış olduğu yeni anlama “mecaz anlam” denilmektedir. Mecaz anlamlı kelimeler genel olarak soyut anlamlar kazanmaktadır. Örneğin:

- Havada aşk kokusu var.

Bu cümlede geçen “koku ” kelimesi, “belirti ve işaret” anlamında kullanılmıştır.

- Kör kütük âşık olmuş.

Burada “kör” duyarlılığını yitirmiş anlamında kullanılmıştır.

- Aziz vakti boşa geçirmeyin!

Cümlede geçen “boş” kelimesi, bir işe yaramayan anlamında kullanılmıştır.

Bu örneklerde “koku, kör ve boş” kelimeleri gerçek anlamında değil, mecaz anlamında kullanılmıştır.

Eş Anlamlı / Anlamdaş Kelimeler: Sözlükte, yazılış ve okunuşu birbirinden farklı olan fakat aynı anlama gelen kelimelere denir. Bu türdeki kelimeler birbirlerinin yerine kullanılabilir. Türkçe kelimelerle Türkçemize yabancı dillerden gelmiş kelimeler arasında eş anlamlılık daha çoktur.⁹²

Eş anlamlı kelimelere şu örnekleri verebiliriz:

Gönül - kalp / قَلْبٌ - قَلْبٌ , söz - kelam / كَلَامٌ - حَدِيثٌ , lisan - dil / لِسَانٌ - لُغَةٌ , kelime - sözcük / مُفْرَدَةٌ - كَلِمَةٌ , uygarlık - medeniyet / عُمَرَانٌ - حَضَارَةٌ , fakir - yoksul / مَسْكِينٌ - فَاقِرٌ ,

1.5.2. Mecaz ve Zıt Anlamlı Lafızlar

Sözlükte, anlam olarak birbirine karşıt olan kelimeler zıt anlama gelmektedir. Zıt anlamlı kelimeler konusunda şu örnekleri verebiliriz:

Yakın - uzak / قَرِيبٌ - بَعِيدٌ , güzel - çirkin / قَبِيحٌ - جَمِيلٌ , sıcak - soğuk / حَارٌّ - بَارِدٌ , zengin - fakir / فَاقِرٌ - غَنِيٌّ , sağ - sol / شِمَالٌ - يَمِينٌ , giriş - çıkış / خُرُوجٌ - دُخُولٌ , iç - dış / حَارِجٌ - دَاخِلٌ

Kelimelerin karşıt anlamlı olabilmesi için her iki kelimenin de ya hakiki anlamda ya da mecaz anlamda olması gerekmektedir. Örneğin:

⁹² Mustafa Büker, Dilber Zeytinkaya, “Eş Anlamlı ve Zıt Anlamlı Kelime Öğretiminin Dil Edinimindeki Yeri ve Önemi”, *Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/10 Fall* (2013): 185-191.

- Biber çok acıdır.

Bu cümlede acı kelimesi gerçek anlamda kullanılmıştır.

- Hayat bana tatlı gelmiyor artık.

Burada ise “tatlı” kelimesi mecaz anlamda kullanılmıştır. Bu cümlelerde yer alan acı ve tatlı kelimeleri birbirinin zıttı değildir; zira acı gerçek anlamıyla, tatlı mecaz anlamıyla kullanılmaktadır. Karşıt manalı kelimeler, kelime hazinesine zenginlik katmaktadır. Kuru tekrar olmaksızın cümleleri farklı biçimlerde kurmamızı sağlamakta ve ifadeye zenginlik katmaktadır.

1.6. ÂLİMLERİN MECAZ KONUSUNDAKİ İHTİLAFLARI

Kur’ân lafızlarının hakikat mi yoksa mecaz manasında mı yorumlanacağı âlimlerin ihtilâfa düştüğü konulardandır. Örneğin abdesti gerekli kılan durumları beyan eden ayette:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ

“Yâ iman sahipleri! Namaz için yüzünüzü, ellerinizle beraber dirseklerinizi ve ayaklarınızı yıkayıp, başlarınızı mesh edin. Cünüpseniz, yıkanın. Hastaysanız ya da seferdeyseniz veya abdest bozarsanız ya da bayanlara dokunursanız ve su da yok ise, o vakit temiz toprak ile teyemmüm ediniz. Toprak ile yüzünüzü, elinizi meshedip temizlenin. Yaratan, sizin için zorluk dilemez. Lakin sizleri temizlemek ve ihsânını kemale ulaştırmak diler ki ona şükredin”⁹³

Yer alan “Kadınlara dokunduğunuz zaman / لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ ” ifadesi Hanefiler tarafından mecâzî anlamda bir temas olarak yorumlanıp, cinselliğe işaret şeklinde anlaşılırken; İmam Malik, Şâfi ve de Hanbelîlere göre hakikat manasıyla alınıp fiziksel dokunmak şeklinde anlaşılmıştır.⁹⁴ Âlimler aynı ayetten farklı yorumlara ulaşmışlardır ve bu durum mezhebî farklılıklara yol açmaktadır.

⁹³ Mâide 5/6.

⁹⁴ Birşık, *age.*, 28: 223-225.

İKİNCİ BÖLÜM

YAZIR VE MECAZA YAKLAŞIMI

2.1. MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde “*Hak Dini Kur'ân Dili*” tefsirini ve yazarı Muhammed Hamdi Yazır'ı tanıttık. Tefsirin yazılma sebebini, yöntemini, ilmi değerini ve temel kaynaklarını inceledik. Müellifin mecaz hükmünü vermede temel aldığı kriterleri, yöntemini ve mecaz analizlerinin düzeyini araştırdık. Mecaz konusunda âyet, hadis, şiir ve emsalden getirdiği örnekleri analiz ettik.

2.1.1 Muhammed Hamdi Yazır'ın Hayatı

Elmalılı (1878 -1942), Antalya şehrine bağlı Elmalı ilçesinde doğmuştur. Babası Numan Bey, Burdur'a bağlı Gölhisar'ın Yazır köyündendir ve Elmalı Mahkemesi başkâtibidir. Yazır, babasının köyünün adını soy isim olarak almıştır. İlkokul, ortaokul ve hafızlığı Elmalı'da tamamlayıp, okumak için Mustafa dayısıyla beraber İstanbul'a gitmiş ve Ayasofya Medresesi'ne yerleşmiştir. Yazır, Beyazıt Camii derslerini Kayserili Mahmud Hamdi Hoca'dan okumuş, hocası Büyük Hamdi, kendisi ise Küçük Hamdi olarak tanınmış ve daha sonra gazete ve dergi yazılarında bu imzayı kullanmıştır. Yazır, öğrenci olduğu yıllarda hat dersleri almıştır. Mekteb-i Nüvvab'tan birincilik ile mezun olmuş, ayrıca Felsefe, Edebiyat ve Müzik alanında kendisini yetiştirmiştir. Yazır, eğitimi bittikten sonra çeşitli devlet kurumlarında çalışmış ve Beyazıt Medresesi başmüdürlük vazifesini yürütmüştür. Modern bilim ve medeniyeti savunan meşrutiyet rejimini benimsemiş ve II. Meşrutiyet Meclisi Antalya milletvekili olmuştur.⁹⁵

Yazır, Süleymaniye Medresesinde Mantık ve Mülkiye Mektebinde Vakıf Hukuku derslerini okutmuştur. 1915 ile 1917 tarihleri arasında huzur derslerinde “muhatap” ünvanıyla bulunmuştur. Yazır, 1918 yılında Şeyhülislamlığın kurduğu İslam Bilimleri Müdürlüğünde Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye âzâlığı yapmış, ısrarlar sonucu Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Vakıflar Bakanı olmuş ve Osmanlı nişanıyla ödüllendirilmiştir. Yazır,

⁹⁵ Yavuz, *age.*, 11: 57-92.

1919 Eylül'ü ayân heyetine atanmış ve Süleymaniye müderrisliği rütbesine yükseltilmiştir ki bugünkü anlamı Türkiye'nin en iyi üniversitesinde akademisyen olmaktır. Fakat Cumhuriyet ilan edilip bu kurumlar kapatılınca Yazır, işsiz kalmıştır. İstiklâl Mahkemesi, milli mücadele zamanında İstanbul Hükümetinde çalıştığı için Yazır'a idam kararı vermiştir. Yazır, Fatih'te bulunan evinden alınıp Ankara'ya götürülerek kırk gün boyunca hapsedilmiştir. Mahkemece -Terakki Cemiyeti üyesi olduğu için olabilir- serbest bırakıldığı zaman İstanbul'daki evine gelmiştir. Yazır, işsiz olduğu için maddi sıkıntılar yaşadığı bu zaman sürecinde *el-Metâlib ve'l-Mezâhib* isimli kitabı Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Yazır, 27 Mayıs 1942'de, kalp yetmezliği sebebiyle vefat etmiş ve Sahrayıcedid mezarlığına defnedilmiştir. Yazır bilim ve sanata değer veren bir kişiliğe sahiptir. Fars, Türk ve Arap edebiyatında yetkin olan bilgin genellikle sade Türkçe'yi tercih ederken ilmi eserlerinde ağıdalı bir dil kullanmıştır. Yazır'a göre Batının kültürü değil, ilmi örnek alınmalıdır ve mutluluk ancak İslam prensipleri ile mümkündür.⁹⁶

Müellifin ilme olan sevgisi öyle derindir ki sıkıntılı günlerinde bile -yukarıda anlatıldığı üzere- dil öğrenip kitap tercüme etmiştir.

2.1.2. Muhammed Hamdi Yazır'ın Eserleri

1. *"Hak Dini Kur'ân Dili"*: Yazır'ın kırk sekiz yaşından altmış yaşına kadar üzerinde çalıştığı meşhur tefsir kitabıdır. Eser ilk olarak Diyanet İşleri Başkanlığınca, İstanbul'da ve 1935- 1938 yıllarında bastırılmıştır. Daha sonraları da birçok defa baskısı yapılmıştır. Örneğin: Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.

2. *İrşadü'l-Akli Fi Ahkâmi'l-Evkaf*: Günümüz Hukuk Fakültelerine denk olan Mülkiye Mektebi'nde okutulmak için Yazır tarafından hazırlanan bir ders kitabıdır. Basımı ise İstanbul'da 1914 yılında yapılmıştır.

3. *Hz Muhammed'in Dini İslâm*: Avrupalı Hristiyan Kiliselerinden biri olan Anglikan Kilisesi'nin İslâm ile alâkalı sormuş olduğu sorulara şeyhülislam adına Yazır'ın vermiş olduğu cevaplardan oluşan bir kitapçıktır. Bu kitapçık, tefsirin sonraki basımlarına eklenip baskısı İstanbul'da 1979 yılında yapılmıştır.

⁹⁶ Yazır'ın hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Yusuf Şefket Yavuz, "Elmalılı Hamdi Yazır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 57- 92.

4. *el-Metâlib ve 'l-Mezâhib*: Fransız yazarlardan Paul Janet ile Gabriel Sealles'in kaleme aldığı "*Histoire de la philosophie* isimli eserin Türkçe çevirisidir. "*Tahlil-i Tarîh-i Felsefe*" ismini de taşımakta olan bu eser Yazır tarafından giriş, mukaddime ve yorumlar ile dipnotlar da yazıldığı için felsefe ilmi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu kitap, Eser Neşriyat tarafından, İstanbul'da 1978 yılında yayınlanmıştır.

5-*İstintâcî ve İstikrâî Mantık*: İngiliz yazar Alexander Bain tarafından yazılan, Fransızca kitabı Türkçe'ye çevirmiş ve Süleymaniye Medresesi öğrencilerine ders notu olarak okutmuştur. Bunlardan başka dinden çıkmanın mantıksızlığı, küfür ve şirk ile insanların iç dünyasında oluşan bunalımlar, İslâm'ın ilerleyip gelişmeye engel olmayacağı, ordu için zekât verilebileceği gibi farklı konulara sahip makalelerini Beyanülhak ile Sebilürreşad isimli dergilerde Küçük Hamdi ya da Elmalılı Küçük Hamdi isimli imzalarla yayınlamıştır.⁹⁷ Yazır, bu çalışmalarla beraber çok sayıda makale yazmıştır.

2.2. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİ

Hak Dini Kur'an Dili tefsiri, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın kaleme aldığı en önemli eseridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkçe bir tefsir hazırlamasını kendisine teklif etmiş ve Elmalılı, teklifi kabul edip, 12 yıl boyunca çalışarak bu eseri tamamlamıştır.⁹⁸

Yazır, kitabında yer verdiği yirmi beş sayfadan oluşan mukaddimedede, Kur'ân tefsiri neşriyatından başlayıp bu eserin yazılma sebebini özetlemiştir. Yazır, kutsal kitap ve tefsirler konusunda genel bilgiler verip açıklamalar yapmıştır. O, kendi çağında tartışmalara konu olan tercüme meselesini açıklamıştır. Kur'ân'ın edebi îcâzına işaret ederken "Yaratandan gayri hiç kimsenin dokuyamayacağı ilahi kumaş" olduğunu söylemiştir. Yazır çalışmada uyacağı anlaşma kurallarını, kaynaklarını bir de uygulayacağı yöntemi ve Kitâb-ı Mübîn'in faziletlerini açıklayarak mukaddimesini tamamlamıştır.⁹⁹

⁹⁷ Yavuz, *age.*, 11: 57-92.

⁹⁸ Yavuz, *age.*, 11: 57-92.

⁹⁹ Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur 'ân Dili", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 153- 163.

2.2.1. Tefsir Kelimesinin Lügat ve İstilah Anlamları

Tefsir: “فَسَّرَ” kelimesinden türeyen “تَفْسِيرٌ” tef’îl babından mastardır. Lügatte “açıklamak, beyan etmek” anlamında kullanılır. Ayrıca, “bir şey üzerinde bulunan örtünün kalkıp o şeyin aydınlanması”nı ifade etmektedir. İnsan doğasını açığa çıkarmak anlamında olan “سَفَرٌ/sefer” de buradan gelmiştir. Tefsir istilahta ise ifadedeki kapalılığı açıklayıp, ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir. Kur’ân’ın yorumu için فَسَّرَ ile aynı manada تَفْسِيرَةٌ ifadesi kullanılmışsa da tefsir terimi daha yaygındır. Bazı bilginler tefsirin, lafz-ı maklup olarak “سَفَرٌ” den geldiğini savunmuşlardır.

İzah etmek manasındaki tefsir kelimesinin cemisi olarak “تَفْسِيرَاتٌ” gelir. Bu alanda yazılmış eserler için ise çoğul olan “تَفَاْسِيرٌ” ismi kullanılır. Tefsiri şöyle tarif etmek de mümkündür: “Belâgat, sarf ve nahiv gibi dil âlimleri nâsih-mensûh, esbâb-ı nüzûl, muhkem-müteşâbih gibi Kur’ân; Hadis ile Tarih gibi rivayet; Mantık ile fıkıh gibi metod ilimlerinin ışığında Kur’ân imkânlarını açıklamayı, ondan hüküm çıkarmayı öğretmekte olan bir bilimdir.” Tefsir yapacakların dil ile Kur’ânî ilimlere vâkîf olması gerekmektedir. Tefsiri, “Yaratanın Kur’ân’daki murâdını beşeri güç oranında anlamak için çabalanan bir bilim” olarak da tarif edebiliriz.

Cürcânî’ye göre tefsir, “Âyetin kıssalar ve sebab-i nüzûl ışığında açıklanmasıdır.” Tefsir bilgini İbni Âkile, Mâturidî’nin tefsir tanımının “Kur’ân’da kastedileni bildirmek ve lafızdan kastettiği anlamın o olduğuna şahitlikte bulunmaktır.” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Rasûl (sav)’e hitaben,

“Sonra onun açıklanması da bize aittir.”¹⁰⁰ / “ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ” buyrulmuş beyan kelimesi kullanılmıştır. Bu ayette Kur’ân-ı açıklamak görevinin Resûl (sav)’e verilmiş olduğu¹⁰¹ ifade edilmektedir.¹⁰²

¹⁰⁰ Kıyame 75/19.

¹⁰¹ Nahl 16/44, 64; ayrıca bkz. Mâide 5/15, 19; İbrahim 14/4; Zuhruf 43/63.

¹⁰² Abdülhamit Birişik, “Tefsir”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 28 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 223-225.

2.2.2. Tefsirin Yazılma Sebebi

Meclis, Türkçe tefsir yazdırmak için karar aldıktan sonra Diyanet heyeti tefsir yazma görevini Muhammed Hamdi Yazır'a teklif etmiştir. Yazır Diyanet'in teklifini kabul edip araştırmalar yapmıştır.¹⁰³

Cumhuriyetin ilk yıllarında medreseler kapatıldığı için halkın kutsal kitabı anlamasında faydalı olmak amacıyla tefsir yazdırılmıştır. Bu eser, tefsirleri toplu olarak sunduğu için tefsir alanında çok önemli bir yere sahiptir.¹⁰⁴ Osmanlı ve Cumhuriyet'i idrak eden Elmalılı İslam ilimlerine vukufiyetinin yanında pozitif ilimlerle de ilgilendiğinden bilgili ve değerli bir âlimdir.

Türkçe tefsir yazdırma konusu Meclis'te görüşüldüğü sırada cereyan eden tartışmaların ardından İslam kültürünün temelini oluşturan kaynakların Türkçe'ye tercümesi kararlaştırılmıştır. Hamdi Akseki'nin ısrarıyla Mehmed Akif'in tercüme; Yazır'ın tefsir; Babanzade Ahmed Naim'in Buhari'yi tercüme ve şerhini yapması konusundaki hususlar kabul edilmiştir. Sonradan Mısır'da kalan Akif, yazdığı tercümelere, Yazır'a göndermiş ve kendisini başarılı bulmadığı için tercüme yapmaktan vazgeçtiğini bildirmiştir. Fakat onun "Namazda okutulur." kaygısıyla meâl yazmaktan vazgeçtiği de ifade edilmektedir. Böyle olunca Diyanet yetkililerince Yazır'a tercüme etmek işi de teklif edilmiştir. Yazır, "Kur'ân hakkı ile tercüme edilemez." diyerek görevi reddetmiş, fakat ısrarlar ve görüşmeler sonrasında Arapça âyetin altına -tefsir kısmına başlamadan evvel- âyet mealinin eklenmesi konusunda anlaşarak kabul etmiştir.¹⁰⁵ Eserde âyetlerin Arapça'sından sonra tercümesi yer almaktadır.

2.2.3. Tefsirin Yöntemi

Hamdi Yazır eserinde âyetleri ilk olarak Kur'ân, sonra tefsir olarak aktarılan hadisler, sahabilerden gelen rivayetler ve önceki tefsir kitaplarını kaynak olarak yorumlamıştır. İbni Cerir et-Taberî, Zemahşerî, Fahrettin er-Razî, Rağîb el-İsfahânî, Ebu Hayyan el-Endelüsî, Şehabettin Mahmut el-Âîûsî gibi bilginlerin eserinden yararlanmış, âyetleri - mantık açısından mecaza yormak gerekmedikçe- hakiki anlama yormuştur. Örneğin Muhammed Abduh'un, Fil Sûresi tefsirinde eabil kuşlarının, Ebrehe ordusu

¹⁰³ Yavuz, *age.*, 11: 57-92.

¹⁰⁴ Sami Şahin, Hak Dini Kur'an Dili Adlı Eserde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hadise Yaklaşımı, *Diyanet İlmî Dergi* 51, S. 3 (Temmuz-Agustos-Eylül, 2015): 105-130.

¹⁰⁵ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

üzerine attığı taşların çiçek veya kızamık mikrobunu yaymış olabileceği görüşünü “zorlama tefsirler” olarak vasfetmiş ve Kur’ân’ı tahrif saymıştır.¹⁰⁶

Bu durum Hamdi Yazır’ın orjinal tefsir yaptığına bir kanıt sayılabilir. Ayrıca müellifin tefsirde kullanacağı yöntem, resmî makamlar ve Yazır arasında bir protokol ile belirlenmiş ve anlaşma bu protokol kurallarına göre imzalanmıştır. Yazır anlaşma esaslarına mukaddimedede yer vermiştir. Önemli olan maddeleri zikredebiliriz:

1. Ayetler arasındaki alâkalar gösterilecek.
2. Nüzûl sebepleri anlatılacak.
3. Kıraat-i aşere sınıрыyla kıraat bilgisi verilecek.
4. Gereken yerde Arapça üzerine açıklama yer alacak.
5. İtikadda Ehl-i Sünnet inancına, ameldeyse Hanefilere uygun olarak ayetlerde geçen şer’î, fikhî, sosyal, etik, ilmî ve felsefî konular anlatılacak. Tevhid konusunu içeren öğüt veren ayet ve konular hakkında tarihî vâkıâlar nakledilecek,
6. Batılların yanlış yorumladıkları konular açıklanacaktır.¹⁰⁷

Bu programda yeni bir tefsirden ziyade Kur’ân’ı halka tanıtmak hedeflenmektedir. Tefsirde sahih kaynakların yer almasına dikkat edilip rivayetler seçilmiştir. Eserin tasavvufî içeriğinde en büyük pay İbnü’l-Arabî’nindir. “*Fusûsu’l-Hikem*”, “*el-Fütûhatü’l-Mekkiyye*” ve “*Mevafıgu’n-Nücum*” isimli eserlere çokca başvurulmuştur. Fakat Yazır, Arabî’ye bazen tenkitler yöneltmiştir. Hz. Süleyman’a Belkıs’ın tahtının getirilmesini İbnü’l-Arabî’den anlatmış, sonrasında hataları gösterip kendisi açıklamıştır.¹⁰⁸ Müellif bu dev eseri belli resmî kurallar çerçevesinde yazmıştır.

Eserde bir sûrenin tefsirine başlarken önce o sûre tanıtılır, sûre adı, nüzûl sebepleri, âyetler, kelimeler ile harflerin sayıları, Medenî veya Mekkî oluşları bildirilir. Âyetin Arapça’sı ile tercümesi verilerek tefsire geçilmektedir. Ayetler hakkındaki sebab-i nüzûl ve ayetler arasındaki insicam gösterilir. Kıraat-i aşereyi aşmamak üzere kıraatlere göre anlamları açıklanır. Âyetin tefsirinde kaynaklarda zikredilen kuvvetli vecihler açıklanır. Farklı yorumlar nakledildikten sonra, okuyucuyu tereddütte bırakmamak için yorumlar

¹⁰⁶ Yavuz, *age.*, 11: 57-92.

¹⁰⁷ Hamdi Yazır ve Diyanet görevlileri arasında yapılan bu anlaşma hakkında daha detaylı bilgi için Elmalılı tefsirinin girişinde yer alan mukaddimeye bakılabilir. Yazır, 1: 19-20; Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹⁰⁸ Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15: 153- 163.

arasında bir tercih yapılır.¹⁰⁹ Bu durum herkesin hatta alana ait hiçbir bilgisi olmayanların da faydalanması açısından önemlidir.

2.2.4 Tefsirin Önemi

Araştırma konumuz olan “*Hak Dini Kur'an Dili*” tefsiri Türkçe kaleme alınan tefsirler arasında en önemlilerinden kabul edilmektedir, çünkü çok sayıda âlimin klasik eserlerini ihtivâ etmektedir. Onların bilgi birikimini yeni nesillere aktarmak gayretiyle yazıldığı için önemlidir.

Yazır tefsiri, yazıldığı dönemin sosyal ve kültürel dokusu göz önüne alındığı zaman çok büyük öneme sahiptir.¹¹⁰

Eser, sosyal bilimler açısından bakıldığında pozitif bilimler kadar büyük bir öneme sahiptir. Çağındaki bilimsel ve teknolojik keşiflerin tefsire yansıdığı görülür.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ ﴿٥﴾ خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ ﴿٦﴾ يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ

“İnsan neden yaratıldığına bir baksın!5) Atılan bir damla sudan.6) O su bel ile göğüs kafesi arasından çıkmaktadır.7)”¹¹¹

Tarık Sûresi'nin 5 ve 7. ayetlerinin tefsirinde, spermin oluşması ve doğumla sonuçlanan yedi safhadan oluşan süreç konusunda, Fizyoloji ve Embriyoloji bilimleri açısından işaretlerin olduğu belirtildikten sonra İskenderânî'den “*Keşfü'l-Esrar*” adlı eseri kaynak olarak embriyolojik bir tıp kitabı gibi açıklamalar yapılır. Yazır, Antropoloji alanında, insanlığın menşei konusunda ileri sürülen polüen ve monojen teori¹¹² ile ilgili olarak vahyî bilgiye itimad etmiştir. "Dünya üzerindeki farklı bölgelerde birçok Âdem çıkmamıştır, Amerikalı yerliler ve tüm insanlık biricik Âdem'den türemiştir." deyip monojen teoriyi savunmuştur. Kur'an'ın doğru anlaşılması için psikolojik bilgiye de vâkıf olmanın gereğini savunan müellif bu sahada İbni Sinâ, Gazzâlî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve islam bilginlerinin eserlerinden ve modern psikolojiden yararlanmıştır. Kur'ân'daki

¹⁰⁹ Bilgin, *age.*, 15: 153-163.

¹¹⁰ O dönemde geri kalma sebebiyle İslam dini suçlanırken ilerlemek için Avrupa'nın bilim ve teknoloji değil, kültürü örnek alınmakta idi ve artık Türkçe eğitim gören yeni nesiller klasik eserlere yabancılaşmakta idi; bütün bu sorunlara bir çözüm olarak bu eser resmî makamlarca yazdırılmıştır. Bu eserin önemi konusunda daha fazla bilgi için bkz. : Talha Şahin, *Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Dönemin Siyasî ve Sosyal Gelişmelerinin Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015), 20.

¹¹¹ Tarık 86/ 5-7.

¹¹² Monojen Teori: Bütün insanların bir atadan çoğaldığını idda eden teoridir.

Polien Teori: Çok atadan üremeyi savunur. Yeryüzünde çok Âdemler olduğunu idda eden teoridir.

çeşitli nefis mertebelerini, insan için maneviyatta katedilecek yedi mertebe şeklinde açıklamıştır.¹¹³

Fıkıh sahası eserin en güçlü olduğu alanlardan birisidir. Yazır sadece kaynaklardaki bilgileri aktarmamış, çeşitli konularda kendi görüşlerini de açıklamıştır.¹¹⁴ Eser, tefsir kitaplarının çoğunu bir araya getirmek gayesi ile yazıldığı için alanında önemli bir yeri vardır.¹¹⁵

Yazır, anlamı güçlendirmek için Dil, Edebiyat, Tarih bilgilerini başarıyla kullanmış ve ateist akımlarla cesurca hesaplaşıp zengin bilgi birikimi ve felsefi kabiliyeti sayesinde başarıya ulaşmıştır.¹¹⁶

Eserde klasik dirayet tefsirlerindeki bilgiler özetlenmiş ve tarih kültürüyle beraber sunulmuştur. Örneğin;

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سَابِقُكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

"Allah için hamd et, Hak sizin için âyetleri gösterince, sizler de âyetleri tanıyacaksınız. Hak yaptıklarımızı bilir."¹¹⁷ âyetinin tefsirinde gelecekte büyük zaferler görüleceğini bildirerek gelecek için müjdelere vadetmekte ve tarih araştırmaları ile bu müjdenin gerçek olduğu anlaşılmaktadır. İslâm dini zayıf halde, Peygamber ve arkadaşları Mekke içinde sıkıntı altındayken verilen müjdelere, Bedir ile başlayıp devam eden zaferler hep Allah'ın yardımıyla.¹¹⁸ "Bu ayetin işaretiyle İslâm'ın geleceği sönük değil parlaktır; gece değil, gündüzdür; ara sıra karanlık ve zulmetler onu dinlendirip tekrar uyandırmak içindir."¹¹⁹ diyen Yazır, gelecek için ümit ve esenlik öngörmektedir.

2.2.5. Tefsirin İlmî Değeri

Eser içerisinde Kimya, Fizik, Matematik, Jeoloji, Astronomi ve Biyoloji bilimleri gibi deney içeren pozitif bilimler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Böyle bilgiler klasik tefsir izahlarının peşinden tercih edilen manayı takviye için kullanılmıştır. Dolayısıyla eserde pozitivizm hiç yoktur. Pozitif bilimlerin eserde kullanış yöntemine, En'am sûresi 2. ayetinin tefsiri örnek verilebilir.

¹¹³ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹¹⁴ Bilgin, *age.*, 15: 153-163.

¹¹⁵ Şahin, *age.*, 105-130.

¹¹⁶ Bilgin, *age.*, 15: 153- 63.

¹¹⁷ Neml 27/93.

¹¹⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, "Hak Dini Kur'an Dili" (Ankara, Akçağ Yayınları, 1995), 5: 37.

¹¹⁹ Bilgin, *age.*, 15: 153-163.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ.

“O, sizleri çamurdan yaratıp size ecel tayin edendir, yalnız onun bildiği vakti belirlenmiş bir ecel (kıyamet vakti) vardır. Oysa siz şüpheleniyorsunuz.”¹²⁰

İlk insan olan Âdem'in yaratılışını Fahreddin er-Razî'nin tefsiriyle açıklayan Elmalılı, günümüzün fen ve bilimini tekrar incelemenin faydalı olacağını ifade etmektedir. Yazır, Âdem'in toprak ve sudan yaratılmasını Jeoloji'nin, Organik Kimya'nın, Biyoloji'nin ve Sitoloji'nin ulaştığı son teknolojik verilerini de kullanarak açıklamaktadır.¹²¹

Bu tefsir kitabı kendi sahası içinde ve alanı dışında bilgiler içeren önemli bir eserdir. Bu eser Tefsir bilginleri tarafından çeşitli akademik çalışmalara konu edilmekle beraber Felsefe, Kelam, Sosyoloji, Tasavvuf ve Psikoloji bilimlerinde de akademik araştırmalara konu olmuştur. Örneğin Hadis alanında üç doktora tezi ve farklı bilim dallarında yüksek lisans tezleri yazılmıştır, ayrıca 1991 Eylül ayında Elmalı beldesinde bir sempozyum düzenlenmiştir. Bilimsel çalışmalar arasında hadisler alanındaki araştırmaların az olduğu söylenebilir. Elmalılı tefsirinde yer alan hadisleri İsmet Ersöz, “Hak Dini Kuran Dili'nde Hadis İstimal Tarzı” adlı yüksek lisans teziyle araştırmıştır. Son zamanlarda yapılmış, “Hadis Tahricleri” konusunda üç yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlar: Abdurrahman Bestil, Saliha Tekiner ve Bestami Gözalan'a ait “Elmalılı Tefsirindeki Hadislerin Tahrîci” isimli yüksek lisans tez çalışmalarıdır. Araştırmacılar tefsirde yer alan hadisleri tespit etmeye ve değerlendirmeye çalışmıştır.¹²²

Kur'ân'da, Davud ve Süleyman peygamberlere verilen ilahi lütuflar anlatılırken:

وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي فَضَّلَنَا عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ.

“Yemin olsun ki biz Davud ve Süleyman'a ilim verdik onlar ise “bizi mümin kullarının çoğundan üstün kılan Allah'a hamdolsun” dediler.”¹²³

“İlk önce ilim / عِلْمٌ” verildiği, onların da müminlerin arasında bu üstünlüklerinden dolayı Yaratan'a şükretmeleri nakledilmektedir. Müfessir, ayette bu sultan peygamberlere verilmiş lütuflar arasında ilk olarak ilmin zikredildiğini ve böylece

¹²⁰ Enam 6/2.

¹²¹ Bilgin, *age.*, 15: 153-163.

¹²² Şahin, *age.*, 105- 130.

¹²³ Neml 27/ 15.

ilmin diğerk lütuflardan üstünlüğünü vurgular. "İlim" / "عِلْمًا" kelimesinin marife değil nekra olmasını ise o devirde bilinemeyen bir ilim olduğuna delil saymaktadır. Şehristanî, "el-Milel ve'n-Nihal" adlı eserinde felsefe için "Yunanlılara kadar ulaşan Süleyman peygamber devrinde yaşamış ve parlak bir bilimin uzantısı" ifadesini kullanmaktadır.¹²⁴

Yazır'ın tefsirde yeri geldikçe pozitif ilimleri zikretmesi ve âyetleri, ilimle açıklayıp, pozitivist saldırılarından daralan müminleri rahatlatan ve aydınlatan yorumlar yapması oldukça isabetli bulunmaktadır. Örneğın:

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ

"Andolsun ki yakın semayı kandillerle donattık. Bunları şeytanları taşlamak için yaptık ve onlara yakıcı bir azap hazırladık. "¹²⁵

Yazır'ın âyetin tefsiri için astronomik teoriler üzerine yaptığı inceleme ve değerlendirmeler bunu yansıtır. Yazır, bilimsel keşiflerin, Kur'ân'la çelişen bulgular ifade etmek bir yana âyetlerin iyice anlaşılması ve tefsirin yanılmaktan arınmasını sağladığı görüşünü savunmaktadır. O halde Kur'ân'ı belli bir zamanın bilim ve felsefesi içinde hapsedip, fikirleri ve gönülleri daraltmak doğru değildir. Fakat bilim ve felsefeden yüz çevirmek de uygun değildir. Aksine bilgi ve düşüncelerden ölçülü biçimde faydalanılmalıdır. Özenle mahsus mahsus, menkulü menkul, mâkulu mâkul görebilmek ilke olmalıdır. Yazır, sonsuzluktan gelen kitabı bir kalıp ya da sınır içine koymanın yanlış olduğunu ve onun bütün bilimleri kuşattığını ifade etmektedir. Elmalılı'nın Bakara sûresinin 29. ayetinde geçen "yedi sema / سَبْعَ سَمَوَاتٍ" kavramına ilişkin açıklamaları, Batlamyus astronomisiyle ilgili bilgiler verirken, savunduğı bilimsel tefsir metodunun haklılığına delil sayılan tarihsel tespitler içermesi bakımından ehemmiyetlidir. Vahyin ışığı fikir, vicdan, bilim ve felsefe ufuklarının ötesindedir.

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ.

"Yeryüzündekilerin tümünü sizin için yaratan ve gökleri yedi kat inşa eden O'dur. O her şeyi bilendir".¹²⁶

¹²⁴ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹²⁵ Mülk 67/5.

¹²⁶ Bakara 2/29.

Yazır, yine aynı âyetle ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır. "Yaratan, insanı sadece yeryüzünde yaşamak için değil, semada da yaşamaya uygun programlamıştır. Öyle ise insanlar yalnız dünyalık değildir. O, göklerden de faydalanmak için izinlidir. Lâkin buna ulaşmak için semavi ruhunu da hissetmelidir. Yaratan'ı tanımalıdır."¹²⁷

Yazır'ın vefatından (1942) on altı yıl sonra 1958 Ekim'inde Amerika, Uzay Dairesi'ni kurmuş, 1961'de de insanlı uçuşlarla ayı keşfetmeyi planlamıştır. 20 Temmuz 1969' da Apollo 11 adlı uzay gemisi aya inmiş ve plan başarılıdır.¹²⁸

2.2.6. Tefsirin Temel Kaynakları

Yazır tefsirinde başvurduğu kaynakları zikrederken günümüz akademik metinlerinde bulunan dipnot sistemlerini kullanmayıp kaynakları metin içerisinde beyan etmektedir.

Elmalılı âyetleri açıklarken kullandığı hadislerin kaynaklarını vererek hadisleri zikretmektedir. Çoğunlukla tefsirlerden naklettiğini ifade etmiştir. Kaynaklarda Taberî (ö. 310/922) ile Alûsî (ö. 1270/1853) isimleri zikredilmiştir.¹²⁹ Müellif, mukaddimede eseri için çeşitli kaynaklardan yararlandığını belirtmiştir.

Bunlara örnek olarak: Tefsir alanında Taberî'den "*Câmi'u'l-Beyan*", Cessas'tan "*Ahkâmu'l-Kur'an*", Kadî Beyzâvî'den "*Envarü't-Tenzîl*", Zemahşerî'den "*el-Keşşaf*", Ebû Hayyan'dan "*el-Bahru'l-Muhit*" ve "*en-Nehrü'l-Mad*" isimli eseri, Nizameddin en-Nişâburî'den "*Garâibü'l-Kur'ân*" ve "*Zegâibü'l-Furkan*", Alusî'nin "*Ruhu'l-Meanî*"si ve Ebussuud Efendi'den "*İrşâdü Akli's-Selim*" eserleri zikredilebilir. Hadis konusunda Kütüb-i Sitte ve Tâceddin İbnü'l-Esîr'den "*en-Nihaye fi Garibü'l-Hadis*" zikredilebilir. Yazır gerekli oldukça İstanbul kütüphanesindeki kaynaklara da başvurmuştur. Müfessir, Müttaki el-Hindî'den "*Kenzü'l-Ummul*" eserini de kaynak olarak almıştır. Aynî ve Kirmanî'nin Buharî şerhlerini ve Ali el-Karî'den "*Şerhu's-Şifâ*" isimli eserleri kaynak olarak zikretmektedir. Eserde kullanılan Arapça lügatler Firuzabadî'den "*el-Kamusü'l-Muhît*" ve Türkçe çevirisi: *Kamus Tercümesi / Okyanüsü'l-Basît*" ve el-Kamus üzerine yapılmış Arapça şerhi, Zebîdî'den "*Tacu'l-Arus*" sayılabilir. Terimler sözlüğü olarak Rağîb el-İsfahanî'den "*el-Müfredat*"; Firuzabadî'nin "*Beşâiru Zevi't-Temyiz'i*" ve Ebu'l-Bekâ'nın "*el-Külliyat*" adlı eserine başvurulmuştur. Yusufzade Abdullah Hilmi'nin

¹²⁷ Yazır, *age.*, 1: 291.

¹²⁸ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹²⁹ Şahin, *age.*, 105- 130.

“Zübdetü'l-İrfan”, Sehavî'den “Cemâlü'l-Kurra”, İbnü'l-Cezerî'den “en-Neşr fi'l-Kıra'ati'l-Aşr” adlı eserleri ise kıraatler konusundaki kaynaklardır. Siyer sahasında Süheylî'nin “er-Ravzü'l-Ünüf”, İbn Sâd'ın “et-Tabakatü'l-Kübra”, İbni Kayyim el-Cevziyye'den “Zadü'l-Meâd”, Halebî'den “İnsanü'l-Uyun” ile Süleyman en-Nedvî'den “Asr-ı Saadet” adlı eserler kaynak olarak zikredilmektedir.¹³⁰

Felsefe sahasında, Farabî'den “Fususü'l-Hikem”, İbn Sînâ'dan “el-İşâret ve't-Tenbihat”, “Risale Fi'l-hudud ve's-Şifâ” isimli eserler, İbni Hazm'dan “el-Fasl”, İbn Rüşd'den “Tehafütü't-Tehafüt”, Şehristanî'den “el-Milel ve'n-Nihal”, İbni Ebu Usaybia'dan “Uyunü'l-Enba” adlı eserlere başvurulmuştur.¹³¹

Müellif eserini yazarken yaşadığı dönemdeki en iyi imkânlarla sahiptir, diyebiliriz. Çünkü bu eserin devlet kurumları tarafından yazdırılmış olması ona kitaplara ulaşmak ve kaynaklar konusunda imkânlar vermiştir.

2.3. HAK DİNİ KUR'ÂN DİLİ TEFSİRİNDE MECAZ

2.3.1. Yazır'ın Mecaz Kriterleri

Yazır, mecaz hükmünü verirken öncelikle kelimenin gerçek anlamını belirleyip lafızlar arasındaki ilişkiyi ve metnin kompozisyon bütünlüğünü dikkate alarak kastedilen asıl mana ile tali manaları ayırt etmektedir. Yazır bu durumu şöyle ifade etmektedir. “Kur'ân başka dillere hakkı ile çevrilemez. İhtivasındaki manaların keşfi zordur, fakat Kur'ân tefsiri yapabilmek için lafızların hakiki anlamı belirlenip, metni dikkatle anlamak asıl ve fûrû anlamları ayırmak gerekmektedir.”¹³² Yazır'ın ifade ettiği hususa örnek verebiliriz. Yazır âdeti olduğu üzere önce âyeti, sonra âyetin mealini verip daha sonra tefsir yapmaktadır. Yazır, Hz. İbrahim'in yıldızla “bu benim Rabb'imdir.” demesini mecaz anlama yormaktadır.

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلِينَ.

“Gece örtünce yıldızla “İşte Rabb'im.” demiştir. Sonra yıldız kaybolunca: “Kaybolanları sevemem.” demiştir.”¹³³

¹³⁰ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹³¹ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹³² Yavuz, *age.*, 11: 57- 92.

¹³³ Enam 6/76.

Hız İbrahim geceleyin, karanlık basınca, yıldız ya da gezegen görmüş “İşte bu Rabb’imdir.” demiştir. Yıldızın insana Rab’lık edemeyeceğini göstererek çevresindekilere mecaz yapmıştır. Bundan dolayı, batanın tanrı olamayacağını yıldızlar yerine put koyanlar için çelişki ve mantıksızlığı göstermektedir. “Çünkü battığı için yıldızlar yetersiz iken onların heykellerini kutsamak nasıl bir çelişkidir.”¹³⁴ diyen Yazır ayette geçen bu benim Rabb’imdir. / كَهَذَا رَبِّي” ifadesine gerçek anlamını değil, mecaz anlamını vermiştir. Buna benzer bir tefsir misali verebiliriz:

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقٍ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ.

"Andolsun ki üstünüzde yedi kat yarattık. Biz yarattığımızdan habersiz değiliz"¹³⁵ Ayetteki “ سَبْعَ طَرَائِقٍ : yedi tabaka” anlamındadır. Tarik kelimesinin cemisi طَرَائِقٌ şeklindedir. Hayırlı insan, tutulan yol gibi anlamlar taşımaktadır.¹³⁶

Müfessirler buradaki " سَبْعَ طَرَائِقٍ " ifadesini:

1. Giyilecek elbiseler tarzında kat kat sarılmış yedi sema,
2. Dünyaya gelip giden melekler için semada yedi yol,
3. Güneş sisteminde ve galaksilerdeki yedi gezegen sistemi şeklinde farklı açılardan yorumlamışlardır. Elmalılı ise ayet sonundaki bilgiyi vurgulayarak “yedi kat sema” ifadesini insanların beş duyu organlarına akıl ve vahyi de ekleyip yedi bilgi yolu olarak yorumlamaktadır.¹³⁷ Yazır’ın yedi bilgi yolu şeklindeki mecâzî yorumu diğer tefsirlerden oldukça farklı bir bakış açısına sahiptir.

Elmalılı, ilmî tefsire yer vererek onu bir amaç olarak görmeyip Kur’ân’ı sadece fen, sanat ve edebiyat eseri seviyesine indirenin hayal kırıklığına uğrayacağını ifade etmektedir. Yazır’a göre İslam dini, bütün Fen Bilimleri ve sanatın üzerindedir ve insan fitratına en uygun olandır. Kur’ân ise Fen Bilgisi kitabı veya şiirler antolojisinin ötesinde ledün ilminin bir damlası ve mucize konumundadır.¹³⁸ Ayrıca Yazır, Kur’ân’ın sahip olduğu konuma hiçbir beşer kitabının ulaşamayacağına dikkat çekmektedir.

¹³⁴ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “*Hak Dini Kur 'ân Dili*” (Ankara, Akçağ Yayınları, 1995), 3: 383-390, Enam 6/76.

¹³⁵ Mü'minün 23/17.

¹³⁶ İbni Manzur, *age.*, 10: 221-222.

¹³⁷ Mü'minün 23/17.

¹³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “*Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*”, hazırlayan: A. Cüneyd Köksal, Murat Kaya, 2. Baskı, (İstanbul, Klasik Yayınları, 2013), 392; M. Okumuş, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın İlmî Tefsir Anlayışı”, *Diyanet İlmî Dergi* 51. S. 3, Temmuz- Ağustos -Eylül (2015): 87.

2.3.2. Yazır'ın Tefsirde Mecazı Tespit Yönetimi

Hamdi Yazır tefsirinde her bir âyeti mecaz açısından incelememiştir. Yeri geldikçe bazı ayetlerde mecaz bulunduğunu belirtmiştir. Yazır, nâdir olarak da mecaz türlerini açıklamıştır. Eserinde mecazı şöyle yorumladığını ifade eder: “Kur’ân’ı tevil ederken mantıklı ve tutarlı davranmak gerekmektedir. Bu şartlar sağlandığı zaman gizli olan açık olana ve mecaz da hakikate tercih edilebilir.”¹³⁹ Müellif, tutarlı ve mantıklı bir yönetime önem vermektedir. Yazır’ın mecazı yorumlama yöntemine örnek verebiliriz:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Ey inananlar Allah ve Resulünün önüne geçmeyin. Allah’tan korkun! Hiç şüphe yok ki Allah herşeyi bilir.”

“Ey iman edenler” / “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا” Âyetin böyle hitap ile başlaması muhataplara gelecek ifadenin önemini vurgulamaktadır.

“Allah ve Resûlünün önüne geçmeyin.” / “لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ”
Yazır’a göre ayette geçen bu ifade iki mecaz vardır:

Birincisi: Mecâz-ı mürseldir, “iki el arası / بَيْنَ يَدَيْ” ifadesi mecâz-ı mürselin mücaveret, yakınlık alâkasıyla sağ ve soldan önümüzü ifade eden cepheyi anlatmaktadır.

İkincisi: Bu âyette geçen:

“Allah’ın ve Resûlünün önüne geçmeyin.” / “لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ” ifadesi, mecazdır ve mecaz türü istiâredir ki “Allah ve Resûlünün emrine asi olmayın.” anlamındadır. Âyet inananları kitap ve sünnete uymaksızın bir işe kalkışmaktan men etmektedir.¹⁴⁰

Resul aleyhisselama saygı Yaradan’ın emridir, üstelik bilginlerin bir kısmı, insan davranışlarının ilahi irade tarafından düzenlenmiş olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁴¹

¹³⁹ Yazır, *age.*, 2: 280.

¹⁴⁰ Yazır, *age.*, 6: 513-520.

¹⁴¹ Noel J. Coulson, *İslam Hukuk Biliminde İhtilaf ve Gerilimler*, çev: Ferhat Koca, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016), 33.

Sıradan insanların kendi isteğiyle ulaşamayacağı peygamberlik, diğer insanlar için saygı duyulması ve örnek alınması gereken bir mevkidir.¹⁴²

Resul aleyhisselama saygıyı bizzat ilahi irade emretmektedir. Yazır bu hususu değerlendirirken mecaza işaret etmektedir. Yazır'a göre "iki el arası / "بَيْنَ يَدَيْ" ifadesi farklı açılardan mecazın iki türünü hem mecâz-ı mürseli hem de istiâreyi içermektedir. Yazır iki mecaz türü zikrettiği için ikilemde kalmış gibi görünmektedir. Fakat aslında üç farklı mecaz türü bulunmaktadır.

Üçüncüsü: Mecaz türü şöyledir: Âyette "Önüne geçmeyin. / "لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ" derken zikr-i cüz irâde-i küll cinsinden ön zikredilip bütün beden kastedildiği için mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkası da vardır, diyebiliriz.

2.3.3. Yazır'ın Mecaza Yaklaşımı

Hamdi Yazır'ın mecaza yaklaşımı, mecazı kabul edip etmemesi önem arz etmektedir. Zira araştırma konumuz bu bağlamdadır. Yazır tefsirini araştırmamız sonucunda, ulaştığımız bilgilere göre müellif Kur'ân'da mecazın varlığını kabul etmektedir. Kendi ifadesi şöyledir:

"Edebiyat alanında bir gerçeği başka bir gerçeğe, hayale veya olaya benzeterek beyan etmek "temsil" anlamına gelmektedir ve mecaz, istiâre, hakikat gibi kısımları bulunmaktadır. Edebiyat sahasında temsil önemli bir yere sahiptir. Zira temsil, gizlenmiş inceliklerin ve duyguların farklı bir elbise ile tekrar gün yüzüne çıkması anlamına gelmektedir ve üstelik bu sayede insan ruhunu daha iyi yansıtır ve akıllı, meselden gerçeğe yükseltir. İşte Kur'ân bu üslûbu kullanarak gönülleri ve akılları ihya etmekte ve akıl ile ruhu meselden hakikate yükselmektedir".¹⁴³

Yazır, "Kur'ân'ı tevil ve tefsir ederken mantıklı ve tutarlı davranmak gerektiğini savunmaktadır. Bu şartlar sağlandığı zaman gizli olan açık olana ve mecaz da hakikate tercih edilebilir."¹⁴⁴ olduğu kanaatindedir.

"Hiç şüphe yok ki Kur'ân'da "mübeyyen: açık ifadeler"le beraber "mücmel: kapalı ifadeler", temsil mecaz, kinaye, tariz, îmâ, istiâre, telmih, remiz ve nükteler de

¹⁴² Ferhat Koca, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. Peygamberin Örnek Hayatı*, (Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 16.

¹⁴³ Yazır, *age.*, 1: 196-218.

¹⁴⁴ Yazır, *age.*, 2: 280.

bulunmaktadır. Asıl olan ilk anlamdır, fakat yan anlamların da bazen esas alınması doğru olmaktadır.”¹⁴⁵ diyen Yazır mecazın bâzen hakîkate tercih edilebileceğini beyan etmektedir.

2.4. YAZIR TEFSİRİNDEN MECAZ ÖRNEKLERİ

Hamdi Yazır, tefsirinde kendinden önceki bilginlerin yorumlarından faydalanmış bunun yanında âyetleri açıklarken Kur’ân âyetlerini ve Peygamberin hadislerini de şahit getirmiş hatta bir âyeti yorumlarken birden çok hadis zikretmiştir. Yine âyetleri açıklarken Arapların iyi bildiği emsalden şahitler getirmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için önce âyetin orijinal Arapça metnini sonra âyet meâlini vermiş ve arkasından yorumuna geçmiştir. Yazır, âyetleri Türkçe’ye çevirmiştir, fakat Kur’ân’ın başka bir dile hiçbir zaman hakkıyla çevrilemeyeceği görüşündedir. Yazır, bazen bir âyeti sayfalarca açıklamış, Arap şiirinin en güzel örneklerini eserinde ağırlamış, Türk şiirinden de şahitler getirmiştir. Müellif, Müberred, Fuzûlî, Bağdatlı Ruhî gibi pek çok meşhur şairi, eserinde misafir etmiş ve şiirlerini şahit göstermiştir. Zira bu şekilde şahitler getirmek ve örnekler vermek, okuyucunun kolay anlamasını sağlamaktadır. Çünkü insan fitratı bebeklikten itibaren sanatla edebiyatla iç içedir. Ninnilerle, masallarla büyüyen insanoğlu için ayetlerden, şiir ve emsalden örnekler çok önemlidir. Hatta Kur’ân’dan şahit getirilirken kıssaları görmekteyiz. Her bir kıssa birbirinden güzel sanatlı mucizevî ifadeler içerir ki Kur’ân’ın belâgatı Arapça’nın zirvesini oluşturmaktadır. Biz bu bölümde Yazır’ın tefsirinde mecaz konusundaki âyet, hadis, şiir ve emsalden getirmiş olduğu şahitleri inceleyeceğiz.

2.4.1. Yazır’ın Mecazı Tespitinde Âyet Örnekleri

Âlimler âyetleri yorumlarken önce Kur’ân’ı âyetlerle tefsir etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum Yazır için de geçerlidir. Bir âyeti tefsir ederken açıklanan kanâati desteklemek için başka âyetleri örnek getirmek, âyetleri şahit göstermek Kur’ân’ın Kur’ân ile tefsiri şeklinde ifade edilmektedir. Aynı şekilde hadislerden de örnekler getirilmektedir. Bu örneklerin hepsine burada yer vermemiz olanaksız olduğundan önemli bulduklarımızı inceleyeceğiz. Kur’ân-ı Kerîm’in anahtarı olarak bilinen Fâtiha Sûresi’nin yorumunda da

¹⁴⁵ Yazır, *age.*, 8: 282.

mecaz ifadeler bulunmaktadır. Bu cümlede “anahtar” kelimesi de mecazdır, çünkü anahtardan kastedilen Fatiha sûresidir.

1. Örnek: Yazır, Fatiha sûresi 6. ayeti yorumlarken “ اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ” ifâdesini mecaza yorarak Kur’ân’dan şahitler / örnekler getirmektedir.

“Bizi dosdoğru yola hidayet et”.¹⁴⁶ / اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

Yazır yukarıdaki âyeti tefsir ederken mecaz hakkında başka âyetleri örnek vermektedir.

وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَىٰ عَلَى الْهُدَىٰ فَأَخَذَتْهُمُ صَاعِقَةُ الْعَذَابِ الْهُونِ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

"Semûd'a gelince; Biz onlara doğru yolu gösterdik. Fakat onlar körlüğü hidayete tercih ettiler."¹⁴⁷

”وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ / ”Biz ona hayır ve şerri, her iki yolu da göstermedik mi?”

¹⁴⁸ âyetlerindeki hidayet bu anlamdadır. Peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek hep hidayete ulaştırmak içindir.

وَجَعَلْنَاهُمْ أُمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ.

"Onları, emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık" ¹⁴⁹ âyetinde hidayetten maksat, hak dindir burada mecaz türü olan istiâredir. Arapçada genel olarak yol / طَرِيق; işlek yol

/ سَبِيل; kocaman yol cadde / صِرَاط, şâria / شَارِع ve şerîa / شَرِيع ve sıratdır. Yazır

“burada kesinlikle anlıyoruz ki bu manevi bir yol olarak mecazdır.” Demektedir. Mecaz çeşidi ise istiâredir. ¹⁵⁰

Yazır, Fatiha sûresi 6. âyette geçen “doğru yol / الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ” ifadesinin mecaz anlamda olduğunu Fussilet, Beled ve Enbiyâ Sûrelerinden örnekler vererek açıklamaktadır. Müellif bu ayetleri örnek gösterip görüşünü desteklemektedir. “Hidayet ve doğru yol” / هِدَايَةٌ وَصِرَاطَ الْمُسْتَقِيمِ kelimelerini mecâzî olarak İslam dini anlamına yormaktadır. Bu ayeti sayfalarca anlatan müellif; doğâ kanunlarını dahi bu anlamda açıklamaktadır.

¹⁴⁶ Fatiha 1/ 6.

¹⁴⁷ Fussilet 41/17.

¹⁴⁸ Beled 90/10.

¹⁴⁹ Enbiyâ 21/73.

¹⁵⁰ Yazır, age., 1: 18- 31.

“Aristo çelişiklik kanunu, Arşimet, Hidrostatik (sıvıların dengesi ve kaplara olan basıncı) kanunu, Newton Yer Çekimi kanunu, doğrudur. Çünkü ilahi doğa kurallarını keşfetmişlerdir, henüz keşfedilmeyen doğâ kanunları da vardır “doğru yol / الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ” “açık yol” anlamını da içerdiğinden bunları keşfi, doğru yolu ifade eder”.¹⁵¹

Yazır, “doğru yol / الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ” ifadesini mecaza yorarken çok uzak örnekler getirmektedir. Yazır, bu açıdan konuyu çok dağıttığı için eleştirebilir fakat bunca örneği kanâatini desteklemek için anlattığını unutmamak gerekmektedir.

2. Örnek: Yazır, Bakara sûresinin 34. âyetinde geçen “secde edin” / اسْجُدُوا kelimesini mecaz anlam yormaktadır. Âyet ve meâli şöyledir:

“وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ .”

“Hani biz meleklerle (cinlere) “Âdem’e secde edin” demiştik, Bütün Melekler Âdem’e secde etti fakat İblis hariç. O gururlandı ve kâfirlerden oldu.”¹⁵²

İslam dininde secde bir tek Allah içindir burada ki secde bir saygı ifadesi olarak mecazdır”¹⁵³ diyen Yazır âyette geçen “secde ediniz / اسْجُدُوا” emrini gerçek anlama değil mecâzi anlama yormaktadır. Zira meleklerin Âdem (as)’e secdesi ona saygı ve üstünlüğünü kabul etmek anlamına gelmektedir. Yazır, âyet hakkındaki tefsirini desteklemek için Hicr Sûresi 29. Ayeti örnek vermektedir.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ.

“Onu (Âdem’i) yaratıp da ruhumdan üflediğim vakit, derhal ona secde ediniz”!¹⁵⁴ Yazır’a göre ruh üflendikten sonra secde emredilmesi Âdem’in saygınlığını kabul etmek içindir. Zirâ insanı insan yapan ruhudur, konuşması ve hayat sahibi olmasıdır.

3. Örnek: Yazır, Tefsirinde Bakara sûresi 155.âyette “kürsi” kelimesini mecaza yormaktadır.

¹⁵¹ Yazır, *age.*, 1: 124- 127.

¹⁵² Bakara 2/34.

¹⁵³ Yazır, *age.*, 1: 251-274.

¹⁵⁴ Hicr 15/29.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ.

“Yaratandan gayri hiçbir ilâh yoktur. Diri, kayyum olan odur. O’nu ne bir uyku ne de uyuklama tutabilir. Göklerdeki ve yerdeki her şey onundur. İzni olmaksızın O’nun katında şefaath edecek kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Kullar O’nun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O’nun kürsüsü, bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O’na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.”¹⁵⁵

Yazır âyette geçen “Kürsi / كُرْسِيُّهُ” kelimesinden murat sadece Yaratanın yücelliğine vurgu yapmaktır. İnsanların daha iyi anlaması için insanların kral ve büyükler için alıştıkları ifade tarzıyla anlatılmaktadır. Böylece Kâbe hakkın evidir onu ziyaret emredilmiştir. Zira insan, hükümdarların sarayını ziyarete gitmektedir” fikrini savunan Yazır bu görüşünü yine ayetlerden örnekler ile desteklemektedir.

”الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى /¹⁵⁶

”Meleklerin, Arş’ın etrafını kuşatarak Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün.”^{157/}

”وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ

”O gün Rabbinin Arş’ını, onların üzerinde sekiz melek taşır.”¹⁵⁸

وَالْمَلَكُ عَلَى أَرْجَائِهَا وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ ﴿١٧﴾

”Arş’ı taşıyanlar ve onun etrafında bulunanlar” / ”الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ”

Âyetlerinde “arş” derken Kürsî isnadı vardır. O kürsisiyle göklerin ve yerin bilgisini kuşatmaktadır” buyrulmuştur.¹⁵⁹ Ona ait kürsî kelimesi / كُرْسِيُّهُ, onun ilmi ve bilgisi

¹⁵⁵ Bakara 2/255.

¹⁵⁶ Tâhâ 20/5.

¹⁵⁷ Zümer 39/75.

¹⁵⁸ Gâfir 40/7.

¹⁵⁹ Bakara 2/255. (Bu âyet, Âyetü'l-Kürsi, olarak meşhur olmuştur. Kur’ân’ın en çok okunan ve en çok ezberlenen âyetlerinden sayılabilir. Halk arasında faziletlerine inanıldığı için sıkça okunan ve okunması tavsiye edilen bir âyettir.)

anlamına gelmektedir. Zira kral tahtına atfen “Mecaz” olarak kürsü şeklinde ifade edilmektedir.¹⁶⁰

Yazır, “كُرْسِيَّةُ” kelimesini mecazî anlama yorumlamaktadır. Tahâ, Zümer ve Gâfir Sûrelerinden örneklerle “arş / الْعَرْشُ ve kürsi / كُرْسِيَّ” kelimelerini kral tahtına benzeterek mecaza yormaktadır. Yazır bu ayette teknik analize girmemiştir. Bu âyette geçen كُرْسِيَّةُ kelimesi benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir denebilir.

2.4.2. Yazır’ın Mecazı Tespitinde Hadîs Örnekleri

Müellif eserinde âyetleri yorumlarken ve mecaz tespiti yaparken hadisten de örnekler vermiştir bunların hepsini zikretmek imkânsız olacağından bazılarını inceleyebiliriz. Yazar Yusuf Sûresi 84. âyeti yorumlarken hadislerden şahit getirmiştir.

وَتَوَلَّىٰ عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَأَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ.

“Onlara yüzünü çevirdi de Yâ esefa, ah Yusuf!” dedi. Üzüntüsünden iki gözüne ak indi, o çok hüznü idi.¹⁶¹

Âyette şiddetli hüznün ifadesi olarak esef geçmektedir. “Yusuf ve esef” kelimeri cinas ve ahenk taşırken Yakup (as) kalbindeki hüznü mecazen seslenir. Çünkü “Ya” bir ünlemdir. Hz. Yakup öyle kederlidir ki gönlündeki kedere insanla konuşur gibi hitap edip “Ey Hüznü! / يَا أَسْفَىٰ” şeklinde seslenir. Bu sesleniş mecaz tanısını koyan Yazır¹⁶² konuya destek için hadisten örnek verir fakat hadiste mecaz var demez. Oysâ ki hadiste kalp ve göz mecaz yoluyla kişileştiriliyor. Tıpkı “Ey Hüznü!” diyerek hüznü konuşuldu gibi mecaz kurulmaktadır.

فَقَالَ: إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ، وَلَا نَقُولُ إِلَّا مَا يُرْضَىٰ رَبَّنَا، وَإِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُونُونَ

“Kalb hüznü duyar, göz yaş döker, elbette Rabbimizin kızacağı şeyi söylemeyiz ve biz elbette sana üzülüyoruz Ya İbrahim! Buyrulmuş” ve ölmüş kimseye seslenilmiştir.

Yazır, ayeti yorumlarken hadisten istişhad etmiş Hz. Yakub’un oğlu Yusuf’a ağladığını Peygamberimizin (sav) oğlu İbrahim’e ağlamasıyla örneklendirmiştir. Yazır

¹⁶⁰ Yazır, *age*, 2: 120- 140.

¹⁶¹ Yusuf 2/84.

¹⁶² Yazır, *age*., 4: 508- 510. Ayrıca bu hadis için: Buhari, Cenaiz 44, Müslim, Fezail 62, (2315), Ebû Dâvud, Cenâiz 28, 3126 bakılabilir.

ayette geçen “Ey Hüzün! / يَا أَسْفَى” ifadesine “çok anlamlı bir mecaz” demiş fakat türünü belirtmemiştir. Hüzün insana benzetilip onunla konuşulurken, benzetme yoluyla mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir. Aynı şekilde hadiste “sana üzülmüyoruz Ey İbrahim / إِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُونُونَ” ifadesi de mecazdır diyebiliriz, çünkü vefat eden birisinin yaşayanlara benzetilip ona hitap edilmesi mecazdır denilebilir. Benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir.

2.4.3. Yazır’ın Mecazı Tespitinde Şiir Örnekleri

Yazır tefsirinde Arap, Fars ve Türk edebiyatından şiir örnekleri yer almaktadır. Bunlar “muallakat” sahibleri Cahiliyye devri şairleri arasında olan İmruülkays b. Hucr, Lebîd bin Rebîa, Züheyr b. Ebû Sülmâ ve Antere bin Şeddâd ve İslam devri şairleri arasında yer alan Cerîr, Ebû Saîd b. Kureyb el-Bâhilî el-Asmaî, Kuseyyir ve Mütennebbî’dir. Bu şairler tarafından söylenen şiirler genel olarak Kur’ân’ın âyet anlamlarını tesbit ederken örnek gösterilmektedir. Fakat Fars edebiyatının önemli ismi “Bostan ve Gülistan” yazarı Şeyh Sâdi Şirâzî ve Türk Edebiyatçılarından “*Mevlid*” sâhibi Süleyman Çelebi, Bağdatlı Rûhî, Fuzûlî ve Ziyâ Paşa'ya ait şiirler açıklanmış olan ifadelerin anlamlarını desteklemek bir de güzellik katmak amacıyla alınmıştır. Örneğin zalimin ettiğini bulup sonra pişman olacağını anlatırken Ziyâ Paşa'dan, Yusuf (as)’a kardeşleri tarafından

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ أَتَرَكْتَ اللَّهَ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِبِينَ. / yapılan iftirayı¹⁶³

Âyetten iktibasla anlatan bu şiiri nakletmektedir Yazır.

"Zalimlere elbet bir gün,

Söyletir Kudret-i Mevla,

«Tallahi lekad âserekallahu aleyna»".

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ.

"Allah'a temiz bir kalple gelenden başka kimseye malın ve oğulların fayda vermeyeceği gün"den¹⁶⁴ iktibas yapan bir beyit de Bağdatlı Rûhî'ye aittir:

"Sanma ey hace ki,

¹⁶³ Yusuf 12/ 91.

¹⁶⁴ Şuarâ 26/88-89.

Senden zer ü sim isterler,

“Yevme la yenfeu”da kalb-i selim isterler”¹⁶⁵

Yazır ünlü şairleri ve beyitlerini eserinde konuk ederek eserini zenginleştirmektedir.

2.4.4. Yazır’ın Mecazı Tespitinde Emsal Örnekleri

Yazır âyetleri yorumlarken Arapların atasözlerinden de örnekler vermiştir. Ayrıca Türk atasözlerinin yanında deyimleri de zikretmiştir. Bunların teknik analizine ve Elmalılı’daki yansımalarına ilişkin bir kaç örnek verebiliriz.

Yazır Maide sûresi 64. âyette geçen “يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ” deyiminin mecaz olduğunu savunmaktadır.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ غَلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا ۗ بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ ۖ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلِيَزِيدَنَّ
كَثِيرًا مِّنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنَ ۖ رَّبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا ۖ وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ۚ كُلَّمَا
أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا ۖ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

“Yahudiler: “Allah’ın elleri sıkıdır” derler. Asla! Hayır, Allah’ın elleri geniştir cömerttir, bilakis Yahudilerin elleri bağlanmıştır. Allah isterse verir ve dilerse de vermez. Allah’tan sana vahyolunan ayetler o asîlerin ancak isyanını ve azgınlıklarını artırmaktadır. Kıyamet kopana dek sürecek bir düşmanlığı o azgınlığın arasına bırakıverdik. O azgınlık her ne zaman bir savaş başlatsa Allah onların bu ateşini bastırır. Onlar yeryüzünde hep fesada çalışırlar oysa Allah, fesatçıları sevmeyendir”¹⁶⁶

Ayette geçen “Allah’ın eli sıkıdır / يَدُ اللَّهِ مَغْلُوبَةٌ” ifadesi cömertliği inkâr anlamında bir kinayedir. Arapçada "gulliyet" deyimsel ifadesi, cimrilikten; "bast-ı yed" ise el bolluğu gibi cömertlik anlamına gelen mecâzî ifadelerdir. Türk Edebiyatında ise “eli bağlı” deyimi cimrilik ve fakirlik anlamında mecâzî bir ifadedir. “Eli sıkı” deyimi ise serveti olduğu halde cimrilik etmeyi anlatan bir ifadedir. Arapça’da ki "gulliyet" deyimi ise, her iki anlama da gelir.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُوبَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

¹⁶⁵ Bilgin, *age.*, 15: 153- 163.

¹⁶⁶ Maide 5/64.

"Ellerini boynuna bağlama (cimri olma) ve saçıp savurma (israf etme) kınanmış ve zarar etmiş olursun." ¹⁶⁷

Yukarıdaki âyette geçen "ellerini boynuna bağlama" / *وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ* ifadesi el sıkılığı ve el bağlamak, sıkıntı anlamındadır. Daha önceki âyette geçen Yahudilerin ifadesi, ellerin bağıllığı ve sıkılığı anlamını kastetmektedir ki, cevabı "asla! hayır, onun elleri boldur, istediğine verir" buyrulmuş, kudreti ve cömertliği ispat edilmiştir. Yahudiler "Allah her dilediğini yapamıyor ve bu yüzden rızık ve nimette veremez yoksa Yahudilere sıkıntılar yaşatmazdı" dedikleri için bu ayetin nazil olduğu rivayet edilmektedir. Yahudiler önce zengin idiler daha sonra fakirlik yaşayınca böyle şeyler söyledikleri de nakledilmektedir. Mukâtil bin Süleyman ise İbnü Suriye, Azir bin Ebî Azir ve Finhas gibi Yahudilerin böyle sözler söylediğini ifade etmektedir.

*لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ
وَنَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ*

"Muhakkak Allah fakirdir, biz ise zenginiz" diyenlerin ifadelerini Allah işitti. Onların sözlerini ve haksız şekilde peygamberleri öldürmelerini yazacağız ve onlara, haydi azabı tadın!" diyeceğiz." ¹⁶⁸

Yazır, Yahudi ve Hristiyanların Kudüs'ün ve kutsal beytin tahribi sırasında "Elleri bağlanmış değil ise Allah neden bizi korumaz" diyerek isyan ettiklerini belirtmektedir. Başka bir rivayette ise Yahudiler, Peygamber ve arkadaşları çok fakir olduğu zamanlarda "Onların Rablerinin elleri bağlanmış onları bu darlıktan kurtarmıyor" şeklindeki ifadeleri de nakledilmektedir. Hayır, Allah'ın elleri bağlanmış değildir Allah son derece cömerttir isterse verir isterse vermez o sonsuz kudret sahibi ve güç sahibidir. Bunun Arap dilinde birçok misalleri vardır. Örneğin bir Arap şiirinde "el" konu edilmektedir.

طَابَ الْبَسَطُ الْيَدَيْنِ بِوَابِلٍ شَكَرْتُ نَدَاءَ تَلَاعِيهِ وَوَهَادِهِ.

"Eller açılınca koruluğa yağmurlar geldi
Nehirler, zirveler bu ihsana şükranlarını sundu"

Bu mısradaki nehirler, tepeler feryad edip inleyince sağanak yağmurları koruluğa ihsanıyla veren ifadesi ile sadece nimet yaymak kastedildiği muhakkaktır. Aynı biçimde bir mecaz

¹⁶⁷ İsrâ 17/29.

¹⁶⁸ Âl-i İmran 3/181.

şekli de Lebîd bin Rebîa'nın soğğun şiddetini tasvir ettiği řu beyitlerde de görölmektedir.

وَعَدَاةَ رِيحٍ قَدْ شَهَدَتْ وَقْرَةَ إِنَّ أَصْبَحَتْ بِيَدِ الْيَسَارِ زَمَامُهَا.

"Esen poyraz, soğğun zimâmını¹⁶⁹ eline alınca

Sabahlar rüzgarın şiddetini görür".

Şair, bu şiirinde “el” tasavvurunu mecâzi anlamda kullanmaktadır ve bu ifadelerle soğuk havanın ne kadar şiddetli olduğunu beyan etmektedir. Şiirlerde de görüldüğü gibi insanların el tasavvurunu mecâzi anlamda kullandığı görölmektedir. Âyet ve hadislerde pek çok kez Allah için el nispet edilmektedir¹⁷⁰.

إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَتَ فَإِنَّمَا يَنْكُتْ عَلَى نَفْسِهِ وَمَنْ أُوْفِيَ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ ...

“Şüphe yok ki sana biat edenler aslında Allah’a söz vermektedirler. Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Kim sözünden dönerse kendi aleyhine döner. Kim Allah ile yaptığı sözleşmeye vefa gösterirse...”¹⁷¹

"Allah'ın eli, onların elinin üzerindedir." Bu âyette de “يَدُ اللَّهِ” ifadesi Mecazdır. Arap dilinde (el) kelimesi çeşitli şekillerde kullanılagelmiştir. Nimet mânâsında kullanılır. "Yanımda filanın nimeti çoğaldı kendisine teşekkür ediyorum." denilir. “Sîbeveyhî”ye göre burada kudreti inkâr etmek anlamındadır. El kullanılan mecâzi ifadeler çoktur.¹⁷²

Yazır deyimsel “el / يَد” kelimesinin ayette mecaz olarak geçtiğine dikkat çekerken Sîbeveyhî’nin de görüşüne yer vermektedir ki Sîbeveyhî, Arap Edebiyatında önemli bir âlimdir. Ayrıca Yazır sarf ve belâgat konusunda oldukça bilgilidir çünkü tefsirdeki yorumları bunu ispatlar niteliktedir. Örneğin âyette geçen “Allah’ın eli sıklıdır / يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ” deyimini Belâgat açısından analiz edip Arap şiirinden ve türk deyimlerinden örnekler vermektedir. Fakat Yazır, bu deyim için mecaz demekle yetinip mecaz türünü analiz etmemiştir. Bu itibarla burada Yazır’ın teknik analizi yetersiz görlebilir.

¹⁶⁹ Zimam: Yular, yönetim, idare, (Atı yönlendirmede direksiyon vazifesi gören ve genellikle deriden yapılan kalın iplerin adını igade eden öz Türkçe bir kelimedir.), (Zimamdar: Yular tutan, idare eden, yönetici).

¹⁷⁰ Yazır, *age.*, 3: 198-220.

¹⁷¹ Fetih 48/10.

¹⁷² Yazır, *age.* 3: 198-220.

Yukarıda geçen ifadeyi analiz edersek “Allah'ın eli / يَدُ اللَّهِ “ deyimi mecazdır. Burada asıl kastedilen kudrettir, parça zikredilip bütün kasedildiği için zıkr-i cüz irâde-i kül şeklinde mecaz-ı Mürselin cüziyyet alâkası bulunmaktadır. Yazır benzer şekilde ayeti yorumlarken atasözlerinden de şahitler/örnekler vermiştir. Aşağıdaki ayetin yorumunda buna örnek verilmektedir.

3. Örnek: Yazır, Âraf sûresi 149. âyetin tefsirinde deyimsel bir mecaza dikkat çekmektedir.

وَمَا سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأَوْا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا ۖ قَالُوا لَئِن لَّمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.

“İsrailoğulları (yaptıklarına) pişman olup, sapmış olduklarını görünce, (başlarını) elleri arasına alıp “Eğer Rabbimiz bizi bağışlamazsa, mutlaka ziyana uğrayanlardan oluruz” dediler.”¹⁷³ سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ / Başları elleri arasına düşmek ibaresi, mecaz türü olan istiare, kinaye yahut temsil tarzında pişman oluş anlamındadır. İnsan bir şeye pişman olunca böyle denilmektedir. Burada pişmanlık ifadesinde hem fikir olan bilginler, ayrıntılarda ihtilafa düşmüşlerdir bunların bir kısmını aktarabiliriz.

1. Pişman olan kişi parmaklarını ısırarak ve çenesine elleriyle dayanarak bunu hissettiğini hal diliyle anlatır.

2. Araplar: “حَصَلَ فِي أَيْدِيهِمْ” diyerek pişmanlıklarını dile getirmiş adeta ellerine düşürmüş olmayı ifade etmektedirler. Bu deyim pişmanlığı ifade eden mecâzi bir anlatımdır.¹⁷⁴

Yazır'ın da izah ettiği gibi ayette geçen “سَقَطَ فِي أَيْدِيهِمْ / “Başları elleri arasına düşmek” ifadesi arapların iyi bildiği bir terkiptir ve mecazdır. Deyimler ve atasözleri kısa ve özlü ifadelerdir ve anlama kuvvet katmaktadır. Âyet-i Celile, bu kısacık ifadeyle çok şey anlatmakta adeta onların halini dinleyenlerin gözlerinde canlandırmaktadır. Bu ayetler ise Kur'ân'ın icazına birer örnektir.

4- Yazır Nebe sûresi 7. âyette geçen deyimi mecaz anlama yorarken hangi argümanlara dayanmaktadır inceleyebiliriz.

¹⁷³ Âraf 7/ 249.

¹⁷⁴ Yazır, age., 4: 50-56.

“Dağlardan kazıklar yaptık”.¹⁷⁵ / وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا

Yazır'a göre bu âyet benzetme edatı söylenmemiş bir benzetmedir. (Benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiaredir.) “Dağlardan kazıklar yaptık” demektir. أَوْتَاد: çivi anlamına gelen وَتَد kelimesinin çoğuludur. Kazık ve çivi, sıkıştırmak ve sabitlemek âletidir. “Çivi çakmak” bir yerde sabit kalmak anlamında deyimsel bir ifadedir ve “kazık çakmak” ifadesi ise sonsuza dek kalacak anlamına gelmektedir. Arap şâiri Efveh şiirinde:

وَالْبَيْتُ لَا يَبْتَنِي إِلَّا لَهُ عَمِدٌ وَلَا عَمَادٌ إِذَا لَمْ تُرْسْ أَوْتَاد.

"Direk yoksa ev olmaz kazık,

Sağlam değilse direkler de durmaz."

Şiirde kazık / عَمِدٌ ifadesi: direğin ev içindeki konumuna vurgu yaparken ayette de dağların yer yüzdeki konumuna dikkat çekilmektedir.¹⁷⁶

Yazır âyeti mecâzî anlamda yorumlarken şiir ve Arap atasözlerini şahit getirmiştir. Gerçekten de dağlar yeryüzünün direği ve sağlam kalesidir. Ayrıca madenlerin yatağıdır.

2.5. YAZIR TEFSİRİNDE MECAZ TÜRLERİ

Yazır ayetleri yorumlarken çok zengin bir yöntem kullanmış ve bilginlerin farklı görüşlerini karşılaştırırken Arap atasözlerinden ve Arap şairlerin şiirlerinden istişhad etmiştir. Hepsine yer vermemiz zor olduğundan bazılarını anmakla yetineceğiz. Yazır'ın mecazla ilgili yorumlarını Mecaz türleri olan: Mecâz-ı Mürsel ve İstiâre başlıkları altında örneklendirebiliriz.

2.5.1. İstiâre

1- Müellif, Bakara sûresi 187. âyetinde geçen “elbise / لِبَاسٌ” kelimelerini mecaz anlama yormaktadır. Âyet ve meali:

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ ۗ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ ۗ..

¹⁷⁵ Nebe 78/7.

¹⁷⁶ Yazır, *age.*, 8: 217-227.

“Ramazan gecelerinde hanımlarınıza ilişmeniz size bağışlandı. Siz onlara bir örtüsünüz onlar da sizin örtünüzdür. Yaratan, nefse hâkim olamayacağınızı bildi ve sizi bağışladı sizi affetti...”¹⁷⁷

Onlar sizin elbiseniz, örtünüz / هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ

Sizde onların elbisesi, örtüsünüz / وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ

Yazır’a göre yukarıdaki ifade güzel bir istiâredir. İstiârenin açıklaması şu şekildedir: İki bakımdan birbiriniz için elbise hükmündesiniz, bir taraftan elbise gibi birbirinize sarılırsınız diğer taraftan elbisenin bedeni örtmesi, soğuk ve sıcaktan koruması gibi her biriniz diğerinin halini örter iffetini korur günahlardan muhafaza edersiniz”¹⁷⁸

Yazır, eşlerin birbirine örtü oluşunu “belağatlı bir istiare” şeklinde mecaz anlama yormaktadır. Çünkü istiâre mecazın kısımlarından biridir. Benzetme yönüyle yapılan mecaza istiare denir. Nasıl ki elbise insanı güzelleştirir eşler de birbirinin süsüdür, zinetidir. İnsan elbise ile rahat eder aynen öyle eşler de birbiriyle huzur bulur, birbirini anlar; derdini dinler. Eşler birbirinin örtüsüdür. Birbirini korur örter. Örtüye benzeterek mecaz yapmanın bir benzeri de Nebe suresi 10. âyette geçmektedir denilebilir.¹⁷⁹

2- Müellif, Nebe Sûresi 9. ve 10. âyetlerinde geceyi elbise ve “sübât” mecâzi olarak dinlenme şeklinde yorumlamaktadır.

Uykunuzu bir sübat (dinlenme) / وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُباتًا

Geceyi bir örtü yaptık / وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا¹⁸⁰

Sübat / سُبات, bir çeşit dinlenmeyi ifade eden bir tabir ve aynı zamanda uyku hastalığının da ismidir. Uyku hastalığı insanı sessizleştirip öldürmektedir. Hatta bu kavram tıp terimi özelliği de taşır ve anatomi biliminde "sağ atardamar ve sol atardamar sübatı" isimleri bilinmektedir. Sebt / سَبْت kelimesi, uzanıp serilmek, salıvermek anlamındadır. Hastalık isimlerinin genel olarak bu kalıpta geldiği düşünülürse ölüm hastalığı anlamına gelmesi de muhtemeldir. Fakat bu ayette uykunun sübat anlamına gelmesi nimetler arasında sayılması sebebiyledir. Çünkü burada zarar değil fayda anlamında olması konu

¹⁷⁷ Bakara 2/187.

¹⁷⁸ Yazır, *age.*, 1: 528-529.

¹⁷⁹ Ayetleri incelerken mushaf sırasını takip ettik fakat burada alakalı bulunduğu için Bakara sûresinden sonra Nebe’ye yer verdik.

¹⁸⁰ Nebe 78/ 9-10.

bütünlüğüne ve âyetin siyak ve sibakına daha uygundur. Bu konuda bilginler ihtilafa düşmüşlerdir. Zemaşşeri ve bazı tefsir âlimleri ise:

“Sizi geceleyin ölü gibi uyutan odur.”¹⁸¹ / “ وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفِّيكُمْ بِاللَّيْلِ ”

Bu âyetin manasına uygun bir biçimde, uykunun bir tür ölüm anlamında olmasını uygun bulmuşlardır. Ancak nimetlerle beraber anıldığı için bu görüş isabetli görünmemektedir ve diğer tefsir bilginleri, sübat / سُبَاتُ sözcüğünün "sükût ve rahatlık" mânâsını kabul etmektedirler. Burada "rahat" mânâsını tercih edenlerin gayesi, mecâzî anlama yormaktır ki bu durum iki şekilde açıklanabilir.

a- Hareketliliğin dinmesi ve sükûtun hakimiyeti uykuyu ölüme benzer kılmaktadır. Bu haliyle mecaz olmaktadır. Çünkü uyku için ölüm ve rahat yorumu mecaz anlamındadır.

وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتًا ﴿٩﴾ وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا.

b- Uykunun rahatlık ve gecenin elbise oluşu ise; açıkta kalmak riskli ve örtünüp başkalarından gizlenmek gerektiğinde geceyi bir elbise yaptık. Nasıl ki elbisenin, insanı örtüp soğuk, sıcak ve böceklerden korumak gibi faydaları varsa, gece karanlığının da düşmandan, yırtıcı hayvanlardan gizlemek; ışığın titreşimlerinden saklamak ve açıktan erilemeyecek faydalara ulaşmak açısından yararları vardır. Bu durum Mütenebbî'den bir şiirle daha iyi anlaşılacaktır:

وَكَمْ لِبِلَامِ اللَّيْلِ عِنْدَكَ مِنْ يَدٍ تَخَيْرُ أَنَّ الْمَانَوِيَّةَ تَكْذِبُ.
وَقَاكَ رَدَى الْأَعْدَاءِ تَسْرِي إِلَيْهِمْ وَرَارَكَ فِيهِ دُو الدَّلَالِ الْمُحَجَّبُ.

Gece karanlığının senin için nice ihsan ve lütufları vardır ki,
Geceyi kötü addeden Mani inancının yalanlarını haber verir.
Seni düşmanlardan korur ve sen onlara gece hücum edersin,
Üstelik utangaç yar da seni kimse görmeden ziyarete gelir.¹⁸²

Yazır bu beyitlerden istişhad ederek anlatımı daha etkili kılmaktadır. Zira insan fitratı şiire, sanata yatkındır ve çocukluğundan beri sanatla iç içedir. Yukarıdaki şiirde “gece

¹⁸¹ En'âm 6/60.

¹⁸² Yazır, *age.*, 8: 217-225.

karanlığı / الظلام اللیل ” ifâdesi mecâzî olarak bir örtü anlamında kullanılmıştır. Benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir denilebilir.

2.5.2. Mecâz-ı Mürsel

Hamdi Yazır tefsirinde âyetleri yorumlarken nadir de olsa mecazı tespit ettikten sonra mecaz türünü hatta mecâz-ı mürselin alâkalarını da tespit etmiştir bunlara örnekler verebiliriz.

2.5.2.1. Mecâz-ı Mürselin Cüziyyet Alâkası

Bir mecaz türü olan mecâz-ı mürselin alâkaları bulunmaktadır. Cüziyyet alâkası: Parçayı anıp bütünü kasederek kurulmaktadır. Cüziyyet alâkasına Hamdi Yazır Tefsirinden örnekler verebiliriz.

- Müellif, Bakara Sûresi 112. âyetinde geçen “yüz / وَجْه” kelimesini mecaz anlama yormaktadır. Âyet ve meâli:

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.

“Hayır, öyle değil, her kim Allah için yüzünü sâlim tutar, samimiyetle Allah'a yönelir, Yaratan'ı görüyormuşçasına yaşarsa onlara korku ve üzülmeye yoktur.”¹⁸³

Âyette geçen “yüz” ifadesi, zikir-i hâs irade-i âmm şeklinde mecazdır. Âyette “yüz / وَجْهَهُ” denilmiş fakat bütün kişilik kasedilmiştir. Âyette, “نَفْسُهُ” değil de “وَجْهَهُ” kelimesinin gelmesi İslâmın insanların sadece içi ve maneviyatıyla değil psikolojik, biyolojik bütün yönleriyle ilgilenmesindedir ve özellikle yüzün önemi vurgulanmaktadır çünkü yüz kişiliği gösteren bir ayna hüviyetindedir denilebilir.¹⁸⁴ Yazır bu ayette وَجْهَهُ kelimesinde mecaz-ı mürselin cüziyyet alakası bulunduğunu, parçanın anılıp bütünü kasedildiğini ifade etmektedir. İnsan azaları muhteremdir. Ayrıca yüz çok önemlidir. İnsanın sadece yüzüne bakıp kişilik analizi yapabilen bilginler de bulunmaktadır.

2.5.2.2. Mecâz-ı Mürselin Sebebiyyet Alâkası

Yazır, âyetleri mecaz anlama yormaktadır. Âyet ve meâli:

¹⁸³ Bakara 2/112.

¹⁸⁴ Yazır, *age.*, 1: 370-378.

1- وَالتَّازِعَاتِ غَرْقًا – 2- وَالتَّاشِطَاتِ نَشْطًا 3- وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا 4- فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا 5- فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا.

“1. Derinlerden acılarla çekip çıkarana andolsun. 2. Yumuşacık alanlara. 3. Yüzüp geçenlere. 4. Önde yarışıp gidenlere. 5. Böylece işleri bir ahenkle döndürenlere yemin olsun”.¹⁸⁵

Yazır “âyette "şiddetli ve yavaşça çekmek", "yarışmak, yüzüp gitmek" ve "iş çevirmek" gibi ifadelerle işleri yapanlar üzerine and içilmiştir, böylece kıyâmetin geleceğine vurgu yapılmaktadır. Savaşı, Allah rızası için yapanlar yerine onların kullandığı atlar edebi bir ahenkle tasvir edilmektedir.¹⁸⁶

Bu ayette فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا / “iş çevirenler” ifadesi mecazdır. Sebep zikredilip müsebbip kastedildiği için Mecaz-ı mürselin sebebiyyet alakası bulunmaktadır” diyen müellif atlar zikredilip savaşanlar kastedildiği için âyette mecâz olduğu görüşündedir. Bu ayetleri uzun uzun anlatan müellif, Kur’ân-ı Kerim’in mucize olduğuna ve eşsiz îcâzına dikkat çekmektedir.

2.5.2.3. Mecâz-ı Mürselin Külliyyet Alâkası

Yazır âyeti tefsir ederken mecaza örnek vermektedir.

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ.

“O Ramazan ayı ki, hak ile bâtılı ayıran hidâyet rehberi Kur’ân onda indirildi.”¹⁸⁷

Kutsal kitabımız yirmi üç yıl boyunca bölüm bölüm indirilmiş olduğu halde bu ayette Ramazanda indirildiğinin / أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ söylenmesi ilginçtir. Kitap bu ay içinde indirilmeye başlandı, anlamındadır. "Zıkr-i küll, irâde-i cüz" türünden mecazdır”¹⁸⁸ diyen Yazır, nadir olarak bu kadar net ifade etmiştir mecazı. İfadeyi teknik açıdan analiz edebiliriz. Âyette geçen “Kur’ân onda indirildi / أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ” ifadesinde “mecaz” vardır. Mecaz türü mecaz-ı mürseldir ve mecaz-ı mürselin alakası külliyyettir. Çünkü bütün anılıp parça kastedilmektedir.

¹⁸⁵ Naziat 79/1-5.

¹⁸⁶ Yazır, *age.*, 9: 338.

¹⁸⁷ Bakara 2/185.

¹⁸⁸ Yazır, *age.*, 1: 506-510.

2.6. YAZIR'IN MECAZ KONUSUNDA ÂLİMLERLE İHTİLAFLARI

Yazır, tefsirinde Zemahşerî, Beydâvî ve Ebussuûd gibi âlimlere mecaz konusunda itiraz gibi görünen kendi görüşünü tutarlı bir mantık örgüsü içerisinde sunmaktadır.

2.6.1. Yazır'ın Zemahşerî, Beydâvî ve Ebussuûd'dan Farklı Olan Mecaz Analizi

Yazır zaman zaman âlimlere itiraz etmekte fakat onların görüşlerine yer vermektedir. Bu tutum Yazır'ın ilmi olgunluğunu göstermektedir. Çünkü taassup sâhibi olsaydı zıt görüşlere yer vermezdi. Âyet ve meâli:

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ.

“Onlar Allah’ı hakkıyla bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü onun tasarrufundadır. Gökler onun eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin şirk koştuklarından yücedir”.¹⁸⁹

Yazır âyeti yorumlarken şunlara yer vermiştir: Belâgat alanında tanınan Zemahşerî, Beydâvî¹⁹⁰ ve Ebussuûd¹⁹¹ gibi müfessirler “بِيَمِينِهِ” ve “قَبْضَتُهُ” / “avucunda ve tasarrufunda” ifadelerinin hakikat ya da mecaz yönleri düşünülmeden âyette “Yaratanın büyüklüğü ve kudreti yanında dünyanın küçücüklüğüne ve Yaratanın yeryüzünü yıkıverebileceğine vurgu yapmışlardır.” Yazır bazı âlimlerin farklı görüşlerine de yer vermiştir. Allah’a “el” nispet edilemeyeceği için “kelamın hakikate yorulması mümkün olmazsa mecaza yorulması vâcib olur” olur kâidesince “بِيَمِينِهِ” ve “قَبْضَتُهُ” / “avucunda ve

¹⁸⁹ Zümer 39/67.

¹⁹⁰ Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî (ö. 685/1286), Şiraz’a yakın Beydâ kasabasında doğmuştur. Müfessir, şâfi Mezhebinin Fakîhi ve Eşârî Mezhebinin Kelamcısı olarak kabul edilmektedir. Fars Atabeği tarafından Başkent Şiraz’a Kâdilkudat olarak atanan Beydâvî’nin Fıkıh Usûlünde: *Minhâcû'l-Vusûl*’u ile *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil* isimli Tefsiri en meşhur eserlerindedir. Yusuf Şefki Yavuz, “Beydâvî” Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 103.

¹⁹¹ Sultânü'l-Müfessirin ve Ebu Hanife-i Sâni gibi ünvanların sâhibi olan Ebussuud Efendi (ö. 982/1574)’nin, günümüzde Çorum’a bağlı İskilip kasabasında doğduğu var sayılmaktadır çünkü künyesi İskilîbî’dir. Kanûnî Sultan Süleyman (I. Süleyman) zamanında şehülislam olarak görev yapmıştır. Fıkha dâir “*Fetevây-ı Ebussuud Efendi*”, Tefsir alanında “*İrşâd-u Aklü's-Selîm*” ve Tıbbâ dâir “*Risâle li Ecli't-Tâûn*” gibi eserleri bulunmaktadır. Ahmet Akkündüz, “Ebussuud”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 10 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 365-371.

tasarrufunda” ifadelerinin mecaza yorulması görüşünü benimseyen Yazır ifâdeleri mecaza yormakla beraber mecaz türünü tahlile yer vermemiştir.¹⁹²

Bu açıdan Yazır eleştirilebilir lâkin biz teknik anâliz yapabiliriz. Âyette geçen “ قَبْضَتُهُ ” ve “ بِمِمينِه ” / “avucunda ve tasarrufunda” ifadeleri mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkasını taşımaktadır çünkü zıkr-i cüz irâde-i küll; “el” ile bir parça anılmış fakat burada Yaratan’ın kudreti ve büyüklüğü kastedilmiştir yine “ tasarruf” ifadesiylede Yatanın sonsuz gücü ve kudretiyle her şeyi yapabileceğinden yıkıp yok edebileceğinden mecazdır diyebiliriz.

Hamdi Yazır, tefsirinde mecaz konusunda önceki bilginlerle zaman zaman görüş ayrılıklarına düşmüştür. Bu ihtilaflarda Yazır’ın tutumu oldukça seviyeli ve bilimseldir diyebiliriz çünkü Yazır karşı çıkmasına rağmen bu tür görüşleri eserinde açıklamaktan çekinmemiştir. Bu ihtilaflardan bir kaçını inceleyebiliriz.

2.6.2. Yazır’ın Mecaz Konusunda Taberî ve İbn Sîrîn’e Karşı Çıkan Mecaz Analizi

Tevbe sûresi 3. âyetinde geçen “hacc-ı ekber günü” ifadesini mecaz olarak yorumlayan müellif, Taberî¹⁹³ ve İbn Sîrîn’e¹⁹⁴ itiraz etmektedir. Âyet ve meâli şöyledir:

وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ ۚ فَإِنْ تُبْتُمْ ۖ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ ۖ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمْتُكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ۗ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ يَوْمَ ۚ

“Haccı ekber günü Allah ve resûlünden tüm insanlığa duyuru, Allah ve resûlü müşriklerden berîdir. Tevbe etmeniz sizin için daha iyidir. Fakat asi olursanız, iyi bilinki, Allah’ı âciz bırakacak değilsiniz. İnkârcıları, elemli bir azapla müjdele!”¹⁹⁵

¹⁹² Yazır âlimlerin görüşlerini naklederken ilk bakışta tarafsız gibi görünebilir fakat konunun siyak ve sibâkından hareketle Yazır’ın “ قَبْضَتُهُ ” ve “ بِمِمينِه ” / “avucunda ve tasarrufunda” ifadesini mecaza yordugunu düşünebiliriz. Detaylı bilgi için bkz: Yazır, *age.*, 6: 271.

¹⁹³ Ebu Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö. 310/ 923) Tefsir, İslam Hukuku, Târih, Dil ve Hadis gibi sahâlarda otorite olan âlimin “*Câmiu’l-Beyân Fi Te’vil-i Âyâti’l-Kur’ân*” isimli eseri meşhurdur. Taberî her biri klasikler arasında yer alan onlarca esere imza atmıştır. Taberî hakkında daha fazla bilgi için bkz: Bedreddin Çetiner, “Taberî”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, c. 39, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 319.

¹⁹⁴ İbn Sîrîn (110-729)’in tabiinden olduğu rivayet edilmektedir. Tefsir, şiir, Fıkıh alanında itibar edildiği ve güvenilir bir muhaddis olup Kütüb-ü Sitte içerisinde rivayetlerinin bulunduğu konusunda ittifak edilmiştir.

¹⁹⁵ Tevbe 9/3.

Taberi ve İbn Sîrîn, ayette geçen “Hacc-ı Ekber günü” ifadesini “resûlullah ve ashâbın çoğunun hazır bulunduğu Vedâ Haccı” olarak yorumlarken Hamdi Yazır, “Hacc-ı Ekber” / "يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ" ifadesini mecaz olarak yorumlamaktadır. Şöyle ki:

Haccı ekber günü / يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ Haccı oluşturan unsurların genelini anlatan bir ifadedir ve her yıl yapılan haccın unsurlarıdır. Bu ifade "zıkr-i has irâde-i amm" gibi bir mecâzî ifadedir.¹⁹⁶

Yazır “Haccı ekber günü / يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ” ifadesindeki mecaz türünü, mecâzı mürsel olarak belirlemektedir. Mecaz-ı mürselin cüziyyet alakası bulunmaktadır çünkü zıkr-i cüz, irâde-i küll parçayı anıp bütünü kasetmek şeklinde izah edilmektedir.

2.6.3. Yazır’ın Mecaz Konusunda Zemahşeri ve Müberred’e İtirazları

Yazır, Gâşiye sûresinin 17. âyetini tefsir ederken “ibil / الإِبِلِ / deve” kelimesinin mecaz olup olmadığı konusunda Zemahşerî ve Müberred’in görüşlerini reddetmekle beraber onları kaynak olarak göstermektedir. Âyet ve meâli:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ¹⁹⁷ كَيْفَ خُلِقَتْ ﴿١٧﴾

“Deveye bakmıyorlar mı, nasıl yaratılmıştır!”¹⁹⁸ Yazır, bu ayeti yorumlarken âlimlerin görüşlerine de yer vermektedir:

“Bu âyetin, kıyâmeti, kâinâtın yaratılışını ve yaratanın kudretini anlatan ayetlerden hemen sonra yer alması insana garip gelebilir. Fakat insan, eğer doğaya ibret nazarıyla bir baksa gökyüzünü ve dağları kusursuz bir güzellikte görebilecektir. Bu bakışların derinliği arttıkça Yaratanın kudret ve sonsuzluğunu kavrayabilecektir. Ebu'l-Abbas el-Müberred¹⁹⁹ ayette geçen deveye bakıştan sonra göğe bakışa geçmeyi bir mantıkla örgülemektedir. Ona göre "gök" ifadesinden sonra "ibil / إِبِلٌ" denmesindeki amaç mecâzî

¹⁹⁶ Yazır, *age.*, 3: 166-178.

¹⁹⁷ İbil: Sözlükte: Erkek develer anlamına gelir. Tekili yoktur. بعير kelimesi tekili görevini yapar. Mevlüt Sarı, *el-Mevârid* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1984), 6.

¹⁹⁸ Gaşiye 88/17.

¹⁹⁹ Arap Edebiyatında el-Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 285/898) Bağdatlı, Nahiv, Kraat ve Edebiyat âlimidir. Önemli eserleri: el-Kâmil fi'l-Edeb, el-Müzekker ve'l-Müennes, el-Muktedab. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, “*Hak Dini Kur'an Dili*”, 9: 446.

bulut anlamını kastetmektedir. Zemahşeri,²⁰⁰ Burada: " غَيْمٌ, رَبَابٌ, مُرْنٌ, غَمَامٌ " ifadesinin "إِبِلٌ" ve benzeri bulut isimlerinden olması, birçok Arap şiirinde bulutların develere benzetilmesinden yola çıkarak mecaz yoluyla "ibil / إِبِلٌ" den bulut kastedildiğini²⁰¹ bildirmektedir". Yazır, bunları nakletmekle beraber "ibil / إِبِلٌ" kelimesinin mecaz değil gerçek anlamda olduğunu savunmaktadır. Yazır'a göre deve ve gök ifadeleri Arapların sıradan yolculuklarında deveyi kullandıkları için Arapları irşad etmek açısından oldukça tabî ve güzel bulunmaktadır.²⁰²

Arap edebiyatçılarından birisi olan Müberred, "إِبِلٌ" kelimesinden mecâzî bulut" manasına ve benzetme yönüyle mecaz türü olan istiâreye ulaşırken. Yazır, Zemahşerî ve Müberred'in bu görüşünü reddedip ayette geçen "إِبِلٌ / deve" kelimesini mecaz değil gerçek anlama yormaktadır. Arapların yaşamında önemli bir yeri olan deveye dikkat çekilip sonraki ayette:

"Gök nasıl yükseltilmiş"²⁰³ / "وَالِي السَّمَاءِ كَيْفَ رُفِعَتْ" buyrulmaktadır. Arap deveye bakışta devenin kocaman vücûd kütlesi uzun bacaklar üzerinde ahenkle durmakta ve gökyüzü direksiz olarak nasıl yaratılmış bunları düşünüp sonsuz bir yaratıcıya ulaşmalıdır. Yazır, ayetin siyak ve sibakından kelimenin gerçek anlamına yormayı uygun bulmaktadır. Öte yandan Müberred ve Zemahşerî ayette geçen "ibil / إِبِلٌ" kelimesini benzetme yönüyle mecaz anlamına yorduğu için mecaz türü istiâredir görüşündeler. Zemahşerî'nin "Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl" eserinde bahsi geçen bölümü okuduk ve Zemahşerî kendi mantığı açısından haklı gibi görünse de

²⁰⁰ Zemahşerî: Ebu'l-Kâsım Mahmud İbni Ömer ez-Zemahşeri el-Harezmî: (468-538) Harezm'e bağlı Zemahşer köyünde doğmuştur. Nizamiye Medresesinde yetişmiştir. Türk olmasına rağmen Arapça dil bilgisi çok kuvvetli, Mutezilî bir âlimdir Kâbe'de çok sık itikaf ettiği için "Carullah" ünvanını almıştır. "Esâsü'l-Belâğa" ve "Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl" isimli kitapları önemli eserlerindedir.

²⁰¹ Hamdi Yazır'ın itirazını analiz edebilmek için "Keşşaf" tefsirinin ilgili bölümlerinde okumalar yaptık. Yazır, Zemahşerî'nin görüşlerini reddetmekle beraber onun görüşlerini doğru tesbit etmiş bulunmaktadır. Zemahşerî. *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 2012) 4: 557.

²⁰² Yazır, *age.*, 8: 408- 420.

²⁰³ Gâşiye 88/18.

Yazır'ın yorumu daha yerinde denebilir çünkü âyetin siyak ve sibâkından Yazır'ın görüşü tercih edilebilir bulunmaktadır.

2.7. YAZIR VE SİBEVEYHÎ'NİN MECAZ YORUMLARININ KRİTİĞİ

Çalışmamız boyunca Yazır tefsirini farklı açılardan incelemeye çalıştık. Tefsirde Yazır'ın mecaz yorumlarını analiz etmeye ve Yazır'ın diğer âlimlerle mecaz konusunda ki ihtilaflarını akademik bir teknikle araştırdık. Yazır tefsirinde zaten diğer âlimlerin yorumlarına yer vermişti şimdi ise Yazır'ın mecaz açısından zikretmediği fakat Sîbeveyhî'nin mecaz olarak yorumladığı aynı âyeti araştıracağız. Âyet ve meâli:

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِنْسَانِ الَّذِي يَدْعُو بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ.

“(İlâhî davete kulak vermeyen) kâfirlerin hâli; yalnızca çoban bağırıp çağırınca duyan hayvanların hâline benzer. Zira onlar sağır dilsiz ve kördürler. Bu sebepten düşünmezler”.²⁰⁴

Sîbeveyhî²⁰⁵ mecazı ittisa/ إِتْسَاعٌ veya siâtü'l-keâm / سِعَةُ الْكَلَامِ (anlam genişlemesi)

kavramlarıyla ifade etmektedir. Bu âyet hakkında,

“İnanmayanlar, hayvanlara seslenen çobana değil, çobanın seslendiği hayvanlara benzetilmektedir.”²⁰⁶ diyerek Sîbeveyhî âyeti mecaza yormaktadır diyebiliriz.

Yazır tefsirinde aynı âyeti incelediğimiz zaman mecaz ifadesi kullanmamakta ve âyeti mecaza yormamaktadır. Yazır “İnanmayanların ilâhî çağrıya kulak vermeyen hâlleri sadece çan sesleri ve kaval sesleri arasında dolaşan koyunlara benzetilmektedir”²⁰⁷ yorumunu yapmaktadır.

Aynı âyet üzerine Yazır ve Sîbeveyhî'nin yaptığı yorumları kritik edebiliriz. Sîbeveyhî bu metne “Mecâzî” mana yüklerken. Yazır mecaz açısından incelememektedir. Yazır'ın bu ifâdeye hakikat anlamı verdiğini var sayabiliriz çünkü

²⁰⁴ Bakara 2/171.

²⁰⁵ Sîbeveyhî, Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber (ö.180/796), H.148'de Fars diyarında Şîrâz şehri yakınında bulunan Beyza köyünde doğmuştur. Nesebinin el-Farisî olduğu ve yetiştiği şehrin Basra olduğu bilinmektedir. Basra'da Nahiv ilminde gelmiş geçmiş en bilge insan olarak kabul edilen Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin öğrencisidir. En önemli eseri Nahiv ilmine dair “*el-Kitâb*” adlı eseridir. H.180'de Şîrâzi köyünde vefat etmiştir. *el-Kitâb*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 3: 621; Mehmet Polat, “Yûnus Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Sâlim ve Mükesser Çoğullar”, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2018), 21.

²⁰⁶ Sîbeveyhî Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber es-Sîbeveyhî, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2003), 1: 212; Sabırlı, *age.*, 53- 54.

²⁰⁷ Yazır, *age.*, 1: 464.

mecaza yormamaktadır. öyle ise her iki âlim ayette geçen mecaz konusunda farklı görüşlere sâhiplerdir. Kritike edersek:

- Sîbeveyhî'nin yaşadığı dönemde “Mecaz” henüz terimleşmemişti fakat Sîbeveyhî'nin yorumundan âyete mecaz tanısı koyduğunu anlayabiliyoruz.
- Yazır'ın yaşadığı dönemde ise “Mecaz” terimleşme sürecini tamamlamıştır. Doğal olarak Yazır tefsirinde bu âyetin mecaz tanısının yapılmış ve mecaz türü tespit edilmiş olmalıydı bu açıdan Sîbeveyhî'nin yorumu isâbetli sayılabilir.

Fakat Sîbeveyhî'nin -her ne kadar eski dönemde yaşamış olsa da- bir dilbilimci olduğu ve Yazır'ın ise bir dilbilimci olmadığı ve bu eseri mecazı analiz etme amacıyla değil resmi bir görevlendirme ile 12 yıl süren bir çalışmayla yazdığı hatta bir ara hastalandığı için bir kısım âyetleri detaya girmeden tefsir ettiği bu sebepten âyetin mecaz analizine yer vermemiş olabileceği dikkate değer bir bilgidir diyebiliriz. Lâkin yine de metin hakkında mecaz analizi yapmamış olmakla beraber mecaz tanısı koyabilirdi. Biz teknik analiz yapacak olursak bu âyette geçen:

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ.

İfadesinde mecaz bulunmaktadır çünkü inanmayanların durumu koyunların hâline benzetilmektedir ve benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir diyebiliriz. Ayrıca:

“Sağır, dilsiz ve kördürler / صُمٌّ بُكْمٌ عُمِّيٌّ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ.

ifasında duyma, konuşma ve görme problemi olmaksızın, “Sağır, dilsiz ve kördürler” denildiği ve benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir diyebiliriz.

2.8. YAZIR'IN MECAZ ANALİZLERİNİN DÜZEYİ

Yazır tefsirinde yaptığımız araştırmalarda onun özgün mecaz anlayışına dair örneklerle ulaştık. Klasik eserlerden bilgiler nakleden Yazır bu verileri analiz etmiş ve özgün yaklaşımlar geliştirmiştir.

2.8.1. Yazır'ın Özgün Mecaz Anlayışı

Yazır tefsirinde zaman zaman mecaz hakkında âlimlerle ihtilafli konulara yer vermiştir. Müfessirler arasında Belâgat konusuyla tanınan Zemahşerî ve Arap Edebiyatında otorite sayılan Müberred'e itiraz ederken kendi görüşünü mantık

çerçevesinde açıklamaktadır. Yazır'ın bu tutumu onun özgün bir mecaz anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

2.8.2. Yazır'ın Yetkin Mecaz Analizi

Yazır bu eseri mecaz konusunu araştırmak gâyesi ile yazmadığı için tefsirinde mecaz analizleri bulmak çok zordur bu yüzden yetkin mecaz analizi derken mecaz türünün de beyan edildiği ve mecazı açıklamak için şiirden örnek verildiği²⁰⁸ nadir bir yorumu kastediyoruz bununla ilgili bir örneği inceleyebiliriz.

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَتْ مِرْاجِبَهَا كَأْفُورًا.

“İyiler, içine kâfûr konulmuş kadehten (cennet şarabı) içerler”.²⁰⁹

Yazır âyette geçen “كَأْسٍ” / “kadeh” kelimesini zikr-i sebep irâde-i müsebbep şeklinde mecâz-ı mürselin sebebiyyet alâkasına yormaktadır. Kadeh zikredilip cennet şarabının verdiği mutluluk kastedilmiştir. Bu öyle bir sevinçli haldir ki dünya şarabı bunu veremez. Bu cennet şarabı bedeni mutluluktan ruhi mutluluğa uzanır. Yazır, bu şaraba ermek için gerekli olan iman neşesi ve tertemiz bir aşkla ilâhî sevgiliye ermenin sevincini şiirle taçlandırır.

Cânı Cânân dilemiş vermemek olmaz Ey dil!

Ne nizâ eyleyelim ol ne senindir ne benim.²¹⁰

Tekniz analiz yapacak olursak âyette geçen “كَأْسٍ / kadeh” kelimesiyle sebep kadeh söylenmekte fakat cennet şarâbının neşesi kastedilmektedir. Belâgatta bu durum bir mecaz türü olan mecâz-ı mürselin sebebiyyet alâkası şeklinde isimlendirilmektedir.

2.8.3. Yazır'ın Yeterli Olmayan Mecaz Analizi

Yazır tefsirinde zaman zaman mecaz analizlerinde bulunur hatta nadir olarak mecaz türlerini ve alâkalarını dahi tespit eder. Fakat çoğu zaman mecaz konusuna ya hiç girmez ya da sadece mecazın varlığını tespit ile yetinir. Yazır'ın yetersiz mecaz analizi konusunda Bakara ve Enam sûrelerinden birer âyetin tefsirini inceleyebiliriz. Örneğin:

²⁰⁸ Yazır tefsirinde şiirden sayfalar dolusu örnekler vermiştir müellifin hakkını vermek gerek fakat nadir olan mecaz analizini şiirle taçlandırmasıdır.

²⁰⁹ İnsan 76/5.

²¹⁰ Yazır, age., 8: 197-199.

1- Bakara Sûresi 177. Âyette geçen “الرِّقَابِ” kelimesi için mecaz deyiş geçmiş fakat teknik analizine girmemiştir²¹¹. Biz teknik analiz yapabiliriz.

وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ...

Köle âzat etmeniz ve namazı kılmanız”...²¹²

Bu ayette geçen “الرِّقَابِ” / “boyun” kelimesinde zikr-i cüz irâde-i küll şeklinde Mecâz-ı Mürselin cüziyyet alâkası bulunmaktadır çünkü sadece kölenin bir organı boynu zikredilip bütün bedeni, varlığı kastedilmektedir. Onun beden ve ruhan bütün vücudunun esaretten kurtarılması istenmektedir.

2- Yazır Enam Sûresi 92. âyette:

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَاتُّنذِرُ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا...

“Bu kitap Ümmü’l-Kurâ ve çevresini uyarman için indirdiğimiz kendinden öncekileri tasdik eden mübârek bir kitâptır”.²¹³

Yazır âyeti tefsir ederken: “ Ümmü’l-Kurâ / أُمَّ الْقُرَى ” ifadesi için mecazdır asıl kastedilen Mekke halkıdır” demektedir.²¹⁴

Fakat Yazır’ın teknik analizi yetersiz görülebilir. Burada “ ümmü’l-Kurâ / أُمَّ الْقُرَى ” ifadesinde Mecâz-ı Mürselin mahalliyet alâkası bulunmaktadır. Zira mahal zikredilip orada yaşayanlar kastedilmektedir.²¹⁵

2.8.4. Yazır’ın Tefsirde Yeterli Olmayan Mecaz Yorumu

Yazır’ın yeterli olmayan mecaz analizlerine örnek vermiştik. Bu örneklerde Yazır sadece mecaz tespiti ile yetinip mecaz türünü analiz etmemektedir. Fakat Yazır âyetin tefsirinde mecaz tanısı bile yapmazken başka eserlerde âlimlerin mecaz olarak

²¹¹ Yazır bazen âyette mecaz varlığını tespit edip geçmiştir. Biz buna bir örnek vermek ve mecaz analizi yapmayı uygun bulduk, ayrıca bkz: Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 171- 172.

²¹² Bakara 2/177.

²¹³ Enam 6/92.

²¹⁴ Yazır, “*Hak Dini Kur'an Dili*”, 3: 395-400.

²¹⁵ Yazır burada ayeti tefsir ederken daha ziyade Kur’ân-ı’n evrenselliğini ispata çalışmıştır belki de bu sebepten mecaz için teknik analize girmemiş olabilir ya da 12 yıl boyunca bu eseri yazmakla uğraştığından hatta bir ara hastalanmış ve ölürsem kitabım yarım kalır kaygısıyla bazı ayetlerde detaya girmeden tefsir ettiği görülmektedir.

yorumlayıp hatta mecaz türünü ve alâkasını analiz ettiği örnekler de bulunmaktadır bunlardan bir tanesini zikredebiliriz. Ğâfir Sûresi 13. âyet ve meâli: ²¹⁶

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمْ آيَاتِهِ وَيُنَزِّل لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا وَمَا يَتَذَكَّرُ إِلَّا مَنْ يُنِيبُ.

“Sizlere âyetlerini gösterip sizler için semadan rızık indiren odur. Allah’a yönelenden başka hiç kimse ibret alamaz”.²¹⁷

Âyette geçen “يُنَزِّل لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا” / O sizin için semâdan rızık indirendir”

ifadesini mecaza yoran Zemahşerî, sonucun zikredilip sebebin kastedildiğini ve bu yüzden mecâz-ı mürselin müsebbebiyet alâkasının olduğunu analiz etmektedir.²¹⁸

Zemahşerî, bu âyette geçen ifadeyi mecaz açısından tahlil ederken mecaz türünü ve alâkasını zikretmektedir. Yazır ise bu ayeti yorumlarken mecaz konusuna değinmemektedir.²¹⁹

2.9. YAZIR’IN EN ÇOK ANALİZ ETTİĞİ MECAZ TÜRLERİ

2.9.1. İstiâre

Yazır tefsirinde en çok zikredilen mecaz türü istiâredir. Bu konudaki bütün istiâre örneklerini burada ele alamayız fakat örnek verebiliriz.

Müellif, Hadid Sûresi 11. âyetinde geçen “قَرْضًا حَسَنًا” ifadesini mecâzî anlama yormaktadır.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ.

"Kim Allah için güzel bir ödünç verirse Allah ona karşılık fazla fazla verir ve ona kerim/değerli bir ecir vardır"²²⁰

Bu ayette Allah'a karşı “karz-ı hasen / قَرْضًا حَسَنًا” ifadesi, mecâzî manâdadır. Elde ne varsa en iyisi seçilip en güzel şekilde ihlasla Allah rızası için infak edilmesi “güzel bir ödünce / قَرْضًا حَسَنًا” benzetilerek mecaz yapılmıştır. Benzetme yönüyle mecaz yapıldığı

²¹⁶ Ğâfir Sûresi 13. âyeti ki dikkat edilirse bu sûre ismi Yazır’ın mecaz yorumlarını tespit ettiğimiz bölümler içerisinde yer almamaktadır.

²¹⁷ Ğafir 40/13.

²¹⁸ Zemahşerî, *age*, 952; Esat Sabırlı, *age*., 46.

²¹⁹ Yazır, *age*., 6: 282.

²²⁰ Hadid 57/11.

için mecaz türü olan istiare sanatı ortaya konulmaktadır”²²¹ Müellif burada mecaz bulunduğunu net bir şekilde ifade etmektedir. İnsanlar arasındaki sosyal ilişkilerde bir şey ödünç alınır aynen iade edilir. Fakat Allah bir iyiliğe karşılık kat kat sevap verir. Bu ayet güzel bir ödünç / قَرْضًا حَسَنًا ifadesiyle çok sanatlı ve belîğ bir şekilde beyan etmektedir. Çünkü insan acizdir bir iyiliğe ancak mislini verebilir. Oysa Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.

2.9.2. Mecâz-ı Mürselin Cüziyyet Alâkası

Yazır, tefsirde en çok mecazın istiâre türünü ikinci olarak ve az sayıda da cüziyyet alâkasını zikretmektedir. Cüziyyet alâkasına örnek verebiliriz.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ.

“Ey inananlar! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun! Bey'i /alışverişi terkedin”.²²²

Müellif, âyette geçen “bey / البَيْع” kelimesini mecâzî anlama yormaktadır. Yazır'a göre “İşleri bırakın üstelik helal olan alışverişi dâhî bırakın” ifadesinde yer alan “bey” / البَيْع” kelimesi "zıkr-i cüz irade-i küldür ve mecazdır. Ya da “bey”, hakikat mânâsına olup, alışverişi bırakın hatta bütün çarşı pazarı kapatın anlamındadır.”²²³

Ayette ifade edilen “bey / البَيْع” kelimesi mecazdır ve parçayı anıp bütünü kastedtiği için mecâz-ı mürselin cüziyyet alakası bulunmaktadır diyebiliriz. Yazır ayette geçen “bey / البَيْع” kelimesini hem gerçek anlamda “alışverişi bırakın” hem de mecaz olarak “alışveriş dâhil bütün işleri bırakın” şeklinde yorumlamaktadır. Müellif ikilemde kalmış gibi görünebilir fakat her iki yorumu da mantıklı gerekçelere dayandırmaktadır. Dolayısıyla her iki yorum da doğru kabul edilebilir.

²²¹ Yazır, *age.*, 7: 144-152.

²²² Cuma 62/9.

²²³ Yazır, *age.*, 7: 308- 330.

2.10. YAZIR TEFSİRİNDE MECAZ ANALİZLERİ

Eserde yer alan her bir mecaz ifadesi için ayrı ayrı analiz yapma ihtimali olanaksız olduğundan önemli bulduklarımızı analiz etmekle yetindik. Yazır'ın tefsirinde mecaz konusu üzerine yaptığımız araştırma neticesinde aşağıdaki bilgilere ulaştık.

Yazır eserinde genel olarak âyette geçen bir kelime veya kelimeler topluluğu, bir deyim veya ifâde hakkında mecaz tanısı koymakta fakat nâdiren de mecaz tahliline girebilmektedir. Yazır, bazen âyete mecaz tanısı koymazken âyetin sebep-i nüzûlünü açıklayıp burada geçen “baba” kelimesine mecaz tanısını koymaktadır. Örneğin:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.

“Kitabı sana o, indirdi. O’ (kitabın) nun bazı âyetleri muhkem ki kitabın temeli bunlardır. Bazı âyetler ise müteşâbihdir. Kalbinde eğrilik olanlar fitne çıkarmak ve te’vil etmek amacıyla bu müteşâbih âyetler üzerinde dururlar. Onun te’vilini ancak Allah bilir. İlmi derin olanlar ise “ona inandık; bunların hepsi Rabbimizdendir” derler. (Bunu) ancak selim akıl sâhipleri anlar.”²²⁴

Yazır bu âyette geçen “müteşâbihât / مُتَشَابِهَاتٌ” kelimesini yorumlarken farklı örnekler vermekle beraber Hristiyanların kullandığı “baba” mecazı ve hakikat saydıkları peder kelimesi ile Kur’ân’da Nisâ sûresinde geçen

وَكَلِمَاتُهُ الْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ...

“...ve O'nun Meryem'e ilka eylediği bir kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allah ve Rasulüne îman edin (tanrı) üçtür” demeyin...”²²⁵ âyetini zikretmektedir.

Yazır, Hristiyanların “baba / peder” kelimesini mecaz olarak niteler. Fakat bu kelime hakkındaki hakikat ve mecaz tartışmaları bütün Hristiyanlık inancını ve ayrıklıklarını içeren çok özel bir konuma sahiptir. Hristiyan Teolojisi bu kelime üzerine kurulmuştur diyebiliriz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın mecaz yorumlarından örnek verebiliriz.

²²⁴ Aliimran 3/7.

²²⁵ Nisa 4/171.

2.10.1. Allah Dostu İfadesi Mecazdır Zira Yaratan Dosta İhtiyaç Duymaz

Yazır, Nîsâ sûresi 125. âyetinde geçen:

“Allah İbrâhim’i dost edindi”²²⁶. وَأَتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا.

İfadesini de mecaz olarak yorumlamaktadır. Çünkü Allah dost ve arkadaşlar edinmekten münezzehtir. Yazır bu ifâdeye mecaz tanısı koymuştur fakat mecaz türünü analiz etmemiştir.²²⁷

Âyette geçen “dost” / ifadesi mecazdır benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir denilebilir. Çünkü Allah Teâlâ insanlar gibi arkadaşlık ve dostluğa ihtiyaç duymaz ve dostluk kurmaz dolayısıyla bu ifâde mecaz olur ve Yazır’ın teorisi tutarlıdır diyebiliriz.

2.10.2. Allah (c.c.) Oğul ve Sevgili Edinmez

Yaratan evlat ve sevgili edinmekten berîdir. İslâm, tevhid esası üzerine inşâ olunmuştur. Yaratanın biricik ve eşsiz olduğu Müslümanların inançlarının temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu temel kâide İslam Medeniyetini oluşturan pek çok ilim dalında ve sayısız eserlerde kendini gösterirken Yazır da bu prensibi geniş bir açıyla inceleyip, bu ilkeye ters düşen ifadeleri mecaza yormaktadır diyebiliriz.

Yazır, Mâide sûresi 18. âyetinde geçen:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَىٰ نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ...

“Yahudi ve Hristiyanlar dediler ki “Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz...”²²⁸

İfâdesini mecâzî anlama yormaktadır zîra Allah Teâlâ oğul ve sevgili edinmekten berîdir. Yazır bu âyetin sebep-i nüzulünü şöyle açıklamaktadır: “Peygamber (sav), Yahudi ve Hristiyanları İslâm Dinine davet edip onları azap ile korkutunca onlar “Biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz o bize asla azap etmez” dedikleri için bu ayetin nâzil olduğunu ayrıca âyetin siyak ve sibâkından da bu bilgiye ulaşıldığını” ifâde etmektedir. Bir önceki âyete bakacak olursak Mâide 17. âyette de yine Meryem oğlu İsa’dan bahsedildiği ve sonra ki âyet Mâide sûresi 20. âyetinde de benzer şekilde ehl-i kitaba hitap

²²⁶ Nîsâ 4/125.

²²⁷ Yazır, *age.*, 2: 273-275.

²²⁸ Mâide 5/18.

edildiği görülmektedir ve bu bilgiler Yazır'ın tezinin tutarlı olduğunu ispatlar niteliktedir.²²⁹

Yazır âyette yer alan “بِزِ اللَّهِ وَأَحِبَّاءُ / نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاءُ” ifâdesinin mecaz olduğunu Hristiyanların bu ifade hakkında mecaz ve hakikat tartışmaları yaşadığını beyan etmektedir. Ancak Yazır mecaz analizine yer vermemektedir.

Mecaz analizine yer verecek olursak, Yahudi ve Hristiyanlar gerçekte ancak babalarının oğullarıdır yukarıda geçen ifade ile onlar azaptan muaf olmayı istemektedirler. Benzetme yönüyle mecaz kurulduğu için mecaz türü istiareddir denilebilir.

2.10.3. Allah (c.c.) ile Savaşmak Mecazdır

Mâide sûresi 33. âyette zikri geçen:

“يَحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ” / ²³⁰ “Allah ve Resulüne karşı savaş ederler.”

Yazır'a göre “peygambere karşı savaş aklen mümkün olabilir ise de Allah'a karşı savaşmak hakikat değil ancak mecaz olabilir. Zîra Allah'ın emirlerine karşı gelmekten mecaz olur ya da Allah ve Rasulünün emirlerine uyanlarla savaşmaktan mecaz olabilir. Sözün siyak ve sibakından da bu âyete mecaz anlamı verilebilir. Çünkü savaş, esir gibi ifadeler yer almamaktadır”.²³¹ Yazır, eserinde âyette geçen ifade için mecaz hükmü vermektedir bu tutum tutarlı ve isâbetlidir diyebiliriz. Mecaza yorulan başka ifadeleri de inceleyebiliriz.

1- Yazır Enam sûresi 146. âyetinde geçen:

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا
أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ.

“Yahudiler için bütün tırnaklı hayvanları haram kıldık. Sirtında ya da bağırsağında bulunan veya kemiklere karışmış yağlar hariç sığırın ve koyunların iç yağlarını da onlara haram kıldık”.²³² İfadesini mecaz olarak yorumlamaktadır.

²²⁹ Yazır, *age.*, 3: 141-143.

²³⁰ Mâide 5/33.

²³¹ Yazır, *age.*, 3: 164-165.

²³² Enam 6/146.

Yazır âyette geçen:

“Tırnak sâhibi / tırnaklı” / “ذِي ظُفْرِ” ifâdesinin mecaz olduğunu fakat gerçekte de bu hayvanların bu şekilde isimlendirildiğini ve âlimler arasında bu isimlendirme üzerine görüş ayrılıkları bulunduğunu anlatmaktadır. Ayrıca Yazır “Yahudilerin âsilikleri yüzünden yiyeceklerinin haram kılındığını açıklamaktadır.”²³³

Tefsirinde yukarıda geçen ifâde için mecaz hükmü veren Yazır mecaz türünü ve alâkasını açıklamamaktadır. Âyette geçen:

“Tırnak sâhibi / tırnaklı” / “ذِي ظُفْرِ” ifâdesi mecazdır ve tırnak zikredilip hayvanın bütün bedeni kastedildiği için zikr-i cüz irâde-i küll biçiminde mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkası bulunmaktadır diyebiliriz.

2- Yazır hud sûresi 5. âyetini yorumlarken de mecaz tanısı koyarken âyette geçen:

“Göğüslerini bükerler”²³⁴ / يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ

ifâdesini mecâzî anlama yormaktadır. Yazır “Göğüslerini bükerler” ifâdesi hakkında Göğüs bükmek: Gerçeği gizlemek, kalpdeki kını saklamak dışı karşı dost görünüp içten düşmanlık beslemek, Allah ve Resulün sözlerini emirlerini işitmekten kaçınmak, yan çizmek ve Allah'tan yüz çevirmek anlamında mecaz olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca Mekkelilerin, Peygamberin sözlerini duymamak için elbiselerine bürünüp örtündükleri de nakledilmektedir.²³⁵ Yazır yukarıda bahsi geçen ifadeyi mecaz olarak nitelendirirken teknik analize yer vermemektedir.

Âyette geçen “Göğüslerini bükerler” / يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ

İfadesi hakkında Yazır'ın mecaz tanısı isâbetli bulunmakla beraber benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiaredir denilebilir.

3- Yazır Hud sûresi 7. âyetinde yer alan:

“Onun arşı suyun üzerinde iken”²³⁶ / وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ

²³³ Yazır, *age.*, 3: 470-472.

²³⁴ Hud 11/5.

²³⁵ Yazır, *age.*, 4: 495-396.

²³⁶ Hud 11/7.

ifâdesini mecaz anlama yormaktadır. Burada mecâzî bir anlatımın varlığına vurgu yapan Yazır neden rüzgâr değil de “su” ile bu beyan anlatılmakta öyle ise suyun önemine dikkat çekilmekte olduğunu savunmaktadır. Üstelik suyun değişebilme özelliğinden dolayı “arşın istivası” beyânıyla da uyum içerisindedir.²³⁷ Bu âyette geçen:

“Onun arşı suyun üzerinde iken / وَ كَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ” ifâdesi hakkında Yazır’ın mecaz tanısı isabetli olmakla beraber yetersizdir çünkü mecazın türü belirlenmemiştir.

Âyette geçen bu ifâde benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir diyebiliriz. Şu anki mevcut teknoloji ve bilim arş ve arşın neden meydana geldiği bilgisine henüz tam olarak ulaşamadığı için âyette insan aklına en yakın bir şekilde “arşın su üzerinde bulunduğu” benzetme ve mecaz yoluyla beyan edilmektedir diyebiliriz. Belki bilgi çağı daha da ileri gider ve şu an adı bilinmeyen maddeler ve galaksiler keşfedilebilir.

4- Yazır Ra’ d sûresi 2. âyetinde geçen:

“اللهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ...²³⁸ / ...”

İfadesini mecâzî anlama yormaktadır. Gökyüzüne bakıldığında herhangi bir direk ve stün olmadığı halde ahenkli ve kusursuz olarak semalar durmaktadır. İnsanlar önceden dünya ve güneşin hareket etmeksizin sâbit ve dünyanın düz bir tepsi şeklinde olduğunu düşünmekte iken Batlamyus Astronomisi ve uzay biliminde yaşanan gelişmeler sonucunda dünya, güneş ve gezegenlerin hareketini ve bunların bir dış güç tarafından hareket ettirildiğini kabul etmişlerdir. Yazır göklerin bu şekilde direksiz duruşunu sayfalarca anlatmasına rağmen ilerleyen âyetlerde benzer konular geleceği ve daha detaylı inceleneceği için kısa kestiğini beyan etmektedir. Ayrıca Yazır bütün evrenin ve göklerin belli bir düzen içerisinde yaratıldığını ve her bir sistemin kendi yörüngesinde yüzüp gittiğini beyan etmektedir.²³⁹ Yazır ayette geçen ifâde hakkında mecaz tanısı koyarken -ki bu tanı doğru bulunabilir- bu mecazın türü hakkında tahlil yapmamaktadır.

Âyette geçen:

“اللهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ...” / “...”

²³⁷ Yazır, *age.*, 4: 398-399.

²³⁸ Ra’ d 13/2.

²³⁹ Yazır, *age.*, 4: 37-40.

İfadesinde bilhassa “direksiz” / "بَغَيْرِ عَمَدٍ" kelimesi mecazdır ve benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiâredir diyebiliriz çünkü semaların bir bağ ve stun olmadan boşlukta duruşuna dikkat çekilirken direğe benzetilerek mecaz yapılmaktadır denilebilir.

5- Yazır, Hicr sûresi 18. âyetinde bulunan:

“Onu açık bir şihap / yakıcı ateş tâkip eder”²⁴⁰ / فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِينٌ

ifâdesini mecaz olarak açıklamaktadır ve bunu umumî mecaz olarak nitelendirirken Kur’ân’ın da gök gibi korunduğunu ifâde etmektedir.²⁴¹

6- Yazır, Nur sûresi 35. âyetinde geçen:

“Allah göklerin ve yerin nurudur”²⁴² / وَاللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ

ifâdesini mecaz olarak açıklarken gerçek olan Allah göklerin ve yerin nurunun yaratıcısıdır nuru var eden odur; nuru var eden nurdan daha yüce ve daha yüksektir bu sebepten nurun yaratıcısına nur demek ancak mecaz olur şeklinde yorumlamaktadır.²⁴³

Yazır bu âyeti sayfalarca süren bir tefsire tabi tutmaktadır fakat biz hepsini burada zikretmeyi imkân dâhilinde bulamıyoruz.

7- Yazır Furkan sûresi 23.âyetinde yer alan:

“Saçılmış zerreler” / “هَبَاءٌ مَنْثُورًا”²⁴⁴

ifâdesinin “ unufak yapmak, faydasız ve geçersiz kılmak anlamında mecaz olduğunu ve mecaz türünün istiâre olduğunu açıklamaktadır.²⁴⁵ Yazır’ın bu teknik analizlerinin isabetli olduğu söylenebilir.

8- Yazır Yâsîn sûresi 41. âyetinde bulunan:

²⁴⁰ Hicr 15/18.

²⁴¹ Yazır, *age.*, 5: 39-40.

²⁴² Nur 24/35.

²⁴³ Yazır, *age.*, 5: 388-394.

²⁴⁴ Furkan 25/23.

²⁴⁵ Yazır, *age.*, 5: 426.

“Dolu gemide zürriyyetlerini taşımamız²⁴⁶/ حَمَلْنَا زُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلِكِ الْمَشْحُونِ” ifâdesini mecaz olarak yorumlayan Yazır burada “dolu gemi” ifâdesiyle hamile kadınların rahimleri anlatılmakta ve babanın belinden bir tufanla atılan nesillerin Nuhun gemisi gibi güvenli ana rahimlerinde tufandan korunup saklandığını açıklamaktadır. Yazır bu ifâdeyi bir mecaz hem de mecazın istiâre türünden saymaktadır.²⁴⁷ Yazır’ın bu teknik analizleri isabetli kabul edilebilir. Ayrıca bu yorum oldukça orjinaldir çünkü Yazır, bu âyet hakkında diğer Müfessirlerden çok farklı bir yorum ortaya koymuştur.

9- Yazır, Muhammed sûresi 7. âyetinde geçen:

“Allah’a yardım ederseniz” / “إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ”²⁴⁸

ifâdesini mecâzî anlama yormaktadır. “Burada asıl kastedilen Allah’ın dinine yardım etmenizdir” diyen Yazır bu ifâdede mecaz bulunduğu ve mecaz çeşidinin istiâre olduğunu açıklamaktadır.²⁴⁹ Bu açıklama ve mecaz analizi isabetli görünmektedir denilebilir. Zira insan acizdir kaldı ki Yaratıcıya yardımcı olması olsa olsa mecaz anlamda olabilir.

10- Yazır Kâf sûresi 16. âyetinde yer alan:

“ Biz ona şah damarından bile daha yakınız” / “نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ”²⁵⁰

Sözünü mecaz olarak değerlendirmekte ve mecaz türünü istiâre olarak nitendirmektedir. Yazır “bu damar kalpten uzaklara kan götüren değil uzaklardaki kanı toplayıp kalbe getiren ve kalbe yakınlık ifâde eden toplardamar olması yönüyle ayrı bir incelik ifade etmektedir ve Allah bir mekândan münezzehtir ve her yerdedir bu sebepten şah damarlarından bile yakın olması mecâzî bir anlatımdır” görüşünü savunmaktadır.²⁵¹ Yazır’ın bu âyeti sayfalarca tefsir ederken Arap Dili ve Belâgatına olan vukûfiyeti ve Tıp bilgisi takdire şayandır ve inkar olunamaz. Yazır’ın âyetler hakkında ki bu engin bakış açısı ve her defasında âyetlerin îcaz yönüne işaret etmesi bu eseri ölümsüz kılan iksirdir denilebilir.

²⁴⁶ Yâsîn 36/41.

²⁴⁷ Yazır, *age.*, 6: 188.

²⁴⁸ Muhammed 47/7.

²⁴⁹ Yazır, *age.*, 6: 162-163.

²⁵⁰ Kaf 50/16.

²⁵¹ Yazır, *age.*, 6: 560-566.

11- Yazır Tur Sûresi 2. âyetinde bulunan:

“Beyt-i Mâmur / وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ”²⁵² ifâdesini mecaz olarak yorumlamaktadır. Bu ifade konusunda farklı görüşlere de değinen Yazır Beyt-i Mâmur’un göklerde yer alan bir ev ya da Kâbe yâhut müminlerin kalbi olabileceği şeklinde rivayetler nakletmektedir.²⁵³

Yazır yukarıda bahsi geçen ifâdeyi mecaz olarak kabul etmekte fakat mecaz analizine yer vermemektedir. Bu âyette geçen:

“Beyt-i Mâmur / وَالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ” sözü muhtemelen mecazdır ve mecaz türü istiareidir diyebiliriz.

12- Yazır, Rahman sûresi 29. âyetinde yer alan:

“Yalnızca Rabb’inin yüzü bâki kalır / وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ”²⁵⁴ sözünün mecaz olduğunu ve asıl kastedilenin ise Zat-ı İlâhî olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁵ Fakat Yazır mecaz türü ve alâkasını zikretmemektedir.

Bu âyette geçen ifâdede sâdece yüz zikredilmiş fakat bütün bir Zât-ı İlâhî kastedilmiştir bu sebepten zikr-i cüz irâde-i küll biçiminde mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkası bulunmaktadır diyebiliriz.

13- Yazır, Vâkıa Sûresi 65. âyetinde geçen:

“Dilesek onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız / لَجَعَلْنَا حُطَّامًا فَنظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ”²⁵⁶ ifâdesini mecâzî anlama yormaktadır çünkü tefekkehe / تَفَكَّهُ: Kurumuş ufanmış çer çöp ve türlü kuru yemişler yemek gibi anlamlara gelmektedir. Yazır’a göre buradaki anlamı sizi şaşırtırız da çer çöp geveler gibi konuşur durursunuz”²⁵⁷ şeklindedir.

Yazır mecaz tanısı koyarken bunu bir mantık örgüsü içerisinde gerçekleştirmiştir fakat mecaz analizine yer vermemektedir. Burada benzetme yönüyle mecaz yapıldığı için mecaz türü istiareidir çünkü şaşkınlıktan dolayı ileri geri boş lafları konuşmak tıpkı kuru yemiş gevelemeye benzetilmektedir.

²⁵² Tur 52/4.

²⁵³ Yazır, *age.*, 7: 10.

²⁵⁴ Rahman 55/27.

²⁵⁵ Yazır, *age.*, 7: 100-102.

²⁵⁶ Vâkıa 56/65.

²⁵⁷ Yazır, *age.*, 7: 131-132.

14- Yazır Leyl sûresi 1.âyetinde yer alan:

“Karayıp bürüdüğü an geceye yemin olsun ki / وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى”²⁵⁸

ifâdesi üzerine hakikat ve mecaz hükmü verme konusunda kararsız kalmıştır. Yazır bu ifadenin dehşetine dikkat çekerken kavimleri helak eden felâketlerin genellikle gecenin ilerleyen saatlerinde ve karanlığın koyulaştığı demlerde vukû bulduğunu ifâde etmektedir.²⁵⁹

Yazır, tefsirinde zaman zaman mecaz ve hakikat anlama hükmetmek konusunda ikilemde kalmış kelimenin iki manasının da mümkün olabileceğini ve gerekçelerini açıklamıştır benzer durum bu ayette geçen:

“Karayıp bürüdüğü an geceye yemin olsun ki / وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى” ifadesi için de söz konusudur. Çünkü bu ifade hem gerçekten karanlığı anlatmakta hem de o afetlerin yaşandığı o zorluğu mecazen karanlık olarak ifâde etmektedir. Yazır’ın ikilemde kalması doğaldır denilebilir.

15- Yazır, Nur sûresi 31. âyetinde yer alan:

“Kadınlar zinetlerini teşhir etmesinler/ göstermesinler²⁶⁰/ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ”

“ifâdesini mecaz olarak yorumlamakta ve burada zinetleri zikredilip zinet yerleri kastedilmektedir zikr-i mahall irâdei hall şeklinde mahalliyyet alâkası bulunmaktadır” şeklinde açıklama yapmaktadır.²⁶¹

Yazır tefsirinde nadir olarak bulunan bu kadar detaylı mecaz analizlerinden bir tanesi de bu âyetin yorumunda bulunmaktadır çünkü çok az olarak bu kadar ayrıntılı bir şekilde teknik mecaz analizi yapılmaktadır. Ayrıca “Yazır tefsirinde mecâz-ı mürselin mahalliyyet alâkası da çok az zikredilen bir alâka türüdür” denilebilir.

16- Yazır, tefsirinde Mücadele sûresi 3. âyetinde bulunan:

²⁵⁸ Leyl 92/1.

²⁵⁹ Yazır, *age.*, 8: 485-486.

²⁶⁰ Nur 24/31.

²⁶¹ Yazır, *age.*, 5: 376-381.

“boyun / رَقَبَة”²⁶² kelimesini mecâzî anlama yormaktadır. Çünkü boyun kelimesiyle kastedilen aslında bir köledir. Bu ayet ile kadınların onurunu kıran ifaderi kullanmak yasaklanmakta ve kadına değer verilmektedir” diyen Yazır konuya dikkat çekmektedir.²⁶³

Bu âyet ile böyle ifadeleri kullanan adam karısına dönebilmek için bir bedel ödemeli ceza çekmeli ve köle âzat etmelidir, hükmü emredilmektedir ki bütün bunlar ailenin, evliliğin ve kadının önemini vurgulamaktadır. Yazır bu ifâdede ki mecaz türünü analiz etmemektedir. Âyette geçen:

“boyun / رَقَبَة” ifâdesi zikr-i cüz irâde-i küll biçiminde mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkasına bir örnek sayılabilir çünkü boyun zikredilmiş fakat kölenin tüm bedeni kastedilmiştir diyebiliriz.

2.10.4. Namazın küçük bir Rüknu Olan Secde ile Namaz Kastedilmesi Mecazı

Yazır, İnsan sûresi 26. âyetinde geçen:

“secde et / واسجد”²⁶⁴ ifâdesini mecaz olarak yorumlarken bu ifadede asıl kastedilen namaz olduğu halde namazın küçük bir rüknu olan secde zikredilip zikr-i cüz irâde-i küll biçiminde mecâz-ı mürselin cüziyyet alâkası bulunduğunu²⁶⁵ açıklamaktadır.

Yazır’ın mecaz türü ve alâkasını böyle açık ve net bir biçimde ifade etmesi oldukça isabetli görüldüğü söylenebilir.

²⁶² Mücâdele 58/3.

²⁶³ Yazır, *age.*, 7: 173-177.

²⁶⁴ İnsan 76/26.

²⁶⁵ Yazır, *age.*, 8: 207-208.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezimiz ile Arap dili ve Belâgatı perspektifinden mecaz konusunu, türlerini, örneklerini, dilbilimcilerin bunlarla alakalı düşüncelerini akademik olarak araştırıp incelemeye, bununla birlikte mecaz konusunu Muhammed Hamdi Yazır'ın yorum yöntemi üzerinden örneklendirmeye ve araştırmaya çalıştık.

Mecaz, Arapça'da sık rastlanan konulardandır. Arapça'nın inceliklerini öğrenmek isteyenlerin Belâgat ilminin en önemli konularından biri olan Mecaz'ı iyi öğrenmeleri gerekmektedir. Böylece okuduklarını daha iyi anlayabilirler. Çünkü "Mecaz", kelimeleri tek düzelikten ve kuru tekrardan kurtarır; kelimelere akıcılık ve güzellik katar. Mecaz kavramı tarihi süreç içerisinde araştırıldığında, hicri ikinci yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı ve hicri dördüncü yüzyılın ortalarında yaygınlık kazandığı görülmektedir. Kur'ân'da mecazın varlığı konusunda âlimlerin görüşleri incelendiğinde, istisnâlar bulunmakla beraber, genel olarak âlimlerin, müntesibi oldukları mezhebin mecaz hakkındaki görüşleri ile âlimlerin görüşlerinin uyumlu olduğu görülmektedir, örneğin:

- 1- Bazı âlimler, mecazı yalan saydıklarından Kur'ân'da mecaz bulunmasını reddetmektedirler. (Örneğin Zâhiri mezhebi kelamcıları.)
- 2- Fakat bazı âlimler, mecazın dilsel bir olgu olduğunu ve Kur'ân Arapça nâzil olduğu için dilin doğasında var olan mecazın Kur'ân'da da bulunabileceğini doğal saymaktadırlar.
- 3- Bazı âlimler ise -Kelâmî kaygılarla- Yaratanı yaratılmışlara benzeyen sıfatlardan tenzih etmek için sıfatlar konusunda mecaza başvurmaktadırlar. (Meselâ Mutezili bilginler.)

Yazır, yaşadığı dönemin zorluk ve sıkıntılarını derinden hisseden bir âlimdir. Fakat bu sıkıntılar onun ilme olan sevgisini ve akademik özverisini azaltmamıştır. Bu akademik seviyesini tespit için çalışmamızda Yazır'ın hayâtını da inceledik. Onun akademik yetkinliği resmi makamların teklifiyle "*Hak Dini Kur'an Dili*" eserini inşâ etmiştir. Üstelik Yazır kendi zamanında ilim için gayret sarfeden ve akademik seviyesi en iyi olan âlimlerden birisi sayılabilir.

Yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal ortamı göz önüne alındığında müellifin eserini yazarken ulaşılabilecek en iyi imkânlarla sahip olduğu söylenebilir. Zira bu kitap resmi makamların teklifi ile yazdırılmıştır. Bu eser resmi bir görev olarak yazdırılmakla müellifi

fikrî açıdan sınırlandırmakla beraber kaynaklara ulaşmak açısından müellife kolaylıklar sağlamaktadır. Bütün bu imkân ve sınırlamalar arasında böylesine şümüllü bir eseri yazmanın zorluğunu ve önemini takdir etmek gerekmektedir.

Yazır'ın tefsir kitabında, 68 sûrede ve 270 yerde “mecaz” ifadesi bulunmaktadır denilebilir. Bir sayfada en çok 6 kez mecaz ifadesi: Tekvir sûresi 16. âyetinin yorumunda geçmektedir. Bir sûrede en çok Bakara sûresinin tefsirinde 21 kere mecaz kelimesinin yer aldığı söylenebilir. Bunların her birine çalışmamızda ayrı ayrı yer vermemiz zor olacağından önemli bulduklarımızı incelemekle yetindik.

Yazır eserinde kendi görüşünü desteklemek için zaman zaman Kur'ân âyetlerinden, deyimlerden, atasözlerinden ve şiirden örnekler vermektedir. Yazır'ın bu tutumu mecaz konusunda da devam etmekte ve bütün bu örnekler ve farklı âlimlerin görüşlerini eserinde zikretmesi bu tefsiri zenginleştirmekte ve Yazır'ın sâhip olduğu akademik seviyeyi göstermektedir. Çünkü eğer Yazır taassup sâhibi olsaydı kendi görüşüne zıt bulunan görüşlere eserinde hiç yer vermez ve bu âlimlerin isimlerini ve onların eserlerini zikretmezdi.

Yazır eserinde zaman zaman mecaz konusuna değinirken Kur'ân'da mecaz konusunda sorular ve tartışmalarla mecaza karşı çıkmak bir yana; anlamayı kolaylaştırdığı için mecaz ve emsalleri faydalı bulmaktadır. Ayrıca Yazır, Zemahşerî ve Müberred gibi âlimlere mecaz konusunda itiraz etmektedir. Öte yandan Yazır “sözü hakikate yormak mümkün olmazsa mecaza yormak vaciptir” görüşünü savunmaktadır.

Yazır, Kutsal kitabımızı incelerken dikkatle araştırmak ve detayları iyi ayırt etmek gerektiğini belirtmekte ve “Kur'ân'ı tüm Fen Bilimleri ve bütün sanatların üzerinde görmektedir. “İşte bu sebepten Kur'ân mucizedir” der. Bu mucize kitabın îcâzına ve her açıdan üstünlüğüne dikkat çeken Yazır, bu kitabı ölçülü fakat derin bir anlayış ve bilim ile okumak gerektiğini ifade etmesi onun Kur'ân'a yaklaşımını beyan etmektedir. Yazır, “Kur'ân'ı tevil ve tefsir ederken mantıklı ve tutarlı davranmak gerektiğini savunmaktadır. Bu şartlar sağlandığı zaman gizli olan açık olana ve mecaz da hakikate tercih edilebilir” olduğu kanaatindedir. Yazır'ın bu tavrı mecaza karşı olumlu bir yaklaşıma sahip olduğunu göstermektedir denebilir.

“Kutsal kitabımız fasih ve apaçık arapça dilinde nazil olmuştur. Kitabın dili sembol ve bilmece değildir. Şüphesiz bir metin için asıl olan, hakikattir engel yoksa hakiki anlama yorulması esas olandır” ifadesiyle Yazır'ın doğal olarak hakikati öncelediğini tespit edebiliriz. Yazır, hiç şüphe yok ki Kur'ân'da “mübeyyen: açık ifadelerle” beraber

“mücmel: kapalı ifadeler”, temsil mecaz, kinaye, tariz, îmâ, istiâre, telmih, remiz ve nükteler de bulunmaktadır. Asıl olan ilk anlamdır fakat yan anlamların da bazen esas alınması doğru olmaktadır.” derken mecazın bâzen hakîkate tercih edilebileceğini beyan etmektedir.

Yazır, tefsir kitabını yazarken mecaz konusunu araştırmak ya da âyetleri mecaz açısından tahlil etmek kaygısı taşımamakta idi. Bu yüzden eserde nâdiren mecaz analizlerine rastlanmaktadır. Buna rağmen Yazır, tefsirinde zaman zaman Zemahşeri ve Müberred gibi kendi alanlarında otorite sayılan âlimlere mecaz konusunda itiraz etmektedir. Yazır’ın mecaz konusunda özellikle Arap Edebiyatında önemli bir yeri olan Müberred’e karşı çıkması Yazır’ın özgün mecaz anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Yazır, tefsirinde zaman zaman mecaz ve hakikat üzerine tartışmalar yaparken mecaz konusunda ikileme düşmesi dikkat çekicidir. Fakat Yazır’ın mecaz konusunda ikilem yaşarken hakikat ve mecaz tanısı koyabilmek için farklı gerekçeler dile getirmesi onun yetkin mecaz anlayışına örnek verilebilir. Yazır, eserinde mecaz konusunda bazen mecaz tanısı yapmakla yetinirken; teknik mecaz analizine yer vermemesi onun söz konusu âyette yer alan mecaz hakkında yetersiz düzeyde değerlendirme yaptığı varsayılabilir. Yazır, tefsirinde mecaz konusunda nâdir de olsa ayrıntılı bir şekilde teknik mecaz analizi yapılmaktadır. O söz konusu âyette geçen ifadeye mecaz tanısı konulmakla beraber mecaz türü belirtilip hattâ mecâz-ı mürselin alâkaları bile zikredilmektedir. Bu şekilde yapılan teknik mecaz analizi yeterli düzeydedir ve Yazır’ın yetkinliğinin de göstergesidir denilebilir. Yazır her hangi bir âyette geçen ifade için mecaz ya da hakikat tanısı koymakta ve bunları tespit ederken belli bir mantık örgüsü içerisinde açıkladığı için Yazır’ın bu eserde tutarlı mecaz analizi yapmakta olduğu ifade edilebilir.

Yazır’ın, âyetlerde çoğu zaman mecaz konusuna hiç girmemesi veya mecaz tanısıyla yetinip teknik analiz yapmaması onun mecaz konusunda yeterli olmadığı vehmini gösterdiği varsayılabilir. Fakat Yazır’ın bu tefsiri, resmi bir görev olarak belli kurallar çerçevesinde 12 yıl boyunca yazdığı hatta bu zaman zarfı içerisinde bir aralık ağır bir şekilde hastalandığı bu sebepten kitabını çabuk bitirmek gayretiyle eserin bazı bölümlerinde detaya girmediği de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.

Biz bu çalışmamızda “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Yorum Yönteminde Mecaz” başlığı altında Yazır’ın mecaza yaklaşımını dil açısından inceledik bu konu üzerinde itikad konusunda ve Kelam açısından da araştırmalar yapılabileceği ve alana

katkı sağlayacağı düşüncesindeyiz. Tezimizin bu alanda yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlaması ve yeni araştırmalara esin kaynağı olması ümidini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. *Her Yöniyle Dil - Ana Hatlarıyla Dil Bilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Bilgin, Mustafa. "Hak Dini Kur 'an Dili", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 153-163. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Birişik, Abdulhamid. "Mecâzu'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 223-225. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Bulut, Ali. *Belâğat: Meâni, Beyan, Bedî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2015.
- Büker, Mustafa ve Zeytinkaya, Dilber. "Eş Anlamlı Ve Zıt Anlamlı Kelime Öğretiminin Dil Edinimindeki Yeri Ve Önemi", *Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Dergisi* 8, sy. 10 (2013): 185-191.
- Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. *el-Beyan ve't-Tebyin*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1968.
- Cârim, Ali Mustafa Emîn. *el-Belâğat 'ül-Vâziha*. Beyrut: Dâru'n-Nu'mân, 2016.
- Coulson, Noel J. *İslam Hukuk Biliminde İhtilaf ve Gerilimler*. çev. Ferhat Koca. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Cüneyd, Köksal Asım. "Hanefî Usulcülerinin Elfâz Taksimindeki Metodları". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Cürcânî, Ebu Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el- Fârisî. *Esrâru'l-Belâga*. thk: Abdülhamid Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001, erişim 15 Temmuz 2019, <http://wwe.shamela.ws>
- Cürçani, Ebu'l-Hasan. *el-Vesâta Beyne'l-Mütenebbi ve Husûmihi*, nşr. M. Ebu'l-Fazl İbrahim ve Ali el-Bircavi. Kahire: yey, 1951, erişim 15 Temmuz 2019, <http://www.alwarraq.com>.
- Durmuş, İsmail. "Mecaz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 217-220. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler", hazırlayan: A. Cüneyd Köksal ve Murat Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım, 2008.
- Ferâhidi, Ebu Abdurrahman Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdülhamid Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüdîn Muhammed b. Ya' kub. *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, thk., Halîl Me'mun Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 2009.
- Güman, Osman. "Hanefî Fıkıh Usulü Literatüründeki Lafızlar Taksiminde Mantıksal Tutarlılık Problemi Pezdevî Örneği". *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 17, sy. 33 (2013/2) : 103-132.
- Gündüzöz, Soner. "Klasik ve Modern Arap Literatürü Açısından İslam Düşüncesinde Hakikat ve Mecaz Tartışmaları". *İslamî İlimler Dergisi* 8, sy.8 (Bahar 2013): 31-46.

- Gündüzöz, Soner. *Arapçanın Söz Varlığı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- İbni Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. thk: Muhammed Ali el-Neccâr. Beyrut: Âlmü'l-Kütüb, 2010.
- İbn Hacer el-Askalani. *el-İsabe Fi Temyizi's-Sahabe*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 2012.
- İbni Hişam, Ebu Muhammed Celaledin b. el-Ensârî. *Katru'n-Nedâ ve Bellu's-Sadâ*. Dimeşk: Mektebetü Dâru'l Fecr, 2001.
- İbni Manzûr, Muhammed b. Mükerrerem b. el-Afrikî el-Mısrî . *Lisanü'l-Arab*, thk. Ahmed, Abdullah Ali Muhammed Hasebullah. Kâhire: Daru'l-Meârif, ts.
- İbnu'l-Mu'tez. *Kitâbu'l-Bedî*, thk: Abdulmun'im el-Hafaci. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1990.
- İmruu'l-Kays. *Dîvânü İmriu'l-Kays*, thk: Muhammed b. Ebu'L-Fadl İbrâhim. Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1984.
- Kaya, Doğan. *Yunus Emre ve Seçme Beyitler*. Sivas: Vilayet Kitabevi, 2009.
- Kazvinî, Ebu'l-Meâlî Celâleddun Hatib Muhammed b. Abdurrahman b. Ömer b. Ahmed. *el-İzah fi Ulûmu'l-Belâğa*, thk: Abdulmun'im el-Hafaci. Kahire, y.e.y. 1400/ 1980.
- Koca, Ferhat, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Hz. Peygamberin Örnek Hayatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Matpan, Ebubekir. "Muhadram Şairlerden Lebid b. Rebîa ve Muallaka'sında Öne Çıkan Konular," Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2018.
- Meydânî, Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî. *el-Mecmau'l-Emsal*. thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1962.
- Müberred Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sûmâlî. *el-Kamil Fi'l-Luga ve'l-Edeb ve'n-Nahv ve't-Tasrîf*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1997/ 1417.
- Okumuş, Mesut. "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın İlmî Tefsir Anlayışı", *Diyanet İlmî Dergi* 51, S. 3 (2015): 87.
- Pala, İskender ve Durmuş, İsmail. " İstiare", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23: 315-318. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Polat, Mehmet. "Yûnus Sûresi Örneğinde Arap Dilinde Sâlim ve Mükesser Çoğullar". Yüksek Lisans Tezi, Çorum: Hitit Üniversitesi, 2018.
- Sabırlı, Esat. "İbn Teymiyye ve Selefî Yorumları Bağlamında Kur'an'da Mecaza Bakışı". Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi, 2013.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid / Arapça- Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayınları, 1984.
- Sîbeveyhî, Ebu Bîşr Amr bin Osman bin Kanber el- Hâricî. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetü Hanci, 2003.
- Sînî, Mahmud İsmail. *Mu'cemu'l-Emsâli'l-Arabiyyeti*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1992.
- Şahin, Sami. "Hak Dini Kur'an Dili Adlı Eserde Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hadise Yaklaşımı". *Diyanet İlmî Dergi* 51, S. 3 (2015): 105- 130.
- Şahin, Talha. Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Dönemin Siyasî ve Sosyal Gelişmelerinin. Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2015.

- Şinkiti Muhammed Emin b. Muhammed el-Muhtar el-Cekenî, *Men'u Cevâzi'l-Mecaz fi'l-Munezzeli't-Teabbüd ve'l-Îcâz*. Riyad: yey, 1983.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, el-Lüma' fi Usûli'l-Fıkh, nşr. Muhyiddin Dîb Mistû, Yusuf Ali Bideyvî. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1995.
- Tammas, Hamdu, *Divanu Lebîd b. Rebâa*. yy. Daru'l-Mârife, ts.
- Türcan, Selim, "Mecaz Teriminin Gelişim Sürecinde el-Ferrâ'nın Yeri" *İslâmi İlimler Dergisi* 8, S. 1 (Bahar 2013): 47-72.
- Yavuz, Yusuf Şefket. "Elmalılı Hamdi Yazır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 57- 92. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazgan, Bestami. *Gülü İncitme Gönül*. İstanbul : Nar Yayınları, 2019.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Yıldız, Musa. "Ali Kuşçu'nun Risale fi'l-İstiaresi". *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (1999): 215- 234.
- Yıldız, Musa. *Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu ve Risale fi'l-İstiaresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud İbni Ömer ez-Zemahşeri el-Harezmî. *Tefsîru'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Halîl Me'mûn Şeyha. Beyrut: Dâru'l-Mârife, 2009.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah. *el-Burhân fi Ulûm'il-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007.
- <http://www.alwarraq.com> (Erişim tarihi 15 Temmuz 2019.)
- <http://www.shamela.ws> (Erişim tarihi 15 Temmuz 2019.)

